

T.C

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SANAT TARİHİ ANA BİLİM DALI

GÜRAY MÜZE KOLEKSİYONU'NDA BULUNAN LÜLELER

Yüksek Lisans Tezi

Onur KUBAŞIK

Danışman

Doç. Dr. Ayşe BUDAK

Nevşehir

Temmuz 2023

T.C

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SANAT TARİHİ ANA BİLİM DALI

GÜRAY MÜZE KOLEKSİYONU'NDA BULUNAN LÜLELER

Yüksek Lisans Tezi

Onur KUBAŞIK

Danışman

Doç. Dr. Ayşe BUDAK

Nevşehir

Temmuz 2023

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Onur KUBAŞIK

TEZ KILAVUZUNA UYGUNLUK BEYANI

“ Güray Müze Koleksiyonunda Bulunan Lüleler” adlı Yüksek Lisans tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzu’na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Onur KUBAIK

Danışman

Doç. Dr. Ayşe BUDAK

Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Besim Tolga Uyar

KABUL VE ONAY SAYFASI

Doç. Dr. Ayşe BUDAK danışmanlığında Onur KUBAŞIK tarafından hazırlanan “Güray Müze Koleksiyonunda Bulunan Lüleler” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

...../...../.....

JÜRİ

Danışman: Doç. Dr. Ayşe Budak

Üye: Prof. Dr. Besim Tolga Uyar

Üye: Doç. Dr. Muzaffer Yılmaz

İMZA

.....

.....

.....

Onay:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun/...../..... tarih ve Sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...../...../.....

.....

Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

Öncelikle tez çalıőmamın tamamlanması da sunduğu rehberlik, ilgi ve destekleri için danıőmanım Doç. Dr. Ayşe BUDAK'a içtenlikle teşekkür ederim. Sizinle çalıőmak benim için bir onurdu.

Aynı zamanda, tez konum olan lüleleri çalışma imkanı tanıyan Dr. Öğr. Üyesi Burcu TÜYSÜZ ve Güray TÜYSÜZ'e en derin őükranlarımı sunuyorum. Sağladığımız imkanlar ve desteğiniz için teşekkür ederim. Tez süreci boyunca, Güray Müze çalıőanlarından aldığım yardımlar için de teşekkür ederim. Ayrıca, çizimlerde bana yardımcı olan, yol gösteren değerli dostum Caner BÜKTEL'e ve fikir ve görüşleriyle bana yardımcı olan Arő. Gör. Tuğçe őENER'e teşekkür ederim.

Son olarak sevgili aileme ve hayat arkadaőım Sena AKYAZI'ya en içten teőekkürlerimi sunmak istiyorum. Sizlerin destekleyici ve anlayıőlı tutumu, tez çalıőmamı sürdürmemde büyük bir motivasyon kaynağı oldu.

Saygılarımla

Onur KUBAŞIK

GÜRAY MÜZE KOLEKSİYONUNDA BULUNAN LÜLELER

ONUR KUBAŞIK

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi

Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Temmuz 2023

Danışman: Doç. Dr. Ayşe BUDAK

ÖZET

Bu tez çalışmasında, Güray Müze Koleksiyonunda yer alan ve Osmanlı dönemine tarihlenen tütün lüleleri incelenmektedir. Bir tütün içim aleti olan lüle, tütünün Osmanlı topraklarında kullanılmaya başlandığı 17. yüzyıldan, sigara kullanım alışkanlığının yaygınlaştığı 20. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar varlığını sürdürmüştür. Her sosyal sınıftan kullanıcısı bulunan ve yoğun şekilde kullanılan tütün ve onun içim aleti olan lüle, başta kahvehaneler olmak üzere sosyal hayatın her alanında kendisini göstermektedir. Genellikle kilden üretilen lüleler Osmanlı'da seramik üretiminin yapıldığı bütün şehirlerde karşımıza çıkmaktadır. Balkanlardan Arap yarımadasına uzanan geniş bir coğrafyada birçok halk ustası tarafından üretilen lüleler oldukça zengin tipolojiye ve süsleme programına sahiptir. Güray Müze koleksiyonunda yer alan 30 lüle ve tespit edilen 7 halk sanatçısı ile birlikte kaybolmuş bir halk sanatı olan lülecilik sanatının tanıtılması çalışmamızın ana hedefidir.

Anahtar Sözcükler: Tütün, Lüle, Halk Sanatı, Güray Müze

THE PIPES FOUND IN THE GÜRAY MUSEUM COLLECTION

Onur KUBAŞIK

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Sciences

Department of Art History, July 2023

Supervisor: Associate Prof. Ayşe Budak

ABSTRACT

This thesis examines the tobacco pipes, known as "lüle" in Turkish, found in the Güray Museum Collection and dating back to the Ottoman period. Lüle, a smoking device for tobacco, has been in use from the 17th century when tobacco started to be used in Ottoman territories until the second quarter of the 20th century when cigarette smoking became widespread. Used by users from every social class and extensively utilized, tobacco and its smoking device, the lüle, made their presence felt in all areas of social life, particularly in coffeehouses. Lüles, mostly made of clay, can be found in all cities where ceramic production existed in the Ottoman Empire. Lüles, produced by numerous folk artisans in a wide geographical area ranging from the Balkans to the Arabian Peninsula, exhibit a rich typology and decorative program. The main objective of our study is to introduce the art of lüle making, which is a lost folk art, through the examination of 30 lüles in the Güray Museum collection and the identification of 7 folk artisans involved in the craft.

Key Word: Tobacco, Pipe, Traditional Art, Güray Museum

İÇİNDEKİLER

TEZ KILAVUZUNA UYGUNLUK BEYANI	iii
KABUL VE ONAY SAYFASI	iv
TEŞEKKÜR	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
RESİM LİSTESİ.....	xii
ÇİZİM LİSTESİ.....	xvi
TABLolar LİSTESİ.....	xviii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AMAÇ, KAPSAM, YÖNTEM VE LİTERATÜR TARAMASI

1.1 Amaç ve Kapsam	3
1.2 Yöntem	4
1.3 Literatür Taraması.....	5

İKİNCİ BÖLÜM

KEYİF VERİCİ BİTKİLER TARİHÇESİ VE OSMANLI COĞRAFYASINDA LÜLE

2.1 Tütün	12
2.2 Afyon	17
2.3 Kahve	22
2.4 Lüle Nedir?	29
2.5 Lüle Bölümleri	33
2.6 Üretim	34
2.7 Tipoloji	39
2.8 Güray Müze	44
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
KATALOG	
3.1 Yuvarlak Çanaklı Lüleler	47
3.2 Torba Biçimli Çanaklı Lüleler	69
3.3 Basık Yuvarlak Çanaklı Lüleler	85
3.6 Disk Kaideli Lüleler	101
3.7 Silindir Kaideli Lüleler	105
DEĞERLENDİRME	107
4.1 Tipoloji	107
4.2 Süsleme	113
4.3 Tarihlendirme	115
4.4 Malzeme	116
SONUÇ	118

KISALTMALAR

Res: Resim

Kat: Katalog

Cm: Santimetre

No: Numara

Yy: Yüzyıl

RESİM LİSTESİ

Resim 2.1 Tütün Bitkisi.....	11
Resim 2.2 Haşhaş Bitkisi.....	16
Resim 2.3 Tiryakilerin Gösterisi.....	19
Resim 2.4 Kahve Bitkisi.....	20
Resim 2.5 Kahve, Çay Ve Çikolata.....	24
Resim 2.6 Kahvehane Gravürü.....	25
Resim 3.7 Katalog No 1 Sol Profil.....	42
Resim 3.8 Katalog No 1 Kaideden Görünüm.....	42
Resim 3.9 Katalog No 2 Sol Profil.....	44
Resim 3.10 Katalog No 2 Kaideden Görünüm.....	44
Resim 3.11 Katalog No 3 Sol Profil.....	46
Resim 3.12 Katalog No 3 Kaideden Görünüm.....	46
Resim 3.13 Katalog No 4 Sol Profil.....	48
Resim 3.14 Katalog No 4 Kaideden Görünüm.....	48
Resim 3.15 Katalog No 5 Sol Profil.....	50
Resim 3.16 Katalog No 5 Kaideden Görünüm.....	50
Resim 3.17 Katalog No 6 Sol Profil.....	52
Resim 3.18 Katalog No 6 Kaideden Görünüm.....	52
Resim 3.19 Katalog No 7 Sol Profil.....	54
Resim 3.20 Katalog 7 Kaideden Görünüm.....	54

Resim 3.21 Katalog No 8 Sol Profil.....	56
Resim 3.22 Katalog No 8 Kaideden Görünüm.....	56
Resim 3.23 Katalog No 9 Sol Profil.....	58
Resim 3.24 Katalog No 9 Kaideden Görünüm.....	58
Resim 3.25 Katalog No 10 Sol Profil.....	60
Resim 3.26 Katalog No 10 Kaideden Görünüm.....	60
Resim 3.27 Katalog No 11 Sol Profil.....	62
Resim 3.28 Katalog No 11 Kaideden Görünüm.....	62
Resim 3.29 Katalog No 12 Sol Profil.....	64
Resim 3.30 Katalog 12 Kaideden Görünüm.....	64
Resim 3.31 Katalog No 13 Sol Profil.....	66
Resim 3.32 Katalog No 13 Kaideden Görünüm.....	66
Resim 3.33 Katalog No 14 Sol Profil.....	68
Resim 3.34 Katalog No 14 Kaideden Görünüm.....	68
Resim 3.35 Katalog No 15 Sağ Profil.....	70
Resim 3.36 Katalog No 15 Kaideden Görünüm.....	70
Resim 3.37 Katalog No 16 Sol Profil.....	72
Resim 3.38 Katalog No 16 Kaideden Görünüm.....	72
Resim 3.39 Katalog No 17 Sol Profil.....	74
Resim 3.40 Katalog No 17 Kaideden Görünüm.....	74
Resim 3.41 Katalog No 18 Sağ Profil.....	76

Resim 3.42 Katalog No 18 Kaideden Görünüm.....	76
Resim 3.43 Katalog No 19 Sağ Profil.....	78
Resim 3.44 Katalog No 19 Kaideden Görünüm.....	78
Resim 3.45 Katalog No 20 Sağ Profil.....	80
Resim 3.46 Katalog No 20 Kaideden Görünüm.....	80
Resim 3.47 Katalog No 21 Sağ Profil.....	82
Resim 3.48 Katalog No 21 Kaideden Görünüm.....	82
Resim 3.49 Katalog No 22 Sağ Profil.....	84
Resim 3.50 Katalog No 22 Kadiden Görünüm.....	84
Resim 3.51 Katalog No 23 Sağ Profil.....	86
Resim 3.52 Katalog No 23 Kaideden Görünüm.....	86
Resim 3.53 Katalog No 24 Sol Profil.....	88
Resim 3.54 Katalog No 24 Kaideden Görünüm.....	88
Resim 3.55 Katalog No 25 Sol Profil.....	90
Resim 3.56 Katalog No 25 Kaideden Görünüm.....	90
Resim 3.57 Katalog No 26 Sol Profil.....	92
Resim 3.58 Katalog No 26 Kaideden Görünüm.....	92
Resim 3.59 Katalog No 27 Sol Profil.....	94
Resim 3.60 Katalog No 27 Kaideden Görünüm.....	94
Resim 3.61 Katalog No 28 Sol Profil.....	96
Resim 3.62 Katalog No 28 Kaideden Görünüm.....	96

Resim 3.63 Katalog No 29 Sağ Profil.....	98
Resim 3.64 Katalog No 29 Kaideden Görünüm.....	98
Resim 3.65 Katalog No 30 Sol Profil.....	100
Resim 3.66 Katalog No 30 Kaideden Görünüm.....	100

ÇİZİM LİSTESİ

Çizim 2.1 Batı Tarzı Lüle	31
Çizim 2.2 Doğu Tarzı Lüle.....	32
Çizim 2.3 Lüle Bölümleri.....	34
Çizim 3.4 Katalog No 1 Çizim	48
Çizim 3.5 Katalog No 2 Çizim	50
Çizim 3.6 Katalog No 3 Çizim	52
Çizim 3.7 Katalog No 4 Çizim	54
Çizim 3.8 Katalog No 5 Çizim	56
Çizim 3.9 Katalog No 6 Çizim	58
Çizim 3.10 Katalog No 7 Çizim	60
Çizim 3.11 Katalog No 8 Çizim	62
Çizim 3.12 Katalog No 9 Çizim	64
Çizim 3.13 Katalog No 10 Çizim	66
Çizim 3.14 Katalog No 11 Çizim	68
Çizim 3.15 Katalog No 12 Çizim	70
Çizim 3.16 Katalog No 13 Çizim	72
Çizim 3.17 Katalog No 14 Çizim	74
Çizim 3.18 Katalog No 15 Çizim	76
Çizim 3.19 Katalog No 16 Çizim	78
Çizim 3.20 Katalog No 17 Çizim	80

Çizim 3.21 Katalog No 18 Çizim	82
Çizim 3.22 Katalog No 19 Çizim	84
Çizim 3.23 Katalog No 20 Çizim	86
Çizim 3.24 Katalog No 21 Çizim	88
Çizim 3.25 Katalog No 22 Çizim	90
Çizim 3.26 Katalog No 23 Çizim	92
Çizim 3.27 Katalog No 24 Çizim	94
Çizim 3.28 Katalog No 25 Çizim	96
Çizim 3.29 Katalog No 26 Çizim	98
Çizim 3.30 Katalog No 27 Çizim	100
Çizim 3.31 Katalog No 28 Çizim	102
Çizim 3.32 Katalog No 29 Çizim	104
Çizim 3.33 Katalog No 30 Çizim	106
Çizim 4.34 Yuvarlak Çanaklı Lüleler.....	109
Çizim 4.35 Torba Biçimli Çanaklı Lüleler	109
Çizim 4.36 Basık Yuvarlak Çanaklı Lüleler.....	110
Çizim 4.37 Krater Çanaklı Lüleler	111
Çizim 4.38 Basık Kaideli Lüleler	112
Çizim 4.39 Disk Kaideli Lüleler.....	113
Çizim 4.40 Silindir Kaideli Lüleler	113

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 4.1 Güray Müze Lüleleri Tiplere Göre Dağılımı	108
--	-----

GİRİŞ

Çeşitli keyif verici bitkiler ve özellikle tütün içimi için kullanılan lüle, günümüzde Türkiye sınırları içerisinde ve bir zamanlar Osmanlı toprağı olan Orta Doğı ile Balkan ülkelerinde gerçekleştirilen arkeolojik kazı çalışmalarında sıkça ele geçirilen seramik buluntular arasındadır. Amerika kıtasının keşfiyle birlikte, önce Avrupa'ya ve sonrasında Kuzey Afrika kıtasında izlerine rastlanılan tütün, İngiliz tüccarlar sayesinde ve aynı kahvede olduğı gibi Mısır'dan İstanbul'a taşındığı düşünülmektedir. Hemen hemen bütün Osmanlı coğrafyasında karşımıza çıkan tütün, toplumun her kesimi tarafından tüketilmiştir. Tütüne karşı gösterilen yüksek ilgi, tütün kullanımı için gerekli olan araç ve gereçlerin doğmasına ve gelişmesine neden olmuştur.

Tarihsel metinler, tütünün Osmanlı topraklarına 17. yüzyıl başlarında geldiğini yazmaktadır. Bu tarih, lülenin de en erken 17. yüzyılda var olduğunu göstermektedir. Kahvehane kültürüyle eşzamanlı olarak gelişim ve değışim gösteren tütün kullanımı çeşitli dönemlerde yasaklansa da yasaklar, bu çok sevilen bitkinin kullanımını engelleyememiştir. Sigara kâğıdının daha kolay ve ucuza üretilmeye başlaması ve günümüz tüketim toplumunun kullan-at anlayışına bağılı olarak lüle kullanımı, 20. yüzyılın 2. çeyreğinde tarihe karışmış olsa da tütün kullanımı günümüzde de farklı biçimlerde devam etmektedir.

Osmanlı coğrafyasında yapılan hemen hemen her kazıda karşımıza çıkan ve geçmişe dair önemli bilgiler içermesine rağmen gerekli ilgi ve önemin verilmediğı lüle çalışmaları, günümüzde ivme kazanmıştır. Bu artışta özellikle ülkemizde yapılan kazıların sayılarının artması etkili olmuştur. Tez çalışmamızda Nevşehir Güray Müze Koleksiyonunda bulunan lüleler konu olarak seçilmiştir.

Amacımız lüle konusunda yapılmış önemli çalışmaların ışığında bir dönem Osmanlı sosyal hayatının önemli maddi kültür verisi olan lülenin ve lülecilik sanatının tanıtılması, müze koleksiyonunda yer alan lülelerin belgelenerek sanat tarihi literatürüne kazandırılmasıdır. Arkeoloji ve Sanat Tarihi disiplinlerinin çalışma prensibi kapsamında müze koleksiyonunda bulunan lülelerin tipolojik tanımlamaları, form ve bezeme özelliklerinin incelenmesi, fotoğraflama ve çizimlerinin yapılarak kayıt altına alınması amaçlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

AMAÇ, KAPSAM, YÖNTEM VE LİTERATÜR TARAMASI

1.1 Amaç ve Kapsam

Çalışmanın konusu Nevşehir Güray Müze koleksiyonunda bulunan tütün lüleleridir. Lüle, ağızlık ve çubuk ile birlikte kullanılan bir tütün içim aletidir. Osmanlı'da her sosyal sınıftan kullanıcısı bulunan lüleler yaklaşık üç yüzyıl boyunca (17.yy-20.yy) kullanılmış ve yerini sigaraya bırakmıştır. 1492'de C. Columbus'un Amerika kıtasının keşfiyle birlikte ortaya çıkan tütün, maceracı İngiliz, İspanyol ve Fransız gemicilerle önce Avrupa'ya sonrasında bütün dünyaya yayıldı. Osmanlı coğrafyasında öncelikli olarak Mısır'da yaygınlaşan tütün zamanla bütün Akdeniz eyaletlerinde görülmüştür. Kahvehane kültürüyle birlikte gelişen tütün kullanım alışkanlığı kısa sürede geniş bir coğrafyayı etkisi altına almıştır. Tütüne olan bu yüksek ilgi lüleyi Osmanlı sosyal hayatının bir parçası haline getirmiştir.

Son yıllarda ülkemizde ve bir zamanlar Osmanlı toprakları içerisinde yer alan bölgelerde yapılan hemen hemen her kazıda ele geçirilen lüleler, Osmanlı sosyal yaşamına ait önemli maddi kültür verisi olarak kabul edilebilir. Ayrıca lülelerin üzerindeki mühürlerde tarih, usta ismi ve atölye damgalarının bulunması eserlere tarihsel belge niteliği kazandırmaktadır.

Güray Müze envanterine bağış yoluyla kazandırılmış lülelerin daha önce çalışılmamış olmaları, tarihleri ve nitelikleri hakkında yeterli bilginin bulunmaması, eserlerin incelenerek daha sonraki çalışmalara katkı sağlaması düşüncesi çalışmayı önemli ve özgün kılmaktadır.

1.2 Yöntem

Çalışma yalnızca Güray Müze envanteri ile sınırlıdır, çalışma ilk olarak müze envanter taraması ile başlanmıştır. Tarama sonucunda bütünlüğünü koruyan, süsleme form özelliği belirgin olan lüleler çalışma için tasnif edilmiştir.

Akabinde seçilmiş lülelerin fotoğraflama, çizim, ölçüm ve Munsell kataloğu kullanılarak hamur rengini tespit etme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. İlk etap da el ile yapılan çizimler CorelDRAW programıyla dijital ortama aktarılarak yayına hazır hale getirilmiştir.

Çalışma sürecinin diğer safhasında konu ile yayınların tespiti yapılmıştır. (Bölge kütüphaneleri, Ulusal Kütüphaneler, Yöktez Merkezi, uluslararası kütüphanelerin online katalogları, e-veritabanlarının taranması ile tespit edilen) kitap, tez, makale ve kazı raporları incelenmiş ve çalışmada faydalanılan kaynaklar yayın yıllarına göre sıralanmıştır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde konunun amacı ve kapsamı ele alınmış, konu ile ilgili kaynaklar; kitap, tez, makale vb. incelenmiş ve yayın tarihlerine göre sıralanmıştır.

İkinci bölümde keyif verici bitkiler ve Osmanlı coğrafyasında lüle kültürü ele alınmıştır. Keyif verici bitkiler başlığı altında tütün, afyon ve kahve hakkında bilgiler verilerek bu bitkilerin Osmanlı gündelik yaşamında ki rolünden bahsedilmiş ve konumuz olan lüle ile bağlantısı ele alınmıştır. Lülenin tarihsel gelişimi, lüle isminin kökeni, lüle bölümleri, lüle imalatı ve süsleme çeşitleri ele

alınarak lüle tipolojilerinden bahsedilmiştir. Osmanlı dönemi lüle kültürü detaylı olarak ele alınmıştır. Ayrıca bu bölümde Güray Müze tanıtılmıştır.

Üçüncü bölüm katalog bölümüdür. Tez konusu kapsamında ele aldığımız 30 lüle tiplerine göre sıralanmıştır. Form, süsleme ve malzeme özellikleri ayrıntılı olarak incelenmiştir. Tarihlendirme, malzeme, tip ve süsleme özellikleri göz önüne alınarak yapılmıştır. Daha önce yapılmış çalışmalarda tarihlendirilmiş lüleler incelenmiş benzer örnekler tarihlendirmede yardımcı olmuştur. Çizim ve fotoğraflarla katalog çalışması desteklenmiştir.

Değerlendirme ve Sonuç bölümlerinde Güray müze koleksiyonunda bulunan 30 Osmanlı dönemi tütün lülesi ayrıntılı incelenmiştir. Tipoloji, süsleme ve tarihlendirmeleri göz önüne alınarak, eserlerin sanat tarihi çalışmalarında ki yeri belirlenmiştir.

1.3 Literatür Taraması

Bu bölümde lüle ve lülecilik sanatıyla ilişkili, çalışmamızda faydalanılan tez, makale ve kazı raporları incelenmiş, yayın yıllarına göre sıralanmıştır. Lüle ve lülecilik sanatı konusunda yerli ve yabancı araştırmacıların oluşturduğu metodoloji tanıtılmış, lülerin tarihlendirilmesi, kategorizasyonu ve çizimleri bu metodolojileri uygun şekilde gerçekleştirilmiştir.

J. W. Hayes'in 1980 yılında basılan "Turkish Clay Pipes: A Provisional Typology" (Hayes,1980) Osmanlı lüleleri hakkında tipolojik bir çalışma ortaya koymuş ve 1992 yılında yayımlanan "Excavations on Saraçhane in Istanbul" (Hayes,1992) adlı makalesinde Saraçhane'de ele geçirilen yaklaşık 1000 adet lüle Hayes tarafından incelenmiştir. "Excavations on Saraçhane in Istanbul" adlı çalışmada lüleler 6 grupta ele alınmıştır. Gruplama sadece çanak formuyla değil, hamur rengi ve dönemi de dâhil ederek yapılmıştır.

R. Robinson'un 1983 yılında yayımlanan "Clay Tobacco Pipes from the Kerameikos" (Robinson,1983) ve 1985 yılı "Tobacco Pipes Corinth and Athenian Agora" (Robinson,1985) adlı iki makalesinde Kerameikos, Corinth ve Atina

Agora'sındaki lüleleri incelemiş olduğu bu çalışmalar, lüle araştırmalarında önemli bir yere sahiptir.

Bu üç merkezden ele geçirilen lülelerin katalogu yapılmış ve tarihlendirilmiştir. Tarihlendirmeler, lülelerin tip, boyut, duman yolu ağız çapı, hamur rengi vb. özellikler esas alınarak yapılmıştır. Ayrıca J. W. Hayes'in Saraçhane'deki lüle tarihlendirmesi de dâhil olmak üzere, lülelerin Türkiye, Bulgaristan ve Romanya örnekleriyle karşılaştırmaları yapılmıştır.

U. Baram'ın "The Clay Tobacco Pipes of Cyprus" (Baram,2004) adlı makalesinde, Nicosia, Limassol, Larnaca ve Paphos şehirlerindeki lüle örneklerini, R. Robinson ve J. W. Hayes'in makaleleriyle karşılaştırarak incelemiştir. Uzi Baram, "Filistin Geçmişinden Dolaşık Objeler" (Baram,2004) adlı makalesinde Filistin ve çevresindeki lüle buluntularının yayılımı üzerinde durmuş, bir dönem Osmanlı sosyal hayatının bir parçası haline gelen lülenin ticaret sayesinde bölgeye dağıldığı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yayılım alanlarının belgesi niteliğinde olduğu sonuca ulaşmıştır.

Ülkemizde lüle ve lülecilik sanatı konusunda bilinen ilk yayım H. Kocabaş'ın 1963 yılında Türk Etnografya dergisinde yayımlanan "Tophane Lüleciliği" adlı makalesidir (Kocabaş,1963). Kocabaş'ın bu yayımını Erdinç Bakla 1985 yılında "Unutulmuş Bir Halk Sanatı Lülecilik" adlı yüksek lisans tez çalışması ve makalesi takip etmiştir (Bakla,1985). Erdinç Bakla çalışmasını 1993 yılında kitap haline getirmiş 2007 yılında ise eserine son şeklini vermiştir. "Tophane Lüleciliği: Osmanlı Tasarımındaki Yaratıcılığı ve Yaşam Keyfi" adını verdiği eserinde tütün ve keyif verici bitkilerin tarihçesi, kahvehaneler, lüle tarihçesi ve imalatı, mühürler, usta isimleri ile halk işi lüleler konularını ele almıştır. Bu eser lüle çalışmalarının kaynak kitabı niteliğini taşımaktadır (Bakla, 2007). N. Bayraktar'ın "Tophane İşi Eserler" 1990 (Bayraktar,1990), M. Z. Kuşoğlu'nun "Bir Zamanlar Çubuk Vardı" 1991 (Kuşoğlu,1991), U. Göktaş'ın "Lülecilik" 1994 (Göktaş, 1994), H. Taşçı'nın "Topkapı Sarayındaki Tophane Lüleciliği Eserleri" 1996

(Taşçı,1996) yılında yayımlanan makaleleri genel olarak Tophane lüleciliğini konu alan çalışmalardır.

H. Örcün Barışta'nın 1999 yılı kazı sonuçları bildirisinde ele alan “Ankara Yıkık Hamam (Eyne Bey Hamamı)” (Barışta,2001) adlı çalışması kazı çalışmalarında ele geçirilen seramik buluntular arasındaki 77 adet lüle, form, süsleme, mühür ve usta isimleri açısından değerlendirilmiştir. Barışta, çalışmasını seyyah hatıratları ve resimlerle de desteklemiştir.

Aysun Cengiz, 2011 yayınlanan “Edirne Yeni Saray Kazılarında Ele Geçen Lüleler” (Cengiz,2011) adlı yüksek lisans tez çalışmasında 2009-2010 kazı döneminde ele geçirilen 103 örneği kataloglamıştır. Örneklerin kalite bakımından İstanbul örneklerinden farklı olduğu sonucuna ulaşılmış halk işi lüle grubunda değerlendirilmiştir.

Azize Yener, 2005 yılında yayınlanan “Tütün Lüleleri ve Antalya-Kaleiçi'nde Bulunan Örnekler” (Yener,2005) adlı çalışmasında Antalya Kaleiçi kazıları sırasında ele geçirilen 179 lüleyi tarihlendirilerek incelemiştir. Çalışmasında lüleleri 6 tipe ayırmış, sınıflandırmada dönem ve çanak tipini esas almıştır. Yener, çalışmasında lülelerin duman yolunu tüteklik olarak adlandırmıştır.

Ülkemizde lüle araştırmalarında son yıllarda çalışmalarıyla ön plana çıkan isim Gökben Ayhan'dır. 2006 yılı “Çeşitli Müzelerde Bulunan Örnekleriyle Osmanlı Lüleleri” (Ayhan,2006) adlı yüksek lisans tez çalışmasında Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki 11, İstanbul Şehir Müzesi'ndeki 15, Manisa Etnografya Müzesi'ndeki 35, Ankara Etnografya Müzesi'ndeki 23, İzmir Etnografya Müzesi'ndeki 36 ve Türk-İslam Eserleri Müzesi'ndeki 9 lüle olmak üzere toplam 129 lülenin form, süsleme, hamur rengi ve mühürleri detaylı olarak tanıtılmıştır.

2009 yılı “Smyrna Antik Kenti Kazıları 2007-2008 yılı Lüle Buluntuları” (Ayhan, 2009) , 2010 “Başur Höyük Kazısı Lüle Buluntuları” (Ayhan, 2010) , 2011 yılı “19. yüzyıla Tarihlenen Bir Grup Osmanlı Lülesi” (Ayhan,2011) ve 2012 “Ayasuluk İç Kalesi Süzgeç Çanaklı ve Kaideli Süzgeç Çanaklı Lüle Buluntuları” (Ayhan,2012) çalışmalarında aynı metodolojiyi uygulamış lüleleri inceleyip literatüre kazandırmıştır.

Sanat tarihi çalışmaları içerisinde lüle konusundaki tek doktora tez çalışması Gökben Ayhan tarafından 2011 yılında yapılmıştır. “Hasankeyf Kazısı Lüle Buluntuları” (Ayhan, 2011) adlı çalışmasında Ayhan, 1986-2009 yılı yapılan kazı çalışmalarında ele geçirilen 750 adet lüle ve lüle parçalarından 288’ini kataloglamış, lüle parçalarını hamur, astar, tip, süsleme gibi unsurları göz önüne alarak incelemiştir. Çoğunluğu 17. ve 18. yüzyıla tarihlenen lülelerde yerel özellikler üzerinde durulmuş, üretimin kesin olarak Hasankeyf’ de yapıldığı tespit edilemese de örneklerin İstanbul işi lülelerden çok Suriye ve Lübnan çevresinde karşılaşılan örneklere benzediği sonucuna ulaşılmıştır.

Ülkemizde uzun süreli kazılardan olan Bitlis Kalesi kazısında ele geçirilen lüle buluntuları yıllar içerisinde birçok araştırmacı tarafından incelenmiş ve literatüre kazandırılmıştır. Aliye Yılmaz “Bitlis Kazısı’nda Ortaya Çıkarılan (2004–2008) Tütün Lüleleri” (Yılmaz,2010) adlı yüksek lisans tez çalışmasında 2004-2008 kazıları sonucu ele geçirilen 924 lüle ve lüle parçasından tüm ve tüme yakın olan 123 lülide kataloglama çalışması gerçekleştirilmiştir. Yılmaz lülelerin duman yolunu tüteklik olarak adlandırmış, lüleleri tüteklikli, tütekliksiz ve tüteklikli-kaideli lüleler olmak üzere 3 grupta incelenmiştir.

Kamile Sağcan “Bitlis Kalesi Kazısı Tütün Lüleleri (2011-2015)” (Sağcan, 2019) adlı yüksek lisans tez çalışmasında 2011-2015 kazıları sonucu ele geçirilen 517 adet lüle ve lüle parçasından bütünlüğünü korumuş ve farklı nitelikler sergileyen 155 adet lüleyi kataloglamıştır. Lüleler çanak formu göz önüne alınarak 5 ana grupta incelenmiştir. Lülelerin üretim yeriyle ilgili kesin bir yargıya varılmasa da yerel üretim izlerinden bahsedilmiştir.

Elif Akbay tarafından hazırlanan “Niğde, Nevşehir ve Eskişehir Müzeleri’nde Bulunan Lüle Örnekleri” (Akbay, 2017) adlı yüksek lisans tez çalışmasında Niğde Müzesi’nden 28, Nevşehir Müzesi’nden 10 ve Eskişehir Eti Arkeoloji Müzesi’nden 29 adet olmak üzere 66 adet lüle incelenmiştir. Lüleler çanak formu esas alınarak 7 ve kaide biçimi göz önüne alınarak 2 tipte incelenmiştir. Genel olarak satın alma yoluyla müzeye kazandırılan lülelerin üretim yeriyle alakalı bilgi mevcut değildir.

Müzeyyen Doğanay tarafından hazırlanan “Tarsus Müzesi’nde Bulunan Lüleler” (Doğanay,2019) adlı yüksek lisans tez çalışmasında müze envanterinde yer alan 50 lüle incelenmiştir. Lüleler çanak formları göz önüne alınarak 7 tipte incelenmiştir. Lülelerin tarihlendirilmesi ve değerlendirilmesinde daha önce yapılmış olan çalışmalar referans gösterilmiştir. Müzeye satın alma yoluyla kazandırılan eserlerin üretim yeri hakkında bilgi mevcut değildir.

Aysun Kübra Erdoğan tarafından hazırlanan “Mardin Müzesi’nde Bulunan Lüleler” (Erdoğan,2019) adlı yüksek lisans tez çalışmasında müze envanterine kayıtlı 100 lüle incelenmiştir. Çalışmada lüleler çanak formu esas alınarak 10 tipe ayrılmıştır. Eserler genel olarak 18. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

Gizem Saldırgan Karaaslan tarafından hazırlanan “Cizre İçkale Kazısı Lüle Buluntuları (2013-2016)” (Karaaslan,2019) adlı yüksek lisans tez çalışmasında 2013-2016 yılları arasında yapılan kazı sonucunda ele geçilen 4000 adet lüle ve lüle parçaları içerisinde 180 lüle seçilmiş ve incelenmiştir. Çalışmada lüleler çanak formu esas alınarak 8 tipte ele alınmıştır. Buluntuların değerlendirme kısmında az sayıda lülenin batıdaki örneklerle benzediği ve bu örneklerin bölgesel dağılımının bir işareti olduğu, doğuya özgü süzgeçli lülelerin çoğunlukta olması sebebiyle üretim yerinin doğu bölgesi olabileceği belirtilmiştir. Ayrıca lülelerin bulunduğu kazı alanının bir askeri bölge olması sebebiyle kullanıcıların askerler olabileceği vurgulanmıştır.

Yunus Budaktaş tarafından hazırlanan “Divriği Kalesi Kazısı Lüle Buluntuları (2006-2017)” (Budaktaş,2020) adlı yüksek lisans tez çalışmasında 2006-2017 yılları arasında yapılan kazı sonucunda ele geçirilen 547 lüle ve lüle parçaları içerisinden 142 lüle seçilmiş ve incelenmiştir. Çalışmada lüleler çanak formu esas alınarak 10 tipte ele alınmıştır. Mühürleri okunan İstanbul, Bulgaristan ve Filistin bölgesinde üretilmiş olabileceği söylenen lüleler dışında üretim yerleri hakkında kesin bir sonuç bulunmamaktadır.

Sinan Berge tarafından hazırlanan “Hoşap Kalesi Kazısı Tütün Lüleleri (2007-2015)” (Berge,2020) adlı yüksek lisans tez çalışmasında 2007-2015 yılları arasında yapılan kazı sonucunda ele geçirilen 392 adet lüle ve lüle parçaları içerisinden 48 lüle seçilmiş ve incelenmiştir. Lüleler anak formu esas alınarak 7 tipte incelenmiştir. Kazı sonucu ele geçirilen lülelerin büyük kısmı doğuya özgü süzgeçli tipte olması nedeniyle üretim yerlerinin doğu bölgesi olabileceği belirtilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

KEYİF VERİCİ BİTKİLER TARİHÇESİ VE OSMANLI COĞRAFYASINDA LÜLE

İnsanlığın keyif verici bitkilerle olan ilişkisi tarih öncesi dönemlere uzanmaktadır. İlkel insan, üstesinden gelemediği hastalıkları veya ölümü doğaüstü güçlerle ilişkilendirmiştir (Köknel,1976:16). İnsanlar, doğaüstü güçlere yönelik düzenlediği dini törenlerinde, duman çıkaran bitkilerin kokusundan (tütsü) ve insan üzerinde yaratmış olduğu değişimlerden(sakinleştirici ve sarhoş edici) faydalanmıştır. Bitkilerin güzel kokusuna ve dumanının ortaya çıkardığı şekillere mistik anlamlar yüklenmiş, sarhoşluk etkisi yaratan bitkiler tanrı ile iletişim kurmanın yolu olarak görülmüştür (Bakla,2007:16-18). İlkel insanın yaratmış olduğu bu ritüel, yüzyıllar içerisinde değişikliklere uğrayarak Hıristiyan ve Yahudi dini törenlerine de dahil olmuştur. Dini törenlerde kullanılan bitkilerin keyif verici etkisini fark edenler bu bitkileri bireysel olarak da kullanmaya başlamıştır (Yılmaz, 2005: 2). Sözü edilen dini törenler ve bireysel kullanımda, keyif verici bitkilerin kullanım aracı lüle ve lüle benzeri araç-gereçlerdir. Bu bağlamda lülenin ortaya çıkmasına neden olan keyif verici bitkilerden söz etmeden, lüle konusu tam olarak anlaşılamayacağı için bu bölümde keyif verici bitkiler; tütün, afyon ve kahvenin tarihçesi ve bu bitkilerin Osmanlı sosyal hayatında ki rolü ele alınmıştır. Bununla birlikte tezin bu kısmında Osmanlı'da tütün kullanımı ile birlikte görünür hale gelen ve Tophane Lüleciliği ile bir sanata dönüşen Osmanlı lülesi detaylı şekilde tanıtılmıştır.

2.1 Tütün

Tütün, bilimsel olarak patlıcangiller (Solanaceae) familyasının bir üyesi olan *Nicotiana tabacum* ve *Nicotiana rustica* adı verilen bitkilerin yapraklarına verilen isimdir (Yılmaz,2005: 1).(Res.2.1) *Nicotiana*, adını 16. yüzyıl ortalarında tütünü Fransa'ya getiren Portekiz sarayındaki Fransız elçi Jean Nicot'dan alır (Schivelbusch ,2000: 109). Günümüzde yaklaşık 120 ülkede ekimi yapılan tütünün kökeni Güney Amerika'dır (Corti,1946: 3). 15. yüzyıl sonlarına kadar sadece Amerika yerlileri tarafından bilinen ve tüketilen tütün, yerlilerce kutsal addedilmiş dini törenlerde konik formlu kap ve borular aracılığıyla kullanılmıştır. Sadece bu amaçla değil birçok hastalığın tedavisinde (sıtma, baş ağrısı, öksürük, astım vb.) ilaç olarak da kullanıldığı düşünülmektedir. Dini törenler ve tedavi amacıyla kullanımı dışında cenaze törenleri, evlilik ve diğer kabilelerle yapılan barış antlaşmalarında tütün kullanıldığı bilinmektedir (Ayhan,2011: 7). Tütün, Christopher Columbus'un Amerika'yı keşfi ve bunu takip eden yıllarda İngiliz, İspanyol ve Fransız gemiciler aracılığıyla önce Avrupa'ya sonrasında bütün dünyaya yayılmıştır (Baram,2004: 157).

Resim 2.1 Tütün Bitkisi

(Medical botany, John Stephenson and J.M. Churchill' den)

Amerika kıtasının keşfinden yaklaşık yarım yüzyıl sonra başta İspanya ve Portekiz olmak üzere birçok Avrupa ülkesi tütünle tanışmış hatta küçük çaplı üretimlere de başlamıştır. 16. yüzyılın sonuna gelindiğinde ise Avrupa'nın tamamı başta olmak üzere Hindistan, Afrika, Uzak Doğu ve Sibirya'ya kadar geniş bir coğrafyada görülmeye başlanmış, üretimi yaygınlaşmış ve tüketimin artışına bağlı olarak bitki ticaretinde önemli bir konuma gelmiştir (Goodman,1993: 37).

İngilizlerin “tobacco”, Arapların “duhan” olarak adlandırdıkları tütün, Batı Afrika'dan Osmanlı için önemli bir merkez olan Mısır'a doğru yayılım göstererek Akdeniz eyaletlerini etkisi altına aldığı düşünülmektedir (Baram,2004: 157). Osmanlı başkenti İstanbul'a ise İngiliz ve Venedikli tüccarlar tarafından getirildiği başta Peçevi Tarihi olmak üzere birçok tarihi metinde yer almaktadır. (Peçevi İbrahim, 1981).

Tütünün Osmanlı topraklarına geliş tarihi ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Bunun sebebi vakayinamelerde farklı tarihlerin veriliyor olmasıdır. Hazerfen Hüseyin Efendi eserinde “1007 [1598] tarihine kadar İstanbul'da ve Rumeli'nde bulunmamakta idi. 1007 [1598] yılı başında İngilizler tarafından getirildi ve bazı hastalıklara şifa verir diye satıldı. Ehl-i keyfden bazı yârân keyfe müsadese vardır diye müptela oldular. Giderek ibtilası bütün dünyaya sirayet etti.” sözleriyle 1598 tarihini işaret etmektedir (Hazerfen Hüseyin, 1998).

Peçevi İbrahim Efendi ise 1600 tarihini vererek tütünden şu sözlerle bahsetmektedir; “İnsanlar arasında o kadar rağbet gördü ki, ayak takımından bazı insanların tütünü çok içmelerinden hâsıl olan duman sebebiyle kahvehanelerde insanların birbirini görmesi güçleşirdi. Sokaklarda ve bazarlarda insanların lüle ellerinden düşmez olup birbirinin yüzüne gözüne puf puf ederek sokakları ve mahalleleri kokuttular ve tütün üzerine birtakım manzumeler yazarak münasebetsiz bir halde okuttular. Bu yüzden birçok münakaşalar oldu. Bunun kötü kokusu hemen her içenin sakalını, bıyığını, sarığını ve hatta içten giydiği elbisesini ve evinin içini kokuttuğu gibi, halı keçe gibi evlere serilenleri de yer yer yaktığı,

külü ve kömürü ile her tarafı kirlettiği, uyuduktan sonra dimağa çıkan kötü kokusu ve bunlar kâfi değilmiş gibi daima kullanmanın neticesi olarak çalışmaktan ve elleri iş görmekten geri kaldılar.” (Peçevi İbrahim,1981).

Ahmet Refik tütünle ilgili “*Tütün, halkın ondan hiç haberi yoktu. Kahveyi hep tütünsüz içiyorlardı. Nihayet 1606’da İstanbul’da tütün tütmeğe başladı. Kahve şarktan, tütün garptan geldi. İkisi de İstanbul’da birbirine kavuştu. Tütünü İstanbul’a getiren İngiliz keferesi idi. Fakat keyf için satmadılar. “Bazı emraza şifadır” diye sattılar. Fakat İstanbul’un ehli keyf zürafası, tütünü kahveye çabuk uydurdular. Kahve gibi, ona da birden müptela oldular”* sözleriyle kahve ve tütün ilişkini vurgulayarak 1606 tarihini işaret etmektedir (Bakla,2007: 41).

Fehmi Yılmaz 2005 yılında hazırlamış olduğu doktora tez çalışmasında vakayinamelerde bahsedilen tarihten önce tütünün Osmanlı topraklarında bilindiğini başta Peçevi Tarihi olmak üzere tarihsel metinlerde sözü edilen tarihlerin tütünün Osmanlı’ya giriş tarihi değil, Avrupalı tüccarlar tarafından ticarî bir madde olarak getiriliş tarihi olduğunu belirtmiştir (Yılmaz, 2005: 16).

Osmanlı topraklarına tütünün kesin olarak hangi tarihte girdiği bilinmese de genel kabul 17. yüzyıl başlarında girdiği şeklindedir. Tütün ve lüle hakkında 17. yüzyıl öncesinde ait bir minyatürün bulunmaması da bu düşünceyi destekler. Osmanlı coğrafyasında görüldüğü tarihten itibaren hızla yaygınlaşan tütün, her sosyal sınıftan kendisine kullanıcı bulmuştur.

Tütünün yaygınlaşmasındaki en büyük etken kahve ile birlikte kullanılmasıdır. Osmanlı ehli keyfi tütün ile kahveyi birbirine yakıştırmış, kahvehaneler başta olmak üzere evlerde, kamu binalarında, hamamlarda, çarşı ve pazarlarda kısacası sosyal hayatın her alanında tütün kendisini göstermeye başlamıştır. Bu yüksek tüketime bağlı olarak sadece lüle değil çubuk, ağızlık, takatuka, tütünlük, tütün keseleri vb. birçok tütün araç-gereçleri üretilmiş ve ticareti yapılmıştır (Bakla, 2007: 244-254-352-356). Bugün Türkiye’nin her bölgesinde bulunan etnografya müzelerinde bu eserler karşımıza çıkmaktadır.

Halk arasında büyük rağbet gören tütün, Osmanlı sarayında da kendisine yer bulmuştur. Sarayda daha önce kahve için oluşturulmuş olan teşkilat daha da genişletilerek tütüncübaşı, çubukçubaşı, çubukçu ve ateşçi gibi tütün merasimiyle alakalı görevliler saray çalışanlarına dâhil edilmiştir. Sarayda ağırlanan yabancı misafirlere büyük titizlik ile oluşturulmuş bir merasimle tütün ve kahve ikramı yapılmaktadır. Sarayda tütün ve kahve ikramı için oluşturulmuş merasim benzer şekilde konaklarda da kendisini göstermektedir. Konaklarda tütün işlerinden sorumlu hizmetliler yer almakta, ayrıca misafirler için ayrılmış çokça lüle ve çubuk misafir kabul salonlarında hemen göze çarpmaktaydı. Seyyahlar ve tarihçiler eserlerinde ayrıntılı şekilde tütün ikramı konusunda bilgi vermektedir. Tütüne karşı oluşan yüksek ilgi, tartışmaları da beraberinde getirmiş, Osmanlı uleması tütünün helal ve haramlığı üzerine risaleler kaleme almıştır (Bakla, 2007: 40-46).

Osmanlı'da 16. yüzyılın son çeyreğinde başlamış olan dini ıslahat çalışmaları 17. yüzyıl boyunca sürmüştür. Ulema, yaşanan politik ve ekonomik olumsuzlukları dine yeterince tabi olmamakla ilişkilendirmiş, özellikle Osmanlı sosyal hayatını etkileyen konularda risaleler kaleme almıştır. Toplumun her kesiminden hatta ulema sınıfından dahi bolca kullanıcısı bulunan tütün, risalelerde kendisine yer bulmuştur. Risalelerde çoğunlukla kötü ve olumsuz gösterilen tütün, haram olduğu görüşünü savunan âlimlerce; israf, abes, habıs, zararlı, sarhoş edici ve bid'at¹ olarak nitelendirmiştir. Tütünü doğrudan yasaklayan kesin emir bulunmadığı görüşünü savunanlar ise tütünün sarhoş edici özelliğinin bulunmadığını ve akli melekelerin ortadan kalkması gibi bir durum olmadığı için mübah² olduğunu, mübah mallar için yapılan harcamaların ise israf olarak kabul edilemeyeceği görüşü üzerinde birleşmiştir. Tütünün tedavi amaçlı kullanımını da ortaya koyulan önemli delillerden biridir. Bu fikrin oluşmasında Avrupalı herbalistlerin çalışmaları önemli rol oynamıştır (Kalaycı ve Öztürk, 2017: 1-45).

¹ Bid'at sözcüğü TDK tarafından iki şekilde açıklanmıştır;

*Hz. Muhammed'in vefatından sonra ortaya çıkan değişik yargı, yorum ve ilkeler

*Sonradan türeyen şey

² Mübah: "Dini bakımdan yapılmasında sakınca olmayan"

Ulema arasında helal-haram tartışmaları devam ederken sarayın tütüne karşı tavrı belirli aralıklarla üretim, tüketim ve ticaretine yasak getirmek olmuştur. Tütünle ilgili ilk yasaklama 1609 yılında Sultan I. Ahmed döneminde gerçekleşmiştir. Yayınlanan fermanla kamu görevlilerinin ve ilmiye sınıfının hizmetlerinden, esnaf ve zanaatkarlarınsa işlerinden geri kalması vurgulanarak tütün yasaklanmıştır. (Uluçay,1941: 9-10) Bu yasaklamada kahvehaneleri ve tütünü tehdit olarak gören Derviş paşa ile Nasuh paşanın rol oynadığı düşünülmektedir (Naima,1968).

Erdinç Bakla ise bu yasağın sebebini şu şekilde açıklar; “ *Tütün içimini karşılamak için Manisa ve Biga çevresinde ekimi yapılan tütün bitkisi böceklenmiş, tedbir olarak da bitkilere mum kullanılmıştı. Çok fazla miktarda kullanılan mum piyasada bulunmaz hale gelmiş fiyatı bir anda 1400 akçadan 2400 akçaya fırlamıştı. Mum saray için dahi bulunmaz hale gelmişti. İşte tütüne konulan yasağın gerçek sebebi bu idi*”. (Bakla,2007: 44)

Tütünle ilgili en ciddi yasaklamalar 1633 yılında Sultan IV.Murad zamanındadır. Tütün, Cibali’de çıkan çok sayıda ev ve kamu binasına hasar verdiği düşünülen yangının sebebi olarak görülmüş ve yasaklanmıştır (Yılmaz,2005: 18). Ancak yasağın asıl hedefi Osmanlı yönetimi için büyük bir sorun haline gelen kahvehanelerdir. Sultan, fitne yuvası ve isyanların çıkış sebebi olarak gördüğü kahvehaneleri yıktırılmıştır. Kahve ile birlikte tütün ve Afyon’da yasaklanmış, kullananlar ölüm ile cezalandırılmıştır (Hattox,1996: 90). Kadızade Mehmed öncülüğünce ki dönemin radikal grubu Kadızadelilerin bu kararın alınmasında etkili olduğu düşünülmektedir. Bu yasak aynı zamanda kahvehaneler ile keyif verici bitki kullanımının iç içe geçtiği göstermektedir (Bilkan,2016: 125-130).

Sultan Murad’ın ölümünden sonra eski sert uygulamalar ortadan kalkmıştır. IV.Mehmet zamanında Şeyhülislam Bahai Efendi’nin tütünün mübah olduğuna dair fetvasından sonra tütün, Osmanlı sosyal hayatındaki yerini tekrar almış, 1680 yılına gelindiğinde ise tütüne vergi konulmuş ve yasallaştırılmıştır (Bakla, 2007: 45).

Tütün Osmanlı topraklarında görüldüğü tarihten itibaren tüketimin artışına bağlı olarak Osmanlı ticaretinde önemli unsur haline gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli ticaret merkezleri İstanbul, Selanik, İzmir, Kahire ve Lazkiye 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tütün ticaretinde ön plana çıkan şehirler olmuştur. Yenice-i Karasu, İnoz ve Bafra 18. yüzyılda tütün üretiminde ön plana çıkan şehirlerdir. (Yılmaz, 2005: 89-94)

2.2 Afyon

Gelincik familyasının bir üyesi olan haşhaşın (papaver somniferum) olgunlaşmasına yakın, bitkinin tomurcuklarının ürettiği özsu özel bıçaklar yardımı ile çizilir ve hava ile temas ederek pıhtılaşır. Bu pıhtılaşan özsuya afyon adı verilir (Res.2.2) (Kağıtçı,1960: 13). Afyon kelimesi Türkçe'ye Farsça'daki "afyun" kelimesinden türetilmiştir (Baktır,1988: 442). Osmanlı'da halk Afyon'a "tiryak", Afyon kullananlara ise "tiryaki" derdi (Develioğlu,2010: 1110). Afyon, Latince ve batı dillerinde "opium" olarak adlandırılır ve kökü eski Yunanca "bitki salgısı" anlamına gelen "opion" dur (Köknel,1976: 19). Haşhaş ve Afyondan bahseden en eski yazılı kaynak Sümer tabletleridir. M.Ö 4000 yıllarında Mezopotamya'da hüküm sürmüş ileri bir uygarlık olan Sümerlilerin Haşhaş ve Kenevir yetiştirdikleri ve bu bitkileri tedavide kullandıkları bilinmektedir (Mat, 2009: 285). Hemen hemen bütün coğrafyalarda görülen tarımı, ticareti yapılan ve ilaç olarak tedavilerde kullanılan Afyon'u Anadolu' da ilk olarak Hititler yetiştirmiştir. Hitit tabletlerinde haşhaş ve Afyon hakkında bilgiler verilmekte, haşhaştan "Haşşika" olarak bahsedilmektedir (Baytop,1997: 403).

Resim 2.2 Haşhaş Bitkisi

(Medical botany, John Stephenson and J.M. Churchil' den)

Dünya tıp tarihinin önemli isimleri Hippokrates ve Galen eserlerinde haşhaş ve Afyon'a da yer vermiştir. Ağrı kesici özelliği ön planda olan Afyon'nun gerek bedensel, gerek ruhsal bütün ağrı, sıkıntı ve ıstıraplara karşı deva olduğu ileri sürülmüştür. Galen zamanında kıymetli madde olarak görülen Afyon, hazırlanan ilaçlarda yer aldığı gibi ekmeklerin, şekerlemelerin ve tatlıların içerisinde de yer aldığı düşünülmektedir (Köknel,1976: 50-52). Bağımlılık yapıcı etkisi yüksek olan afyonun ilaçlar dışında keyif verici madde olarak kullanımı tam olarak ne zaman başladı bilinmiyor. Ancak Antik Roma ve Antik Yunan medeniyetlerinde M.S. 1. yüzyıl dolaylarında afyon hapı yutma adetinin ortaya çıktığı tahmin edilmektedir (Çıtır, 2015: 11).

İslam dünyasına baktığımızda Afyon'un ilk kullanım alanı tıbbi amaçlıdır. İbn-i Zühr, İbn-i Rüşd ve İbn-i Sina gibi ünlü Müslüman hekimler eserlerinde Afyon'a yer vermiş, akıl hastalıkları başta olmak üzere çeşitli hastalıkların tedavisi için hazırlanan ilaçlarda afyon önemli bileşenlerden biri olmuştur (Köknel,1976: 53-57).

İslam hukukunda “Hamr” ve “Nebiz” kavramları sarhoş edici maddeleri sınıflandırmak için kullanılır. Kur’an-ı Kerim’de ismi geçen ve haramlığı kesin olarak kabul edilen içecekler “Hamr”dır. Üzümden imal edilmeyen diğer sarhoş edici maddeler ise “Nebiz” olarak nitelendirilir. Hanefi mezhebi kurucusu Ebu Hanefi ve ilk dönem Hanefi fıkıhçıları, sarhoş edici miktarı dışında nebizlerin kullanımında bir sakınca olmadığını iddia etmişlerdir. Bu bağlamda bazı fıkıhçıların³ Afyon’u nebiz olarak nitelendirdiği görülmektedir (Önce,2011: 91-124). İslam devletlerinde içkide olduğu gibi Afyon dâhil keyif verici maddelerin kullanımında kesin bir yasağın bulunmaması bu bitkilerin yaygın olarak kullanılmasına neden olmuştur. (Köknel,1976: 52).

Osmanlı döneminde başlıca kullanım alanı ağrı kesici ilaç olan Afyon’u, keyfine düşkün Osmanlı tebaası da kullanmaktaydı. Afyon, çubuk veya kabak denilen aletlerle kullanılır, çoğu zaman tütünle birlikte yakılarak içilirdi. Daha yaygın olan kullanımı hap şeklinde alınmasıydı. Çocukları uyutmak için aktarlarda satılan “çocuk macunu” afyon ile hazırlanırdı (Mat, 2009: 286).

Osmanlı yönetiminin macun şeklinde tüketilen Afyon’a belirli bir hoşgörüyle izin verdiği düşünülmektedir (Faroqi,2000: 263). Abdülaziz Bey’in 19. yüzyılda kaleme aldığı ve Osmanlı sosyal hayatına dair önemli bilgilerin yer aldığı “Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri” adlı eserinde Afyon ve tiryakilik konusu da yer almaktadır; “*Her yerde olduğu gibi vaktiyle Dersaadet’te de “afyon tiryakisi” adı alanda bir sınıf vardı. Dersaadet halkının eskiden yüzde 80’inin afyon kullandığı, cami ve tekkelerde buldukları zaman bile ceplerinde taşıdıkları kutulardan hap halinde yapılmış ve “gıda” diye tabir ettikleri afyonu çıkarıp kullandıklarına bakılırsa tiryakilere tam bir serbesiyet verildiği ve sayılarının bu*

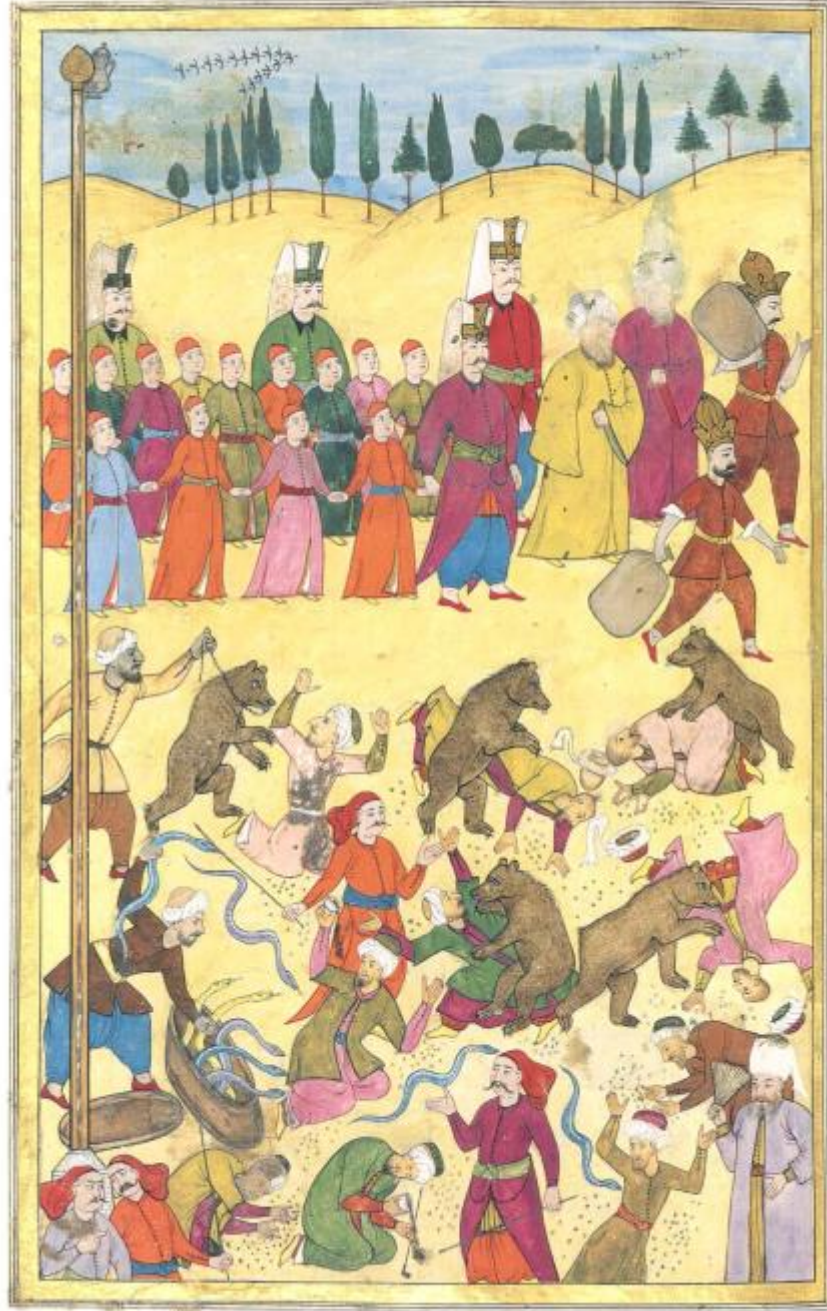
³ Maliki mezhebinin fıkıhçılarından Karafi’ye göre haşhaş ve afyon da nebiz kategorisine dahildir, çok içilip sarhoş olunmadığı ve başkalarına zarar verme durumuna gelinmediği takdirde haram değildir. Bunları içene, sarhoş olmadığı sürece namaz kılmak yasaklanamaz, had uygulanamaz yani ceza verilemez. Öztürk, Yaşar Nuri. "İmamı Azam Ebu Hanife." *İstanbul: Yeni Boyut* (2009) s. 363

yüzden çoğaldığı anlaşılmaktadır. Tiryakilerin başlıca toplantı yeri olarak bir de “Tiryaki Çarşısı” ortaya çıkmıştı (Abdülaziz Bey, 1995: 326).

Abdülaziz Bey’in kendi tecrübelerini kaleme aldığı eserinde söz edilen Afyon konusu çağdaşı olduğu yabancı seyyahların aktarımlarını doğrulamaktadır. Tarihsel kaynakların ışığında Afyon’un, Osmanlı gündelik yaşamındaki rolünün diğer keyif verici maddelerden farklı olduğunu görmekteyiz. Diğer keyif verici maddelerden farklı olarak Afyon’nun mide hastalıklarından, uyku sorunlarına birçok hastalığa çözüm olarak tedavi amaçlı kullanımı halk arasında daha görünür hale gelmesine neden olmuştur. Bağımlılık yapıcı etkisi yüksek olan afyon, halk arasında tedavi amacı dışında geniş bir kitle tarafından tüketilmektedir.

Evliya Çelebi ünlü seyahatnamesinde Tiryakiler çarşısından söz etmekle birlikte günümüz Afyonkarahisar bölgesinde halkın en önemli geçim kaynağının afyon olduğundan ve sadece esnafın değil, kadınların da afyon kullandığından şaşkınlıkla bahsetmektedir (Çelebi,2011: 36-38).

Afyon ve tiryakilik minyatürlere de konu olmuştur. III. Ahmet döneminin meşhur nakkaşı Levni, “Surname-i Vehbi” adlı eserde tiryakilerin gösterisini resmetmiştir. Şehzadelerin sünnet şenliklerini konu alan eserde ellerinde çubuklarla afyon ve fincanlarla kahve içen tiryakilerin eğlencesi tasvir edilmiştir. Tiryakilerin çubuklarla resmedildiği bu minyatür Afyon ve çubuk kullanımı konusunda belge niteliği taşımaktadır (Res. 2.3).

Resim 2.3 Tiryakilerin Gösterisi

(Sultan Ahmed'in Düğün Kitabı Vehbi Surname Sayfa 192)

2.3 Kahve

Kahve, kökboyasıgiller “Rubiaceae” familyasının üyesi olan Coffea ağacının meyve çekirdeğine ve bu çekirdekten elde edilen içeceğe verilen addır.(Res.2.4) Ortalama sıcaklığın 18-24 °C olduğu, bol yağış alan ve don olayının görülmediği bölgelerde yetiştirilmektedir (Taştan,2009: 53). Ekvator iklim kuşağında yer alan bölgeler üretim için uygun alanlardır. Bu iklim kuşağında yer alan Brezilya, Kolombiya, Bolivya, Yemen ve Etiyopya kahve üretiminin yaygın olduğu ülkelerdir (Kılıç,2015: 6). Kahve bitkisinin ana vatanı Arabistan’dır. Bir içecek olarak kullanılmaya başlandığı 15. yüzyıldan önce farklı şekil ve amaçlarla kullanılmıştır. Habeşistan halkının 11. yüzyılda kahveyi un haline getirip ekmek yapımında kullandığı düşünülmektedir. Zamanla bu gelenek yok olmuş, içecek olarak kullanımı, önce bütün Arap Yarımadasına sonrasında Dünyaya yayılmıştır (Göktaş, 1999: 68). Katip Çelebi bir buçuk yüzyıl sonra kaleme aldığı eserinde bu uygulamayı doğrulamaktadır; “*Kimi şeyhler Yemen dağlarını mesken edinip dervişleriyle bir tür ağaç yemişi bulup “kalb” ve “bun” dedikleri taneleri dövüp yerlerdi*”. (Katip Çelebi, 1957: 60)

Resim 2.4 Kahve Bitkisi

(Medical botany, John Stephenson and J.M. Churchil' den)

Türkçe'ye “kahve”, Fransızca'ya “cafe”, Almanca'ya “kaffe” ve İngilizce'ye “coffee” olarak geçen kelimenin kökeni Arapça “qahwa”dır. Ayrıca Arapça'da kahve bitkisinin meyvesine ve çekirdeğine ise “bun” adı verilmiştir. İngilizce 'deki “bean” kelimesi de “bun”dan türemiştir. (Taştan,2009: 55) Kahve kelimesinin Arapça'da ne zamandan itibaren kullanıldığı bilinmemektedir. Ancak kahve sözcüğü bizzat kahvenin öğrenilmesinden önce de yaygın olarak kullanılan bir sözcük olduğu ve şarabın aşağılayıcı sıfatlarından biri olarak kullanıldığı düşünülmektedir (Hattox,1996: 16).

Tarihsel olarak kahvenin keşfi ve ilk kullanımı hakkındaki bilgiler net bir sonuç ortaya koymaz. Kahvenin ortaya çıkışı efsanevi hikâyelere dayandırılır. Bu hikâyelerin ortak özelliği kahve (içecek olan) tüketiminin ilk olarak Yemen'de başladığı ve kahvenin çoğu zaman bir derviş tarafından keşfedildiğidir. Tarihsel kaynaklarda ortaya çıkışının Yemen coğrafyasına dayandırılmasının nedeni 18. yüzyılın sonuna kadar Yemen limanlarının kahve ticaretinde önemli bir merkez olmasıdır. Kahve ile çeşitli tarikatlar arasındaki bağ, bütün kaynakların görüş

birliği içinde olduğu noktadır. Yalnız Yemen'de kahve içmenin başlamasında değil, bu alışkanlığın bütün yarımada, Mısır ve Suriye'ye yayılmasında da tarikatların rolü önemlidir. Kahve ve tarikatlar arasında ki bu bağ, kahvenin bulunuş hikâyelerinde kendisini göstermektedir (Hattox,1996: 19-22).

Kahvenin bulunuş öyküsü birçok Avrupalı yazar tarafından kaleme alınmıştır. Bu hikâyeler arasında belki de en bilineni Hıristiyan manastırının çobanı olduğu ileri sürülen Çoban Khaldi ile ilişkilendirilen hikâyedir. Bu hikâyeyi 1671 yılında Roma'da Banesiüs adlı bir dilbilimci, Hıristiyan geleneklerine uyarlayarak yayımlanmıştır. Buna göre Yemen'deki Hıristiyan manastırının sürülerini otlatan bir çoban, hayvanların günlerdir uyumamalarına rağmen dinç olduklarını fark etmiştir. Bunun üzerine daha önce varlığını bilmediği bu ağacın meyvesini denemeye karar verir. Sonrasında bu gizemli meyvelerden Arap şeyhine ve keşişlere söz eder. Çoban ve iki keşiş sürünün otladığı yerlere gönderilir ve keşif sonucunda *coffea arabica* meyvelerine rastlayan keşişler merak ve endişe dolu bir tavırla bu meyveyi kaynatıp içmeye karar verirler. Kaynatıp içtikleri bu içecek, onlara bütün gece canlı ve neşeli bir ruh hâli kazandırmıştır. Böylece, geceleri ibadet etmek için bu meyve suyunu manastırlarda pişirmeye karar verirler. Zamanla bu gelenek haline gelir. Söz konusu içecek, keşişler ve manastırı ziyaret eden tüccarlar marifetiyle Doğuda yaygınlık kazanmıştır (Taştan,2009: 57) (Şahbaz,2007: 6).

İslam dünyasında ki anlatılarda yabancı yazarların anlatıları ile paralellik göstermektedir. İslam kaynaklarında manastırların yerini tekkeler, keşişlerin yerini ise sufiler almaktadır. Ayrıca bazı İslami anlatılarda Hz. Süleyman ve Hz. Muhammed'e dayandırılan hikâyelerde kahvenin çeşitli hastalıkların tedavisi için içilmesi tavsiye edildiği görülmektedir (Taştan, 2009: 57) (Hattox,1996: 10-11).

Kahvenin İslam dünyasında tanınıp yaygınlaşmasında hacıların büyük rol oynadığı düşünülmektedir. Kahve, İslam coğrafyasında yayılması önce Mısır daha sonra Şam, İran ve Anadolu topraklarına hac ibadetini yerine getirmek için kutsal topraklara gelen hacıların kahveyi tanınmasıyla gerçekleşmiştir. Kahve ile tanışan

hacılar büyük bir keyifle tükettikleri kahveyi yanlarında götürerek geniş bir coğrafyaya yayılmasına öncülük etmiştir. Ayrıca zengin hacıların yanlarında götürdükleri kahveyi bir ticari ürün haline getirdiği söylenebilir (Faroqhi,1995: 188), (Kılıç,2015: 13).

Osmanlı'nın kahve ile tanışması 16. yüzyılın ilk çeyreğinde gerçekleşmiştir. Her ne kadar hacıların kahveyi Osmanlı topraklarına taşımış olsalar da Osmanlı'nın Arap yarımadasına hâkimiyet kurması, kahve ile tanışmasının başlangıcı olarak kabul edilebilir. Sultan I. Selim'in 1517 tarihli Büyük Mısır Seferi zafer ile sonuçlanmış, zafer sonrası Memlûkluların yönetiminde olan başta başkent Kahire olmak üzere Mekke, Medine ve Kudüs Osmanlı topraklarına dâhil olmuştur. Osmanlı, Kahire'de kahveyle ve yeni bir toplumsal mekân olan kahvehaneler ile tanışmıştır. Halkın büyük bir keyifle zaman geçirdiği kahvehanelerin canlı ortamı ve ticari potansiyelinin Osmanlıları etkilediği açıktır. (Bakla,2007: 30)

Tarihsel kaynaklarda kahvenin, Osmanlı başkenti İstanbul'a geliş tarihi hakkında birbirinden farklı tarihler görülmektedir. Bu farklılaşmanın sebebi Osmanlı tarihçilerinin kahve konusunu kahvenin Osmanlı topraklarında görülmesinden neredeyse yüzyıl sonra kaleme almış olmalarıdır. Tarihçi Solakzade eserinde kahvenin Sultan I. Selim'in Mısır seferi sonrası getirildiğinden söz ederek 1519'u, Peçevi İbrahim Efendi, Hakem ve Şems adlı iki Suriyelinin İstanbul Tahtakale'de açtıkları kahvehaneden bahsederek 1554'ü ve Katip Çelebi ise Yemen valisi Özdemir Paşa tarafından ticari bir ürün olarak getirildiği 1543 tarihini işaret etmektedir. (Peçevi,1981: 64) (Şahbaz,2007: 10) (Tunç,2014: 27-30)

Sultan I. Selim'in döneminde İstanbul'a getirilen kahve, bu dönemde dar bir çevre tarafından tüketilmiştir. Osmanlı toplumuna kahveyi tanıtan ve yaygınlaşmasını sağlayan önemli unsur tarikatlardır. Kahvenin geniş tabanda rağbet görmesi sağlayan ve belki de kahvehanelerin toplumsal bir kurum olarak ortaya çıkmasıyla aynı ölçüde önemli olan, gerçek sayıları ne olursa olsun tarikat mensuplarının farklı toplumsal gruplardan gelmesiydi. Bunun bir sonucu olarak toplumun yalnız

bir kesimi değil, birçok farklı kesim tarikatlar aracılığıyla aynı ada bu içecekten haberdar olmuştur. (Hattox,1996: 66-67)

Kökeni Arap yarımadasına uzanan kahve kısa süre içerisinde bir Türk içeceği olarak algılanmaya başlamıştır. Sylvestre Dufour' un 1671 tarihli meşhur eserinde kahveyi bir Türk içkisi olarak ele alması, kahvenin bir Türk içkisi olarak algılanmasının güzel örneğidir. Gravürde içeceklerin ait oldukları kültürleri temsil eden üç kişi görülmektedir. Resmin ortasında elinde çay ile resmedilen bir Çinli, sağ tarafta elinde bir kase sıcak çikolata bulunan Amerikan yerlisi ve resmin solunda kaftan ve sarığı ile bir Osmanlı olduğu anlaşılabilir. Resmin ortasında elinde çay ile resmedilen bir Çinli, sağ tarafta elinde bir kase sıcak çikolata bulunan Amerikan yerlisi ve resmin solunda kaftan ve sarığı ile bir Osmanlı olduğu anlaşılabilir. Figürlerin önünde her bir içeceğin hazırlanmasında kullanılan kaplarda bulunmaktadır. Bunlar armut biçimli kahve güğümü, geniş karınlı çaydanlık, ince uzun oval biçimli çikolata güğümü ve çırpma telidir (Res.2.5) (Schivelbusch,2000: 45-46).

Resim 2.5.Kahve, Çay ve Çikolata

(Sylvestre Dufour' den)

Ralph Hattox'un "Şarapsız Meyhaneler" olarak adlandırdığı kahvehaneler kısa süre içinde Osmanlı sosyal hayatının önemli unsurlarından biri haline gelmiştir. Öyle ki kahvehaneler sadece kahve tüketilen yerler değil aynı zamanda Osmanlı insanı için sosyalleşme, dinlenme ve güncel meseleleri tartıştıkları bir meclis konumuna gelmiştir. Mahalle ve şehir ölçeğinde önemli bir mekân haline gelen kahvehaneler, kahvenin Osmanlı yaşamındaki rolünü güçlendirmiştir. Her sosyal sınıftan insana hitap edecek şekilde düzenlenmiş olan, esnaf kahvehaneleri, yeniçeri kahvehaneleri, semai kahvehaneleri, meddah kahvehaneleri ve tiryaki kahvehaneleri hemen hemen bütün Osmanlı şehirlerinde kendisini göstermeye başlamıştır (Hattox,1996: 64-70).

Kahve tüketimin alışkanlığının artış göstermesiyle beraber kahve ve tütün kullanımının iç içe geçtiği görülmektedir. Osmanlı insanı tütün ve kahveyi birbirine yakıştırmış, evlerde, hamamlarda ve özellikle kahvehanelerde kahveyle beraber tütün sıklıkla tüketilmeye başlanmıştır. Bu tüketim alışkanlığı birçok oryantalist ressamın kahvehane tasvirlerinde karşımıza çıkmaktadır. Fransız mimar ve ressam olan Antoine-Ignace Melling' in 1819'da çizdiği Tophanede bir kahvehaneyi tasvir ettiği gravür bu konunun güzel örneklerinden biridir. Gravürde bir Osmanlı kahvehanesinin mimarı oluşumu detaylı şekilde ele alınmıştır. Geniş pencereleri, peyke düzenlemesi, gösterişli ocağı ve mekanın ortasında bulunan fiske ile süslenmiş olan gravür oldukça keyif verici bir kahvehane ortamını yansıtmaktadır. Bununla birlikte kahve içenlere servis edilen tütün ve kahvehane duvarında çubuklar için ayrılmış olan bölümün resmedilmesi kahve ve tütün ilişkisini vurgulamaktadır (Res.2.6).

Resim 2.6 Kahvehane gravürü Melling 1819 (N.Sevin'den)

(Gravürlerde yaşıyan Osmanlı Necla Sevin ,Ankara, 2006, sayfa 355)

OSMANLI COĞRAFYASINDA LÜLE

2.4 Lüle Nedir?

Lüle kelimesi Farsça “lüle” den türetilmiştir ve emzik anlamına gelmektedir (Bakla,2007: 156). Celal Esad Arseven’in “*Sanat Ansiklopedisi*” eserinde lüle tanımı; “*Lüle, çubuk ve nargilenin ucuna takılan, içine tütün veya çeşitli keyif verici bitkiler doldurmaya mahsus, pişmiş topraktan yapılan, fincan gibi ağzı açık ve yan tarafında bir deliği bulunan kap.*” (Arseven,1943: 421-422) biçimindedir. *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*’nde lüle tanımı; “*Çubuk ve nargilede içine tütün konulup yakılan fincan biçimde öge.*” şeklindedir (Sözen,1996: 150). Lülenin dilimizde farklı anlamlarda kullanımı da söz konusudur. Osmanlı döneminde kente verilen su miktarını ölçmek için kullanılan bir ölçü birimi ve alete verilen ad (Sözen,1996: 150). Halka gibi yuvarlak ve devirli şeyler hakkında kullanılan sözcük (Arseven, 1950: 1245-1247) ve kağıttan yapılmış külahdır (Pakalın,1993: 372).

Ağızlık, çubuk, lüle olmak üzere üç parçadan oluşan bu tütün içim aletine, kimi çalışmalarda çubuk, kimi çalışmalarda da lüle denilmektedir. Bu ifadelerin her ikisi de aynı anlama gelmektedir.

Lüleler genel olarak pişmiş topraktan imal edilmiş olsalar da cam, porselen, ahşap, metal, fildişi, lüle taşı ve alçı malzemedan yapılmış örnekleri bulunmaktadır. Lüle, tütünün Osmanlı İmparatorluğu’nda kullanılmaya başlandığı 17. yüzyıldan, sigaranın ortaya çıktığı 20. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür.

İnsanlığın keyif verici bitkilerle olan ilişkisi tarih öncesi dönemlere kadar uzanmaktadır. Bu ilişki öncelikle kötü ruhlara karşı düzenlenen dini törenlerde karşımıza çıkar (Köknel,1976: 16). Bitkilerin çıkardığı dumanın şekillerine mistik anlamlar yüklenmiş, insan üzerinde yaratmış olduğu etkilerse (sakinleştirici ve sarhoş edici etkiler) tanrıyla iletişim kurmanın aracı olarak görülmüştür. Dini törenlerde ilk başta tütsü olarak kullanılan bu bitkiler, zamanla boru ve kaplar aracılığıyla teneffüs edilerek kullanılmıştır (Corti, 1946: 4-6).

Bu törenlerde tütsülerin dumanını teneffüs etmeyi sağlayan borular, lülenin en ilkel hali olarak kabul edilebilir. Meksika'nın Güney Chipas eyaleti, Haç Mabedi'nde bulunan, ağızdan duman çıkan ve çubuk benzeri bir alet kullanırken tasvir edilmiş rahip figürü M.S. 2. yüzyıl başlarına tarihlenmektedir. Bu tasvir, dini törenler ve keyif verici bitkiler ilişkisinin belgesi niteliğindedir. (Bakla,2007: 18)

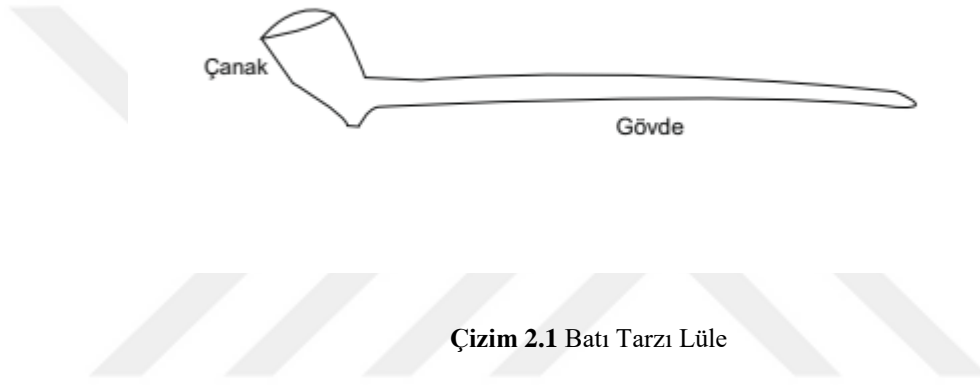
Çubukların ilk gelişmiş örnekleri Muskogee Kızılderililerinin mezarlarında bulunmuştur. Bu çubukların bir ucu bir çanak teşkil edecek şekilde genişletilmiştir. Avrupalılar tarafından kullanılan ilk seramik pipolar bu şekli model olarak almıştır. Kızılderililere ait bir başka çubuk kullanım şekli Ohio ve Virginia eyaletlerinde görülmektedir. Alonquine Kızılderililerince geliştirilen taş malzemeli ve iki parçadan oluşan pipo modeli İran, Uzak doğu ve Osmanlıda kullanılan çubukların ilk hali sayılabilir. (Bakla,2007: 18)

Tütün içim aletinin ilk kullanımı hakkında öne sürülen görüşlerden biriside; tütün içim aletlerinin Afrika merkezli olduğu, Hint ve Pasifik Okyanusu üzerinden Amerika'ya taşındığı şeklindedir. Kendir dumanı içilen Afrika kökenli ve "Dakka" ismi verilen aletin doğuda kullanılan nargilenin atası olduğu düşünülmektedir. Afrika kabileleri, antilop veya öküz boynuzunu nargiledeki su haznesi gibi değerlendirmişler, sap olarak da bambu kullanmışlardır. Bu şekilde su içinden geçirerek dumanı soğutma fikri, kendir dumanı içen Afrikalılar yoluyla tütün dumanı içen kavimlere aktarılmıştır. (Bakla,2007: 18)

17. yüzyılda İngilizler tarafından Osmanlıya tanıtılan lülenin ilk örnekleri İngiliz lülelerin kopyası niteliğindedir. Beyaz kilden küçük çanaklı ve uzun duman yolu bulunan bu lüleler zamanla Osmanlı seramik ustalarının ellerinde kendi kimliğini kazanmıştır (Robinson,1985: 153).

Sanat tarihi ve arkeoloji çalışmaları içerisinde lüle araştırmacıları, lüleleri batı tarzı ve doğu tarzı olmak üzere 2 ana gruba ayırmıştır.

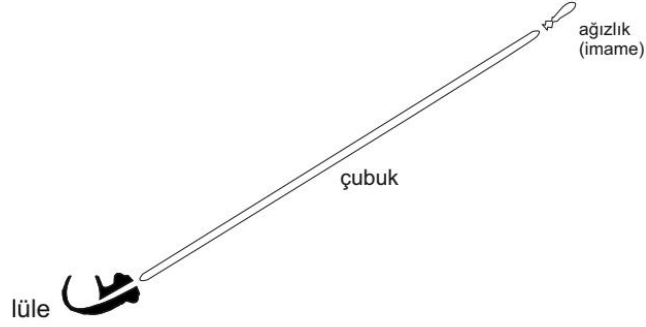
Batı tarzındaki lüleler, genel olarak “kaolin” adı verilen beyaz kilden imal edilmiş, tek parçadan oluşan, küçük çanak ve uzun duman yolu bulunan lülelerdir. Örneklerin büyük bölümünün süslemesiz olmasına karşın usta mührüne sıkça rastlanmaktadır. Batı tarzındaki lülelerin önemli üretim merkezleri İngiltere, Fransa ve Hollanda’dır.(Çiz.2.1) (Ayhan,2011: 10-11)

Çizim 2.1 Batı Tarzı Lüle

(Onur Kubaşık’dan)

Doğu tarzı olarak adlandırılan lüleler ise ağızlık, çubuk ve lüle olmak üzere 3 parçadan oluşmaktadır. Klasikleşen haliyle kırmızı kilden imal edilmiş, geniş süsleme programı, az sayıda da olsa usta ve atölye mühürleriyle meydana gelen bu lüleler “Osmanlı tipi”, “Türk tipi” veya “Akdeniz tipi” olarak da adlandırılır (Çiz. 2.2) (Robinson,1985: 153).

Çizim 2.2 Doğu Tarzı Lüle

(Onur Kubaşık'dan)

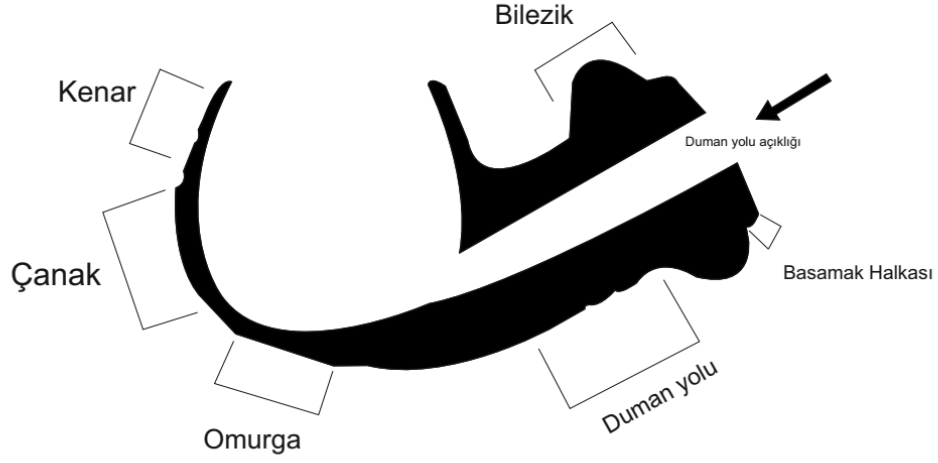
Bu gruba dâhil olan lüleler Kuzey Afrika'dan Balkanlara uzanan geniş bir coğrafyada karşımıza çıkmaktadır. Bu grubun en önemli örnekleri Osmanlı Sarayı için özel olarak üretilmiş olan “Tophane Lüleleri”dir.

Lülenin ilk hangi amaçla kullanıldığı sorusu lüle araştırmalarının tartışmalı konularından biridir. Konuyla ilgili araştırmacılar iki farklı görüş öne sürmektedir. İlk görüş tütünden önce de lülenin başka keyif verici bitkilerin içiminde kullanıldığı yönündedir. Etiyopya Lalibela Mağrası'nda 1971 yılında J. C. Dombrowski başkanlığında yapılan kazılarda ele geçirilen lülelerde, yapılan testler sonucunda 1320 tarihine ait olduğu tespit edilen kenevir kalıntıları bu görüşü destekler niteliktedir (Ayhan,2011: 9). İran coğrafyasında lüle ve nargilelerle kenevir veya afyon tüketildiği bilinmektedir. Erdinç Bakla çalışmasında aynı İran'da olduğu gibi özellikle II. Bayezid döneminden itibaren afyon ve esrarın, lüle ve benzeri aletlerle tüketilmiş olabileceğini belirtmiştir. 17. yüzyıl öncesinde kullanıldığı düşünülen lüleler ile Osmanlı lülesi olarak tanımlanan lülelerin ne kadar benzer olduğu ise tartışma konusudur (Bakla,2007: 60).

İkinci görüş lülenin tütünle birlikte ortaya çıktığı görüşüdür. Anadolu coğrafyasında yapılan kazılarda bu zamana kadar ele geçirilen lülelerde tütün haricinde bir kalıntının bulunmaması, tarihsel kaynaklarda ve minyatürlerde 17. yüzyıl öncesinde lüleye rastlanılmaması, lülenin tütünle birlikte kullanılmaya başlandığı görüşünü desteklemektedir. R.Robinson, Osmanlı imparatorluğunda ilk lülenin ne zaman kullanıldığı kesin olarak bilmemesine karşın, ilk lülelerin İngiliz lülelerinin benzerleri olduğunu dolayısıyla ilk lülelerin İngilizler tarafından getirildiğini belirtmiştir (Robinson,1985: 153). Günümüzde 17. yüzyıl öncesine ait bir lüle bulunmaması nedeniyle ilk lülelerin 17. yüzyıla ait olduğu kabul etmekteyiz. Ülkemizde yapılan kazılar ve lüle araştırmaları bu tarihi daha erkene çekebilir.

2.5 Lüle Bölümleri

Lülede tütünün yerleştirilerek yakıldığı kısım “Çanak” olarak adlandırılır. Çanak bölümü koni, küre, basık küre, dört köşeli, altı köşeli, silindir gibi çok zengin geometrik çeşitlilikle karşımıza çıkmaktadır. Bazı çalışmalarda bu bölüm “*Tütün Çanağı*” ve “*Ateşlik*” olarak da adlandırılmıştır. Çanak, “Duman Yolu” olarak adlandırılan ve genellikle silindir biçimli bölümle birleşmektedir. Duman yolu bazı lülelerde köşeli bazen de desen oluşturmak amacıyla yivler ve bombeler oluşturacak şekilde düzenlenmiştir Bazı çalışmalarda duman yolu “Tütek, Çubuk-Beden Yuvası ve Çubukluk” olarak da adlandırılmıştır. Genellikle silindir biçimli olan duman yolu bir açıklık ile sonlanmaktadır. Bu bölüm “Duman Yolu Açıklığı” olarak adlandırılır. Bazı çalışmalarda bu bölüm “Çubuk Ağzı veya Yuva Ağzı” olarak adlandırılmıştır. Çubuğun takıldığı bu bölüme bazı lülelerde ağız açıklığının sağlamlaşması hem de süsleme amacıyla açıklığı çevreleyen “Bilezik” bulunmaktadır. Çanak ve duman yolunu birbirine bağlayan bölüm gemi iskeletlerini altta birleştiren omurgaya benzetilmiş ve “Omurga” olarak adlandırılmıştır. Omurgalar yassı, kare, şişkin veya düz şekilde düzenlenmiştir (Çiz. 2.3) (Ayhan,2014: 53-63) (Bakla,2007: 156-157).

Çizim 2.3 Lüle Bölümleri

(Onur Kubaşık'dan)

2.6 Üretim

1598'de İstanbul'a İngilizler tarafından getirilen tütün, her ne kadar bazı hastalıkların ilacı olarak satışa sunulduysa da asıl amaç bu yeni ticari ürünü Osmanlı pazarına kazandırmaktı. Kısa zamanda geniş bir kullanıcı kitlesine ulaşan tütün, İstanbul halkıyla tanıştırılırken mutlaka içmeye yarayan aletiyle birlikte tanıtılmış olmalıdır. Keyif verici bitkilerin seramik bir çanak içinde tüketilme fikrine Kuzey Afrika ve İran örnekleriyle (esrar ve afyonun çubuk benzeri aletlerle tüketilmesi) yabancı olmayan Osmanlı halkı, örnek olarak gördükleri bu seramik duman içme aletini, seramik veya çömlek atölyelerinde kısa zamanda üretmiştir. Sonra kendi zevklerini de işe katarak kendilerine içme aleti olarak tanıtılan pipolardan çok ayrı bir formda yepyeni bir tütün içme aleti geliştirmiştir (Bakla,2007: 98). Ağzılık, çubuk ve lüleden oluşan bu tütün içim aletinin her bir bölümünün üretimi bir sektör haline gelmiştir.

Başkent İstanbul'da Fatih Tahtakale ve Karagümrük, Üsküdar Tekkeönü, Eyüp ve lüle üretiminde bir marka haline gelen Beyoğlu'nun Tophane semti lüle üretim bölgeleridir. İki yüzyıl boyunca (18-19.yy) özellikle saray için yüksek kalitede üretim yapılan Tophane bölgesi, bu el sanatının merkezi haline gelmiş ve 1.Dünya savaşı döneminde yaygınlık kazanan sigara üretimine kadar önemini korumuştur (Taşçı,1996: 150) (Robinson,1985: 152). Günümüzde dahi lülecilerin faaliyet gösterdikleri bölge *Lüleci Hendek Caddesi* olarak adlandırılmaktadır.

Anadolu'da ise Sivas, Konya, Kayseri, Diyarbakır, İznik, Kütahya, Van ve üretimiyle ön plana çıkıp şehre adını veren Lüleburgaz, lüle üretimi yapıldığı bilinen merkezlerdir. Osmanlı'nın Avrupa'daki şehirlerinde de yoğun olarak lüle üretimi yapıldığı bilinmektedir. Bu şehirlerden biri olan Rusçuk en fazla lüle kalıntısının günümüze ulaştığı bölgedir. Kosova'da bulunan Priştine şehri, Romanya topraklarında yer alan Tuna Nehri üzerindeki "Ada Kale" öne çıkan üretim şehirleridir. (Bakla, 2007: 99-100) (Taşçı,1996: 150).

Lüleci esnafı, lülelerini satış yapılan dükkânların zemin katında üretmiştir. Zemin katını tercih etme nedenleri hem lüle çamuru için gerekli rutubeti sağlamak, hem de üretim sırlarını koruma kaygısıdır. Bu atölyelerde lüleler kalıp yapımı ve çark yapımı olmak üzere iki teknik ile üretilmiştir (Ayhan,2011: 41).

Kalıp yapım tekniğiyle üretilen lülelerde ilk aşama kalıpların hazırlanmasıdır. Kalıplar ahşap ve kurşun olmak üzere iki malzemedden üretilmektedir. Ahşap kalıp genellikle gerekli yumuşaklığı sağlayan Ihlamur ağacından yapılmaktadır. Hazırlanan ağaç model, kalıpcılar tarafından kurşun kalıp haline getirilir. Bir sonra ki aşama lüleci çamurunun hazırlanmasıdır. Lüleci çamuru olarak adlandırılan madde maden oksitler bakımından zengin kırmızı topraktan elde edilen kildir (Evren,1999: 189). Atölyelerde bulunan kuyularda önce ayakla ezilerek "deri sertliği" kıvamına getirilen lüle çamuru 20'şer kilogramlık parçalara ayrılarak dinlendirilmeye bırakılmaktadır. Dinlendirme aşamasında ki çamurun kurumaması için çamurum üzerine nemli bez parçaları serilmektedir. Dinlendirme aşamasından sonra usta hazırlanan lüle çamurunu kurşun kalıba yapışmayacak hale gelene kadar yoğurduktan sonra lüle için yeterli olacak

parçalara ayrılır ve yağlanan kalıba yerleştirilerek pres işlemi uygulanır. Presleme tezgâhı, ahşap zemin üzerine monte edilmiş olan ve pres koluna bağlanan “ıstampâ” denilen özel baskı koluyla aşağı doğru güç uygulanarak preslenir. Birkaç kez tekrarlanan presleme işlemi sırasında fazla gelen lüle çamuru dışarı taşmaktadır ve bu fazlalık temizlenerek işleme devam edilir. Bu aşamada tütün çanağının bağlı olduğu duman yolu, dolu ve kapalı durumdadır. Presleme işlemi sona erdiğinde lüle kalıptan çıkarılmadan önce zımba denilen alet ile duman yolu deliği açılır. Lüle kalıptan çıkarıldıktan sonra bazen “halat” denilen aletle bazen de bir sünger ile rötuşlanır. Rötuş sonrası lüleye parlaklık kazandırmak için perdahlama veya astarlama işlemi uygulanmaktadır. Perdahlama, rötuşlanan kısımların düzgün bir yüzey oluşturması için ucuna kaplumbağa kabuğu bağlanan özel bir kalemle astarlanma işlemidir. Astarlama işlemi ise lüleyi sulu boza kıvamına getirilmiş demir oksit bakımından zengin, ince süzölmüş kilin içerisi daldırılarak uygulanmaktadır. Van’dan özel olarak getirilen ve “Gölbahar” adı verilen astar Tophane lülelerinin en önemli bileşeni arasındadır (Bakla,2007: 145-149-355).

Perdahlama ve astarlama sonrası sıra süsleme işlemine gelir. İstenilen desenler şimşir gibi çok sert ağaçların ince dallarının ucuna oyularak yapılmıştır ve tek tek belirlenen yüzeye basılarak uygulanır. Bu desenler stilize edilmiş bitkisel motifler ve geometrik kompozisyonlardır (Göktaş,1994: 231). Ayrıca merdane ve rulet baskı yöntemiyle de lülelere desen uygulanmıştır.

Hazırlanan rulo üzerinde ki desenler veya yazılar merdane döndükçe birbirini tekrar eder şekilde lüle çamuru üzerine basılmaktadır. Son olarak usta kendi mührünü genellikle duman yolunun dış yüzeyine uygular (Bayraktar,1990: 19). Bütün bu aşamalardan sonra sıra ilk fırınlama işlemi gelmektedir. Yüksek sıcaklıklar elde etmek amacıyla küçük boyutlu yapılan fırınlar iki bölümden oluşmaktadır. Alt tarafta sıcaklığın ayarlandığı cehennemlik ve genellikle üstü bir kubbe ile örtülü olan pişirme alanı. Yüzlerce lüle pişirmek için uygun şekilde istiflenir ve fırının ağzı kapatılır. Fırının sıcaklığı 800-850 dereceyi bulduğunda pişirme işlemi sonlandırılır. Sıcaklığın aniden yükselmesi lülelerde çatlamaya sebep olur bu yüzden ağır yanan meşe ve çam odunu tercih edilir. Lülelerin istenilen renge dönüşmesi için farklı yöntemler uygulanır

örneğin lülelerin kırmızı renge dönüşmesi istenildiğinde odun adımı durdurulur, gözetleme deliği açılarak fırına oksijen girişi sağlanırdı. Siyah renkli lüleler içinde sıcaklık 800 dereceye ulaştığından odun atımı durdurulur ve delikten içeriye nemli talaş ve saman atılarak lülelere siyah renk kazandırılırdı (Taşçı,1996: 150). İlk fırınlama işleminin ardından lüleler tekrar astarlanır ve keçe bezlerle parlatılır. Lüleeye aldın yıldız uygulandıysa yıldızın pişeceği kadar tekrar fırınlama işlemi uygulanır ve bezler yardımıyla parlatılır. Satışa hazır hale gelen lüleler satış katında müşteriye sunulur (Bakla,2007: 145-149).

Çark yapımı da lüle üretim tekniklerinden biridir. Çark yapımı lüleler çömlekçi çarkında çanak ve duman yolu ayrı ayrı şekil verilerek parçaların hamur nemliyken birleştirilmesiyle elde edilir. Kalıp yapımının zor olması nedeniyle Anadolu'daki üretimin genellikle çark yapım tekniğiyle olduğu düşünülmektedir. Yapılan kazılarda kalıp kalıntısının nadir rastlanması bu görüşü destekler niteliktedir. İstanbul dışı örneklerde sıkça rastlanılan bu teknikte istenilen şekilde ve hızlı bir üretimi sağlamaktadır (Ayhan,2011: 42).

Tophane lülelerinin pahalı olması ve yapılmasının çok uzun ve yorucu olmasından dolayı ihtiyacı karşılayabilmek adına "Halk Tipi Lüleçiliğin" ortaya çıktığı bilinmektedir. Düşük kalitede üretilmiş olan bu lüleler birkaç gün kullanıldıktan sonra kırılıp atılırdı. Günümüzde hemen her şehirde yapılan inşaatların kazısında rastlanılan lüleler, Tophane lülesi kadar seçkin bir üretimi olmayan, özen gösterilmeden kullanılıp ve kırılınca çöpe atılan "Halk tipi" olarak tabir edilen lülelerdir. Üretim amacı Tophane kalitesini yakalamak olmayan bu lülelerde ki zengin bir form ve desen çeşitliliği lüle ustalarının hünelerini gözler önüne sermektedir ve İstanbul dahil Osmanlı'nın hemen hemen bütün bölgelerinde karşımıza çıkmaktadır (Bakla,2007: 130).

Lüle ile birlikte kullanılan çubuk ve ağızlık bütünün diğer parçalarıdır. Çubuk; tütün içmeye yarayan, çeşitli ağaçlardan veya fildişinden yapılmış, bir ucuna tütün koymaya mahsus seramikten yapılmış lüle, öteki ucuna imame denilen ağızlık takılan, içinden duman geçmesi için içi delinmiş çeşitli boyutlardaki duman içme aletine denmektedir

(Arseven,1943: 421-422). Lülelerde kullanılan bu çubuğa aynı zamanda beden adı verilmiştir (Bakla,2007: 352).

Çubuklar genellikle yekparedir ancak vidalanarak birbirlerine eklenen ve birkaç parçadan oluşmaları da mevcuttur. Evlerde, kahvehanelerde ve hamam soğukluklarında bulunan divan ve sedirlerde kullanılmak üzere uzunlukları 250 cm'e ulaşan çubuklar görevliler tarafından servis edilmektedir. Tiryaki çubuğu olarak adlandırılan günlük kullanıma daha uygun olan 30-40 cm'lik kısa çubuklarda yaygın olarak kullanılmaktadır (Kuşoğlu,1991: 33).

Fransız ressam ve seyyah Pretextat Lecomte 1903 yılında kaleme aldığı “ Türkiye’de Sanat ve Zanaatlar” adlı kitabında çubuk ve çubuk imalatı hakkında bilgiler vermiştir. *“Çubuk, yasemin ve kiraz ağacından yapılır. Yasemin tütüne bir koku eklediğinden daha makbuldür. Yasemin, Ortaköy’de mütehassıslar(uzman) tarafından yetiştirilmekteydi. Düz bir boru elde etmek için, ana gövde bir dal saldı mı hemen tenekeden bir boru yerleştirilirdi; dal uzadığında ucuna bir tane daha eklerlerdi ve dal istenen uzunluğu buluncaya kadar bu böyle devam ederdi. Manzara ilginçti ve ziyaretçiler dalları tenekeden olan bu ormanın karşısında apışıp kalırlardı. İçinin oyulmasına gelince bu da ufak bir tornayla işleyen bir yay vasıtasıyla yapılırdı. Yaseminler gri, beyaz veya sarı olur, makbul olanı sarı olanıdır. Bu sebeple, makbul rengi temin etmek için satıcılar yasemine limon suyu sürerler. Yasemin, işlenmeden önce bir buçuk yıl kurumaya bırakılmalıdır, aksi halde hemen deforme olur. Kiraz ağacından yapılan çubuklar adi sayılmaktadır. 1,50 ile 2 metre arasında düz dallara ihtiyaç vardır ve bu da aynı usulle elde edilmektedir. Bugün çubuk imalatı tamamiyle durmuştur; onun yerine yasemin ve kiraz ağacından sigara için ağızlıklar yapılmaktadır (Lecomte,1903: 186-187).*

Çubukçu esnafı başkent İstanbul’un farklı semtlerinde faaliyet göstermektedir. Lecomte’nin sözünü ettiği Ortaköy bölgesi bu merkezlerden biridir. Bununla birlikte lüle imalatı ve satışının merkezi konumunda olan Galata ve Tophane en yoğun faaliyet gösterdikleri bölgelerdir. Edirne’de bulunan *Çubukçular sokağı* da ön plana çıkmaktadır. Çubuk yapımı tütünün yaygınlaştığı 17. yüzyılla birlikte küçük el

sanatlarının kollarından biri olmuştur (Bakla,2007: 177-178). Çubuklar için güzel kokulu ağaçlar tercih edilmiştir. Yasemin, kiraz, gül, abanoz, fındık, zerdali ve sakız tercih edilen ağaçlar arasındadır (Evren,1996: 171). Yasemin ağacının nikotini emmesi dolayısıyla yasemin çubuklar en beğenilen çubuklardır. Ayrıca fildişi de tercih edilen malzemelerden biridir. Çubuklar altın, yakut, pırlanta ve elmas gibi değerli madenlerle süslenerek sahibinin zenginliğini ve statüsünü yansıtmaktadır. Kahvehaneler, hamamlar ve konaklarda çubukluk adı verilen özel dolaplar, sarayda ise çubuk odası bulunmaktadır (Evren,1996: 180).

Ağızlık; tütün içilirken çubuğun, nargile içilirken marpuçun ucuna takılıp dumanı emmek için ağza alınan nesneye “imame” veya “ağızlık” denilmektedir. Ağızlıklar genellikle tek parçadan bazen de birbirinin ucuna eklenmesiyle birkaç bölümden meydana gelmektedir. Tek parça olanlarına yekpare veya som, birkaç parçadan oluşanlarına ise geçmeli ağızlık denilmektedir. Ağızlığın dudakla buluştuğu bölüme *baş pare* veya *başlık*, çubukla birleşen bölümüne *etek*, bu iki bölüm arasında kalan kısım ise *beden* olarak adlandırılır. Ağızlıklar genelde kehribar ve fildişinden yapılmıştır (Bakla,2007: 354). Ağızlık üretiminde tercih edilen diğer malzemeler; yasemin, abanoz, kiraz, pelesenk, gül, fildişi, mercan ve mermerdir. En çok beğenilen ağızlıklar abanoz, gül, yasemin ve kiraz olmakla beraber baş pare kısmında genellikle kehribar tercih edilmektedir. Sahibinin zevkine ve servetine göre ağızlıkların üzeri gümüş, altın ve kıymetli taşlarla süslenmektedir. Saray için üretilen ağızlıklarda elmas ve pırlanta gibi değerli taşlar bulunmaktadır (Pakalın,1993: 383).

2.7 Tipoloji

Osmanlı lüleleri, geniş bir coğrafyada, farklı ustalar tarafından ve çok sayıda üretildiği için neredeyse tamamı birbirinden farklı tipte karşımıza çıkmaktadır. Bazı sevilen lüle tiplerinin üretimi devam ederken, lüle ustaları yüzyıllar içerisinde farklı tip, boyut ve renkte lüleler üretmiştir. Bu çeşitlilik lüle çalışmalarında belirli bir tipolojiyi oluşturmayı zorlaştırmaktadır. Lüle araştırmacılarının en pratik ve geçerli metodu lüleleri çanak formlarına göre sınıflandırmasıdır.

Hamur rengi ve duman yolu formu da sınıflandırma yöntemleri arasındadır. Lüle tipolojisi hakkında yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Ülkemizde konuyla alakalı en kapsamlı çalışma Erdinç Bakla'ya aittir. Bununla birlikte Rebecca Robinson, John Walker Hayes, Uzi Baram ve Magdalena Stanaeva Osmanlı lüleleri ve tipolojileri hakkında çalışma gerçekleştirmiştir.

J.W. Hayes lüle tipolojisi konusunda oldukça kapsamlı çalışma ortaya koymuştur. İstanbul Saraçhane kazılarında çoğu tarihlenebilen tabakalardan ele geçirilen 1000'i aşkın lüleyi;

“erken tipler, iyi kalitede gri veya açık gri kilden yapılmış lüleler” (17yy. ve 18. yy başları arasındakilerde usta mührü bulunmaz)

“erken kırmızı lüle tipleri” (18.yy, Kırmızı ya da kırmızimsı kahverengi, ince cidarlı, dışı astarlı ve nadiren mühürlüdür)

“kırmızı ve sırlı olan lüleler” (19.yy lüleleri)

“geç tarihli lüleler” (1850 sonrası, bu yüzyıllarda ki tipler genellikle astarlı kırmızı renkli olup, genellikle mühürlüdür)

“geç Bulgaristan tipleri” (19. yy ikinci yarısı, mat kahverengi kil, hafif astarlı, kalın cidarlı ve basitçe süsleme programı)

“diğer takımlardaki lüleler (ithal edilenler)”

Olmak üzere altı ana başlık altında ele almış, bu altı başlığı kendi içinde Roma rakamıyla alt başlıklara ayırarak toplam 27 tip üzerinde durmuştur (Hayes,1992: 391-395).

Erdinç Bakla Tophane lüleliği üzerine yaptığı çalışmalarla ünlüdür. Bakla, 1985 yılında “Unutulmuş Bir Halk Sanatı Lülecilik” adlı yüksek lisans tez çalışmasını 1993 yılında “Tophane Lüleliği *The Pipe Making Industry Of Tophane*” adıyla kitap haline getirmiş, 2007 yılında gelindiğinde ise “Tophane Lüleliği: *Osmanlı'nın*

Tasarımındaki Yaratıcılığı ve Yaşam Keyfi” adıyla eseri son şeklini almıştır. Bakla’nın yapmış olduğu tipoloji şu şekildedir (Bakla,1993: 63);

“Hamur rengine göre olan lüleler; Kırmızı çamurdan yapılmış kırmızı astarlı, beyaz çamurdan veya porselenden yapılmış, kırmızı çamurun redükleyici atmosferde pişmesiyle meydana gelmiş siyah lüleler ve üzeri renkli sırla kaplı olanlar.”

“Tütün çanağı şekillenmesine göre olan lüleler; Koni, silindir, lale, yarım küre, yarım küre üzeri silindir, krater ağızlı, çiçek şeklinde dip üzerinde krater ağızlı, sekiz köşeli silindirli, dört köşeli ve ayaklı, yassı küre şeklinde olanlar.”

“Duman yolunun bağlantı şekline göre olan lüleler; Üçgen uçla, dikdörtgen uçla, el şeklindeki uçla, çiçek şeklindeki uçla ve doğrudan tütün çanağına bağlı olanlar.”

“Duman yolu ağzının bitiş şekline göre olan lüleler; Düz bitişli, burmalı, altı köşeli, bombeli ve beyit yazılı olanlar.”

Osmanlı lüleleri ve tipolojisi hakkında çalışmalara imza atan Uzi Baram, “Filistin Geçmişinden Dolaşık Objeler” ve “Kıbrıs Tütün Lülerinin Üretimi ve Tipolojisi Üzerine Notlar” adını verdiği çalışmalarında lüleleri, çanak tiplerine göre sınıflandırmıştır. Bunları yuvarlak çanaklı, disk kaideli, lale şekilli, silindir çanaklı, konik çanaklı, taç yaprağı şeklinde ve karinalı çanaklı lüleler olmak üzere yedi tipe ayırmıştır (Baram,1995: 299-309). Bununla beraber Baram’ın lüleleri yüzyıllara göre sınıflandırdığı tipoloji şu şekildedir (Baram,2004: 160);

En erken (17. yüzyıl)

“Kirlili beyaz, gri ya da sarımsı kahverengi, uzun gövdeli küçük çanaklar, en eskiler yuvarlanmış bir çelenkle biten dirsek biçimindeydi.”

18. Yüzyıl

“Biçim ve renklerde büyük bir çeşitlilik; daha çok kahverengi, kızıl kahverengi, diğerleri gibi daha çok toprak renklerine kayış; biçimler daha yuvarlaklaşmış, torba

benzeri, silindir biçimli ya da disklere oturan çanakları içerir; disk biçimli çanaklar yüzyıl boyunca daha da büyüdü; bu türleri bol motifler ve desenler bezedi.”

19. yüzyılın başından ortasına kadar

“Standardizasyonun başlaması; renklere kırmızı kahverengi egemendir; tipik biçimler yuvarlaklaşmış ya da disk biçimli çanaklardır.”

19. yüzyıl ortalarından sonuna kadar

“Kırmızı kahverengi, çoğunlukla cilalanmış; daha az motif ya da desen; çoğunlukla zambak biçimli çanaklar; çok büyük örnekler; çoğu zaman bezemeli; çoğunluğunda yapının işareti bulunuyor.”

19. yüzyılın sonundan 20. yüzyılın başına kadar

“Bezemesiz, büyük, kahverengi ve zambak biçimleri egemen”

M. Stanaeva, Varna lülelerini konu aldığı çalışmasında, çanak formlarına göre;

I. Grup (basık yuvarlak çanaklı lüleler)

II. Grup (boru şeklindeki çanağı duman yolu ağızda dışa doğru genişleyen lüleler)

III. Grup (yuvarlak çanak üzerinde yüksek tutulan kenara sahip olan lüleler)

IV. Grup (lale çanaklı lüleler)

V. Grup (çiçek kaideli lüleler)

olmak üzere beş gruba ayırarak değerlendirmiştir.

Rebecca Robinson' un Kerameikos, Atina Agorası ve Korint kazıları sonucunda ele geçirilen Osmanlı dönemi lüle buluntuları üzerine yapmış olduğu çalışmalarda lüleler üç ana kategoride ele alınmıştır (Robinson,1983: 270-272);

Yuvarlak Çanaklı Lüleler; Yuvarlak çanak, omurga ve duman yolundan oluşan bu tip lüleler, 17. yy sonlarında beyaz ve gri renkte olup küçük boyutludur. 18 ve 19. yüzyıllarda boyutlarında büyüme görülmekle birlikte hamur rengi kırmızı ve kahverengidir.

Geniş Disk Kaideli Lüleler; Fincan görünümünü andıran bu lüleler, geniş bir disk kaide ve çanaktan meydana gelmektedir. Duman yolu kaide ile dikdörtgen formda ve fazla kalın olmayan bir uçla birleşmektedir. Genellikle koyu kahverengi hamur ve aynı renk astarla yapılmış olan bu lülelerin bir diğer varyasyonu yuvarlak çanak ile geniş disk kaidenin birleşiminden oluşmaktadır.

Zambak Formlu Lüleler; Çanak formu zambağa benzemesinden dolayı bu tip lülelere zambak form adı verilmiştir. Zambak formlu lüleler kendi içinde iki alt gruba ayrılmıştır:

1. grup; Genellikle uzun, ince çanaklı ve ön yüzeyi süslemeli

2. grup; Genellikle kısa ve geniş çanağa sahip olmakla birlikte çanak kısmı, taç yapraklı ya da pahlı olarak yapılmıştır ve üzeri yoğun süslemelidir.

Erken dönemli bazı zambak formlu lüle örnekleri ince cidarlıdır. Geç tarihli olanlar ise kalın cidarlı ve oldukça kaba işçiliklidir. Bu tipin omurgası, birinci gruptakilerde yoğun ve köşeli olarak yerleştirilmiş, ikinci gruptakilerin ise daha çok dekoratif amaçlı olup çanağın ön tarafına doğru uzanmaktadır. Zambak formlu lüleler genellikle koyu kırmızı kilden yapılmakla birlikte koyu kırmızı astarla kaplıdır. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarına tarihlenen örneklerde lülelerin astarsız olduğu görülmektedir.

2.8 Güray Müze

Ülkemizin sahip olduğu en büyük kültür, tarih ve doğal miraslarından biri olan Kapadokya Bölgesi'ndeki Avanos, Hititlerden beri sürmekte olan çömlekçilik geleneğine ev sahipliği yapmaktadır. Binlerce yıldır bölgede biriken tarih ve Avanos'ta babadan oğla geçen bu geleneksel el sanatı ilçenin genel görüntüsüne damga vurmaktadır. Ancak dünyanın birçok yerinden gelen ziyaretçi tarafından bu geleneksel el sanatının tarihi süreçteki geliğimini sergileyecek bir müzenin eksikliği vurgulanmaktaydı. Sosyal ve kültürel sorumluluk olarak, bu eksikliğin tamamlanması ve gelecek nesillere güzel bir hediye bırakılması amacıyla bir müzenin kurulmasına karar verilmiğtir. Bu doğrultunda, koleksiyonumuzda bulunan mevcut eserlere, dünyaca nl Türk seramik sanatçılarının modern ve geleneksel tarzdaki eserleri de ilave edilerek, seramik sanatının tarihi süreçteki geliğimini tanıtma imknı doğmuğtur.

Bu amaçlar doğrultusunda Güray Müze, Avanos ilçesi sınırları içinde ağdağ müzecilik anlayığı ile kurulmuğtur. Bölgenin coğrafi ve tarihi yapısı ile uyum içinde olması sebebiyle müze yer altı Şehri biçimde oluğturulmuğtur. TeŐhir salonları, sosyal etkinlik alanları ve diğer hizmet birimlerinin bulunduğu yapı kayalara oyularak, yerin 20 m altında 1600 m² lik bir alana inŐa edilmiğtir. Mimari yapısı ve konsepti müzeye dünyanın ilk ve tek yer altı seramik müzesi olma özelliğini kazandırmığtır.

Gerek pişmiş toprak seramik eserleri gerekse de küçük buluntuları ile zengin bir koleksiyona sahip olan müze;  bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölüm, Antik Eserler Salonudur. Bu salon yıldız planlı ve onu, etrafında bir çember gibi saran tünelden oluşmaktadır. Yıldız kolların birleştiği orta alan 11 m genişliğinde 8 m yüksekliğinde olup, söz konusu alan 9 m çapında bir kubbeye tamamlanmaktadır.

Kronolojik bir sergilenmenin yapıldığı bu salonda, Geç Kalkolitik Dönem, Tunç ve Demir ağları ile Hellenistik, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerine ait seramik ve çömlek eserler sergilenmektedir.

Anadolu'da seramik kültürünün gelişim aşamalarına ışık tutan ünük pişmiş toprak seramik örneklerin yanı sıra kandiller, rytonlar, koku şişeleri, cam eserler, çeşitli takılar, küçük figürünler, ana tanrıça heykelcikleri ile 15. yüzyıl İznik çinileri ve 19. yüzyıl Kütahya Çinileri ve lüleler müzenin en önemli eserleri arasında yer almaktadır.

Bilimsel araştırmalar ışığında oluşturulan bu sergi, Anadolu'da Antik Çağ'dan günümüze seramiğin gelişim aşamaları ile ilgili bir kesit sunmaktadır. Bunun yanı sıra Anadolu'nun farklı coğrafi bölgelerine ait yerel seramikleri bünyesinde bulundurması ile de Anadolu'da seramiğin gelişimine toplu bir bakış açısı sağlamaktadır. Ayrıca geniş tarih aralığına sahip olan müze koleksiyonundaki seramikler, ait oldukları dönem ve toplumun sosyo-kültürel yapısını anlamamıza da yardımcı olmaktadır.

Müzenin, ikinci bölüm Modern Eserler Salonudur. Yıldız formulu olan salonda kolların birleştiği orta alan 10 m genişliğinde ve 6 m yüksekliğinde olup 7 m çapında kubbe ile tamamlanmaktadır. Bu salonda; ülkemizde yetişmiş dünyaca ünlü çağdaş ve geleneksel seramik sanatçıları ile onlara ait eserler tanıtılmaktadır. Bu sanatçıları arasında, Turgut Tuna, Mehmet Gürsoy, İsmail Yiğit, Saim Kolhan, Necip Savcı, Hasan Hüseyin Savcı, Mehmet Tüzüm Kızılcı, Mehmet Koçer, Hamza Üstünkaya, Zehra Çobanlı, Ömür Tokgöz, Tayfun Küçükcan, Nurdan Bozkurt, Vedat Kaçar, Nusret Algan, Önder Ünsal ile Tefik Türen Karagözoğlu'nu yer almaktadır.

Müzenin üçüncü bölümü ise resim, heykel, seramik, RESİM gibi güzel sanatların her alanında, sanatçıların eserlerini tanıtabilecekleri bir sanat galerisidir. Bu bölüm; Sergi Salonu, Kütüphane, Kafeterya ve içinde şöminesi olan bir Fuayedden oluşmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KATALOG

Bu bölümde Güray müze envanterine kayıtlı 30 lüle çanak ve kaide şekillerine göre sıralanmış ve ayrıntılı olarak incelenmiştir. Tarihlendirme hamur rengi, duman yolu ağız çapı ve tipoloji göz önüne alınmıştır.

3.1 Yuvarlak Çanaklı Lüleler

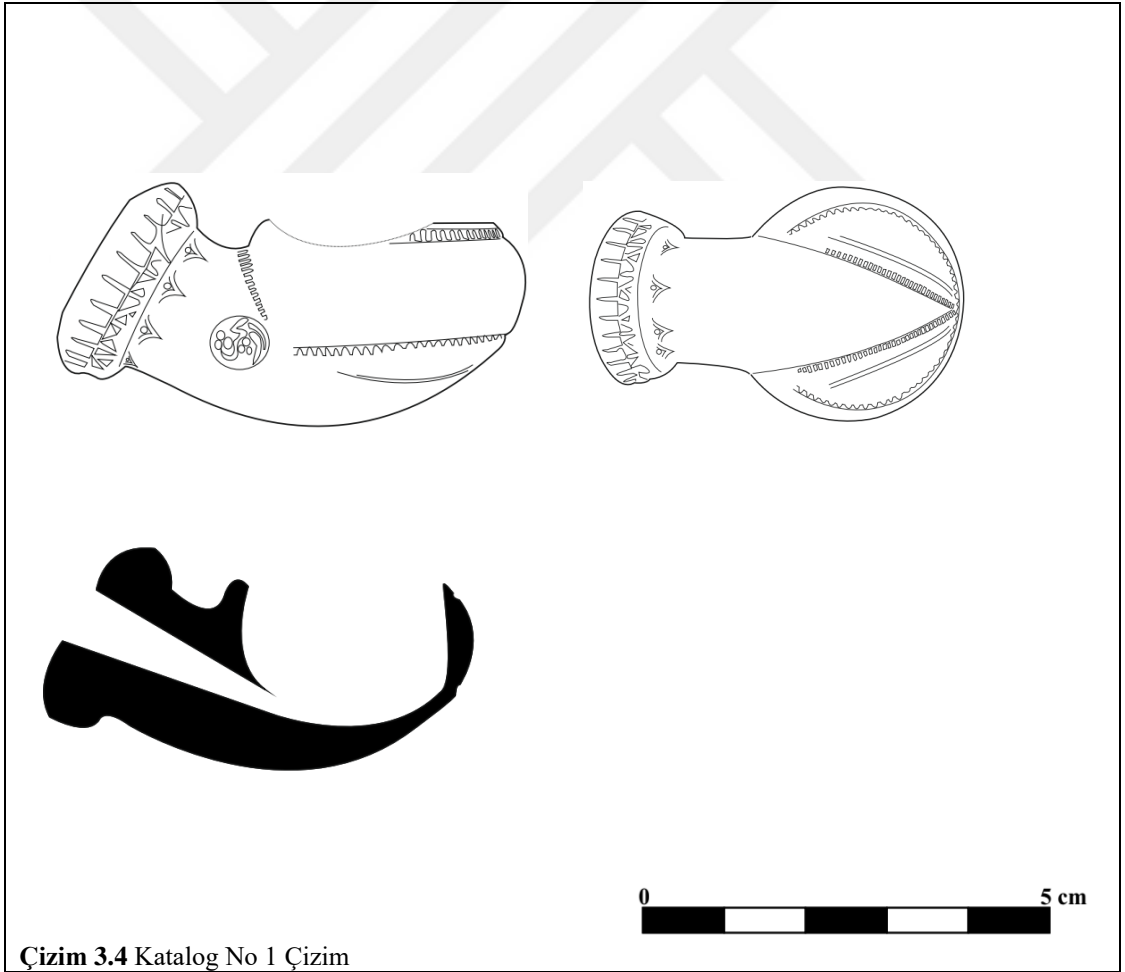
Katalog No	1	
Envanter No	372	
Çizim/ RESİM No	4/7-8	
Ölçüler	Uzunluk/ Yükseklik	5,5/2,3 cm
	Çanak Ağız Çapı	2,5 cm
	Duman Yolu Ağız Çapı	1,3 cm
Hamur/ Astar	Kırmızımsı Sarı (5YR 6/6) / Sarımsı Kırmızı (5YR 5/8)	
Süsleme Tekniği	Rulet Baskı, Baskı	
Mühür- Damga	Ruşçuk	
Tarihlendirme	18. Yüzyıl	
Tanım	<p>Çanak kenar kısmında kırık bulunan lüle, yuvarlak çanaklı lüle tipindedir ve kalıp tekniğiyle yapılmıştır. Çanak duman yoluna doğrudan bağlanmakta ve üçgen biçimli omurga ile desteklenmektedir. Omurga çevresini, yuvarlak çanak etrafını ve ağız kısmını çevreleyen rulet baskı tekniğiyle yapılmış çizgi bezemeler bulunmaktadır. Silindir formlu duman yolu bombeli bilezik ile sonlanmaktadır. Duman yolunun bilezik bölümüyle birleşim bölümünde baskı tekniği ile oluşturulmuş, üçgen çerçeveli stilize damla motifleri bulunmaktadır. Bilezik bölümü 2 bölüme ayrılmış, yarım yaylarla dilimlenmiş ve geometrik şekillerle süslenmiştir. Lülenin duman yolunda “Ruşçuk” yazılı mühür bulunmaktadır.</p>	

RESİM 3.7 Katalog No 1 Sol Profil

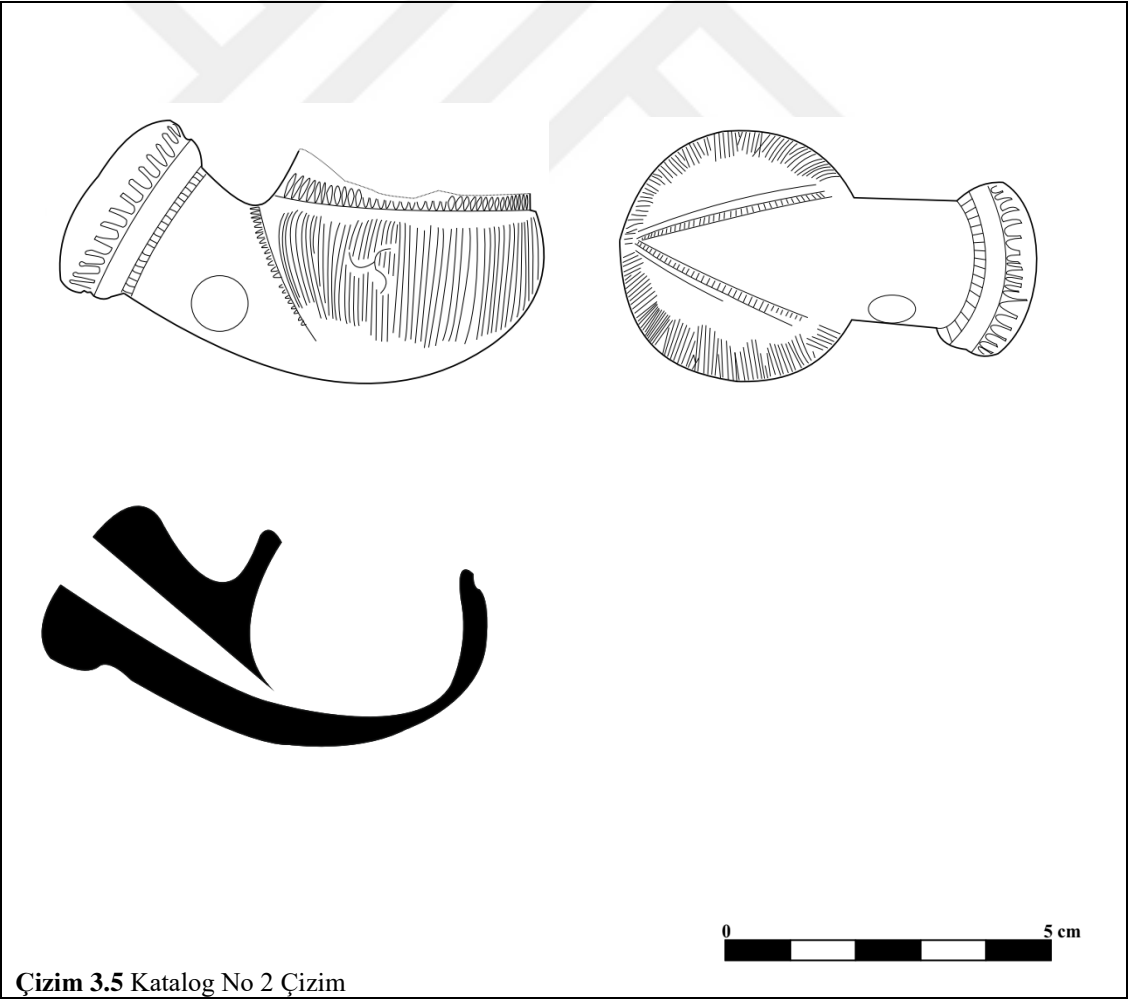
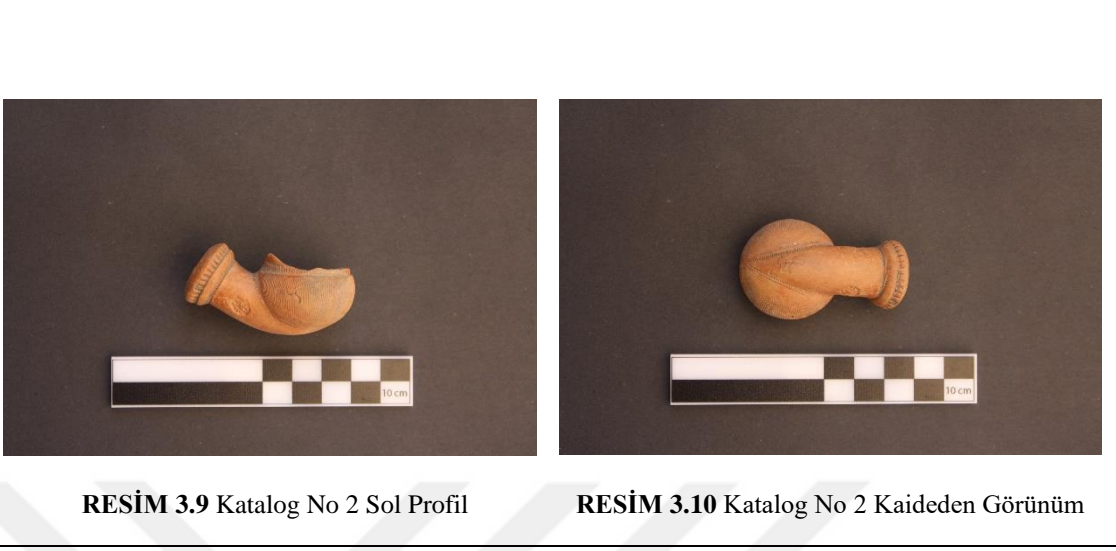

RESİM 3.8 Katalog No 1 Kaideden Görünüm

Çizim 3.4 Katalog No 1 Çizim

Katalog No	2	
Envanter No	375	
Çizim/ RESİM No	5/9-10	
Ölçüler	Uzunluk/ Yükseklik	5,2/2,2 cm
	Çanak Ağız Çapı	2,3
	Duman Yolu Ağız Çapı	1,2
Hamur/ Astar	Açık Kırmızı Kahverengi (5YR 6/4) / Açık Kırmızı Kahverengi (5YR 6/4)	
Süsleme Tekniği	Kazıma, Rulet Baskı	
Mühür- Damga	Ali	
Tarihlendirme	18. Yüzyıl	
Tanım	<p>Çanak ağız kısmın kırık bulunan lüle, yuvarlak çanaklı lüle tipindedir ve kalıp tekniği ile yapılmıştır. Çanağa doğrudan bağlanan silindir biçimli duman yolu bombeli bilezik ve bilezik halkası ile sonlanmaktadır. Çanak kısmının büyük bölümü kazıma tekniği ile dikey yivlerle süslenmiş ve çanak omurga ile desteklenmiştir. Çanak ağız kısmı, omurga çevresi ve duman yolunun bilezik ile bağlanan noktasını çevreleyen rulet baskı tekniği ile yapılmış çizgi bordür sırası bulunmaktadır. Bilezik kısmı bombeli ve iki bölüme ayrılmış ve dilimlenmiştir. Duman yolu kısmında “Ali” yazılı usta mührü bulunmaktadır.</p>	

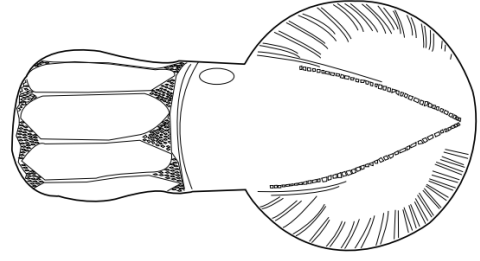
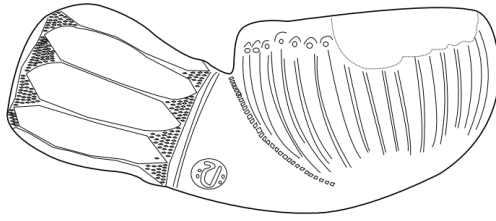
Katalog No	3	
Envanter No	380	
Çizim/ RESİM No	6/11-12	
Ölçüler	Uzunluk/ Yükseklik	6,6/2,7 cm
	Çanak Ağız Çapı	2,6 cm
	Duman Yolu Ağız Çapı	1,4 cm
Hamur/ Astar	Kırmızımsı Kahverengi (5YR 4/4) / Kırmızımsı Kahverengi (5YR 4/4)	
Süsleme Tekniği	Rulet Baskı, Kazıma	
Mühür- Damga	Fenni	
Tarihlendirme	19. Yüzyıl	
Tanım	<p>Çanak ağız kısmında kullanıma bağlı aşınmalar bulunan lüle, yuvarlak çanaklı lüle tipindedir ve kalıp tekniği ile yapılmıştır. Üçgen bir omurga ile desteklenen çanak çift sıra kazıma tekniği ile oluşturulmuş yivlerle süslenmiştir. Çanak-Duman yolu ve Omurga çevresi rulet baskı tekniği ile oluşturulmuş kare bordürle süslenmiştir. Silindir biçimli duman yolu çanağa doğrudan bağlanmaktadır. Duman yolunu büyük bölümü oval şekillerle dilimlenmiş, dilimlerin arası çizgi sırası ile doldurulmuştur. Duman yolu üzerine “Fenni” yazılı usta mührü bulunmaktadır.</p>	

RESİM 3.11 Katalog No 3 Sol Profil

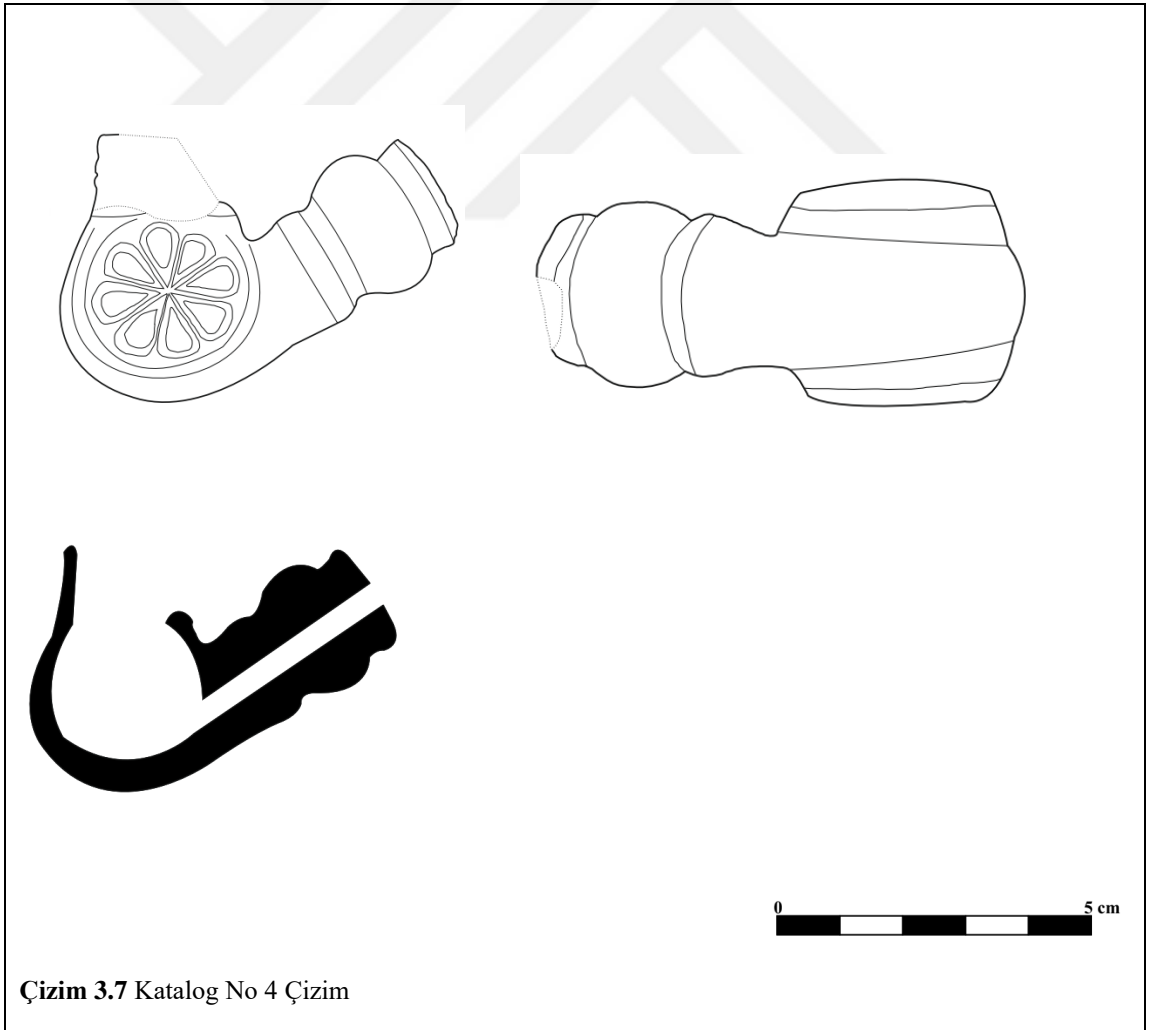
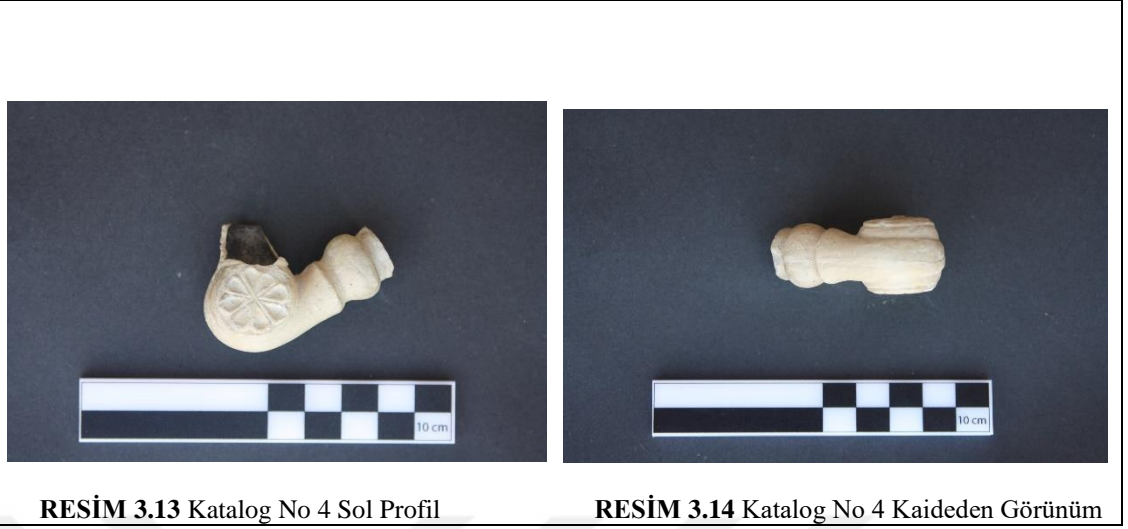

RESİM 3.12 Katalog No 3 Kaideden Görünüm

Çizim 3.6 Katalog No 3 Çizim

Katalog No	4	
Envanter No	425	
Çizim/ RESİM No	7/13-14	
Ölçüler	Uzunluk/ Yükseklik	4,8/3,2 cm
	Çanak Ağız Çapı	Kırık
	Duman Yolu Ağız Çapı	0,5 cm
Hamur/ Astar	Açık Gri (2.5 YR 7/2) / Açık Gri (2.5 YR 7/2)	
Süsleme Tekniği	Baskı	
Mühür- Damga	-	
Tarihlendirme	17. Yüzyıl Sonu-18. Yüzyıl	
Tanım	<p>Çanak ağız ve duman yolu ağız kısmında kırıklar bulunan lüle, yuvarlak çanaklı lüle tipindedir ve kalıp tekniği ile yapılmıştır. Lüle süsleme açısından oldukça sadedir. Çanağın iki yüzünde de baskı tekniği ile yapılmış sekiz yapraklı çiçek motifi bulunmaktadır. Silindir şekilli duman yolu çanağa doğrudan bağlanmakta bombeli bilezik ve basamak halkasıyla sonlanmaktadır.</p>	

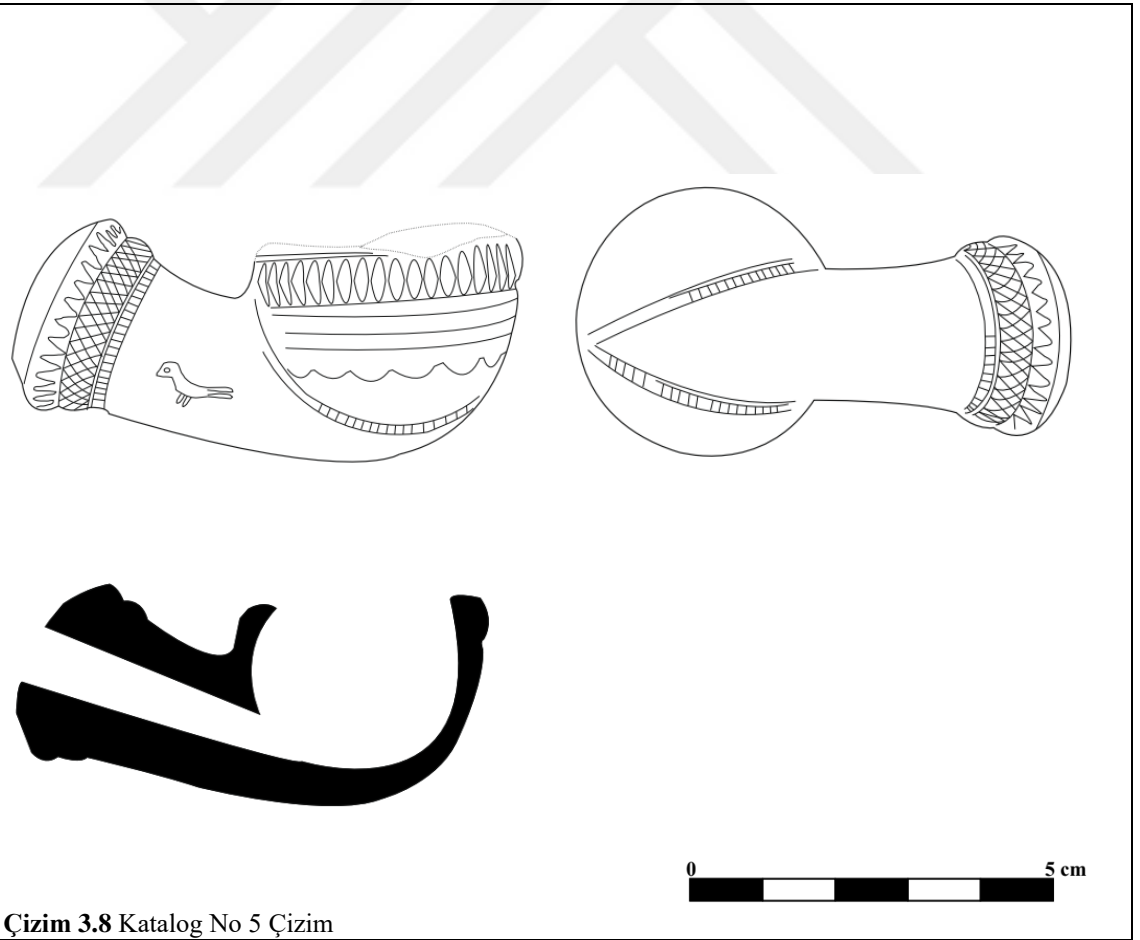
Katalog No	5	
Envanter No	429	
Çizim/ RESİM No	8/15-16	
Ölçüler	Uzunluk/ Yükseklik	6,6/2,9 cm
	Çanak Ağız Çapı	2,8 cm
	Duman Yolu Ağız Çapı	1,5 cm
Hamur/ Astar	Gri (7.5 YR 5/1) / Kırmızı (2.5 YR 4/6)	
Süsleme Tekniği	Rulet Baskı	
Mühür- Damga	Kuş	
Tarihlendirme	19.Yüzyıl	
Tanım	<p>Çanak ağız kısmında kırık bulunan lüle, yuvarlak çanaklı lüle tipindedir ve kalıp tekniği ile yapılmıştır. Silindir biçimli duman yolu çanağa doğrudan bağlanmaktadır. Üçgen bir omurga ile desteklenmiş olan çanak, ağız kısmında oval çubuk dizgisi, gövde kısmında çizgi ve yaylarla süslenmiştir. Uzun duman yolu çıkıntılı bir bilezikle bitmektedir. Duman yolu bilezik birleşim kısmı ve omur çevresi çizgi dizlilerle süslenmiştir. İki bölüme ayrılmış bilezik süslemesi, diyagonal çizgiler ve yaylarla dilimlenmiş bölümlerden oluşur. Duman yolu üzerinde Kuş figürlü bir mühür bulunmaktadır.</p>	

RESİM 3.15 Katalog No 5 Sol Profil

RESİM 3.16 Katalog No 5 Kaideden Görünüm

Çizim 3.8 Katalog No 5 Çizim

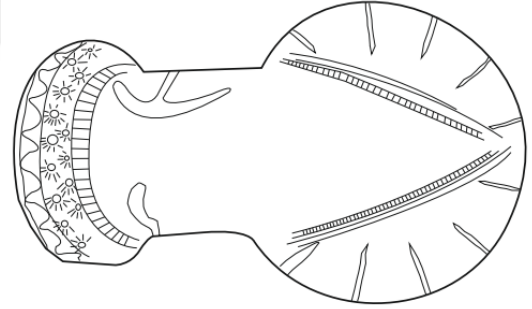
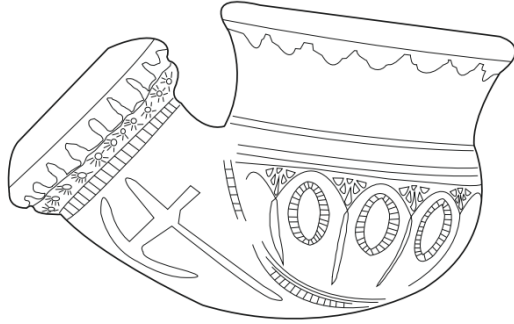
Katalog No	6	
Envanter No	430	
Çizim/ RESİM No	9/17-18	
Ölçüler	Uzunluk/ Yükseklik	5/3,2 cm
	Çanak Ağız Çapı	2,8 cm
	Duman Yolu Ağız Çapı	1,3 cm
Hamur/ Astar	Kırmızımsı Sarı (5YR 6/6) / Çok Koyu Gri (5YR 3/1)	
Süsleme Tekniği	Baskı, Rulet Baskı, Kazıma	
Mühür- Damga	Teber	
Tarihlendirme	19.Yüzyıl	
Tanım	<p>Lüle, yuvarlak çanaklı lüle tipindedir ve kalıp tekniği ile yapılmıştır. Üçgen şekilli omurga ile desteklenen çanak, kazıma ve baskı teknikleriyle yapılmış, yaylar ve çubuklarla oluşturulmuş kompozisyonla 8 dilime bölünmüştür. Yay boşlukları stilize damla motifleri ile doldurulmuştur. Yaylar ve çubuklarla dilimlenmiş bölümlerde, etrafını düz çizgilerin çevrelediği baskı tekniği ile yapılmış beyzi süsleme bulunmaktadır. Çanak süslemesi düz çizgiler ve ağız kısmını çevreleyen bordürle tamamlanmıştır. Silindir şekilli kısa duman yolu çanağa doğrudan bağlanmakta, üzerinde baskı tekniği ile yapılmış teber süsleme bulunmaktadır. Duman yolu bombeli bilezik ve basamak halkasıyla sonlanmaktadır. Duman yolu bilezik birleşim kısmında çizgi dizgilerle yapılmış bir bordür bulunmaktadır. İki kısma ayrılmış olan bilezik bölümü, etrafından ışınlar saçan güneş motifleri ve yaylarla süslenmiştir.</p>	

RESİM 3.17 Katalog No 6 Sol Profil

RESİM 3.18 Katalog No 6 Kaideden Görünüm

Çizim 3.9 Katalog No 6 Çizim

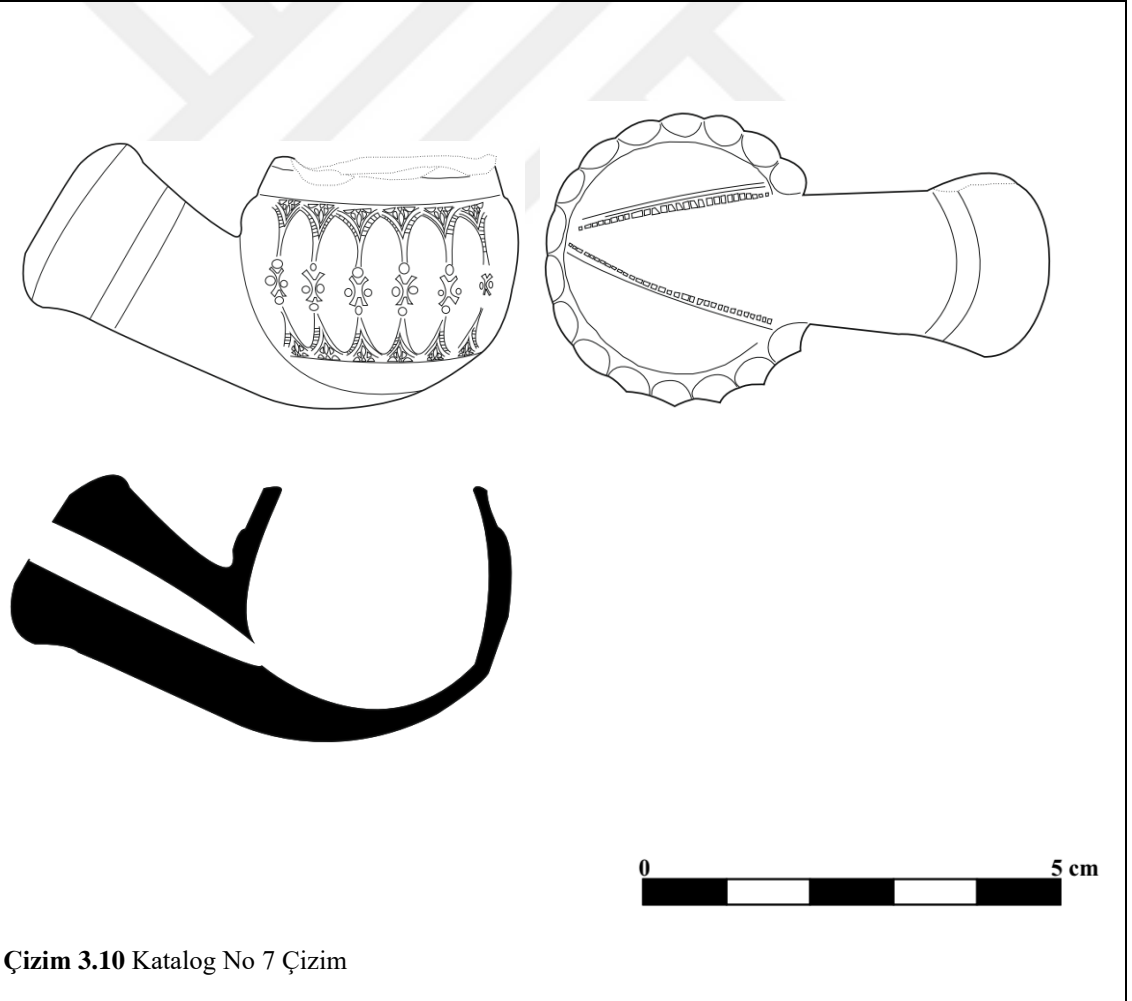
Katalog No	7	
Envanter No	420	
Çizim/ RESİM No	10/19-20	
Ölçüler	Uzunluk/ Yükseklik	5,5/2,9 cm
	Çanak Ağız Çapı	2,3 cm
	Duman Yolu Ağız Çapı	1,1 cm
Hamur/ Astar	Koyu Kırmızı (7.5 YR 3/4) / Koyu Kırmızı (7.5 YR 3/4)	
Süsleme Tekniği	Baskı, Rulet Baskı, Yıldız	
Mühür- Damga	-	
Tarihlendirme	18.Yüzyıl	
Tanım	<p>Ağız kısmında kırıklar bulunan lüle, yuvarlak çanaklı lüle tipindedir ve kalıp tekniği ile yapılmıştır. Üçgen şekilli omurga ile destelenen çanak, yaylarla on altı dilime ayrılmıştır. Dilimlerin arasında baskı tekniği ile yapılmış diyagonal şekilli çift çizgi ve dairelerden oluşan motifler bulunmaktadır. Oval dilimler dışbükey düzenlenmiş ve altınla yıldızlanmıştır. Yay dilimlerinin arası stilize damla motifleri ile doldurulmuştur. Silindir şekilli duman yolu çanağa doğrudan bağlanmakta, duman yolu üzerinde kazıma tekniği ile yapılmış çift çizgi şerit süsleme bulunmaktadır. Ayrıca çanak bölümünde yıldız süsleme bulunmaktadır.</p>	

RESİM 3.19 Katalog No 7 Sol Profil

RESİM 3.20 Katalog No 7 Kaideden Görünüm

Çizim 3.10 Katalog No 7 Çizim

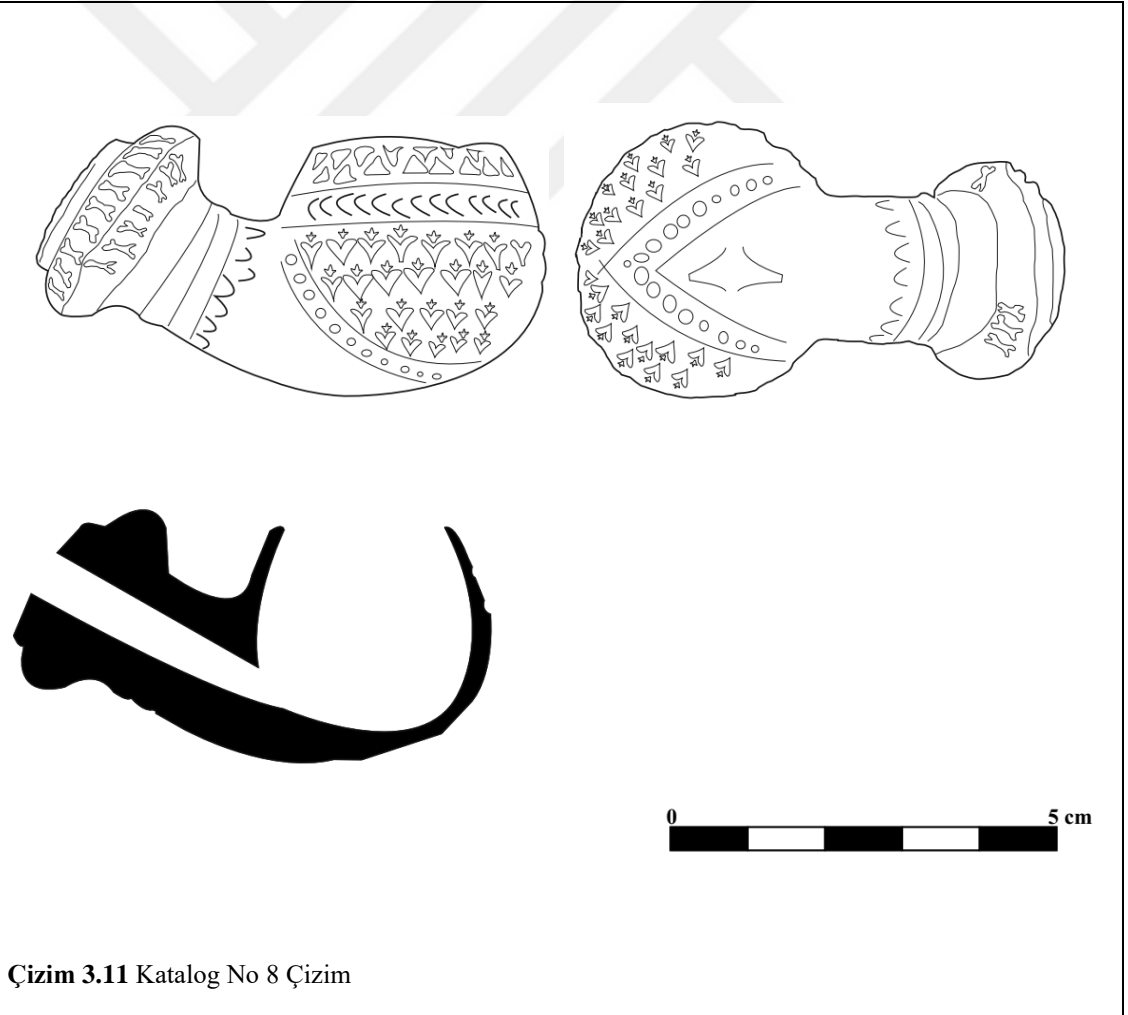
Katalog No	8	
Envanter No	421	
Çizim/ RESİM No	11/21-22	
Ölçüler	Uzunluk/ Yükseklik	5,1/2,4 cm
	Çanak Ağız Çapı	1,6 cm
	Duman Yolu Ağız Çapı	0,8 cm
Hamur/ Astar	Beyaz (2.5 YR 8/1) / Beyaz (2.5 YR 8/1)	
Süsleme Tekniği	Baskı	
Mühür- Damga	-	
Tarihlendirme	18.Yüzyıl	
Tanım	<p>Lüle, yuvarlak çanaklı lüle tipindedir ve kalıp tekniği ile yapılmıştır. Çanak kısmında en üstte baskı tekniği ile yapılmış içerisinde ters-düz şekilde konumlandırılmış üçgenlerden oluşan bir bordür, onun altında içerisinde “c” şekilli süsleme bulunan bir bordür ile birlikte çanağın geri kalan kısmında yine baskı tekniği ile yapılmış stilize lotus motifleri bulunmaktadır. Duman yolu çanak birleşim kısmında geniş bir bordür içerisinde baskı tekniği ile yapılmış daireler bulunmaktadır. Silindir şekilli duman yolu çanağa doğrudan bağlanmakta, bombeli bilezik ve basamak halkasıyla sonlanmaktadır. Duman yolu üzerinde “c” şekilli süslemeler ve iki şerit bulunmaktadır. Bombeli bilezik stilize geometrik şekillerle süslenmiştir.</p>	

RESİM 3.21 Katalog No 8 Sol Profil

RESİM 3.22 Katalog No 8 Kaideden Görünüm

Çizim 3.11 Katalog No 8 Çizim

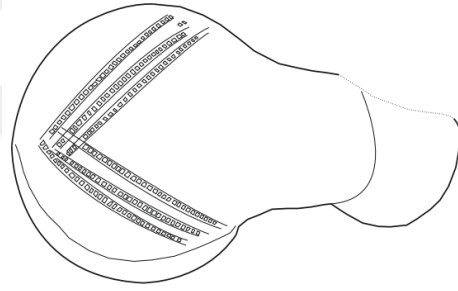
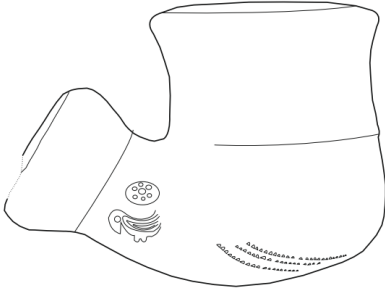
Katalog No	9	
Envanter No	423	
Çizim/ RESİM No	12/23-24	
Ölçüler	Uzunluk/ Yükseklik	5,1/3,6 cm
	Çanak Ağız Çapı	3 cm
	Duman Yolu Ağız Çapı	Kırık
Hamur/ Astar	Kırmızımsı Sarı (5YR 6/6) / Kırmızı (2.5 YR 5/6)	
Süsleme Tekniği	Kazıma, Rulet Baskı	
Mühür- Damga	Kuş ve Rozet	
Tarihlendirme	18. Yüzyıl	
Tanım	<p>Bilezik kısmında kırık bulunan lüle, yuvarlak çanaklı lüle tipindedir ve kalıp tekniği ile yapılmıştır. Lüle, süsleme açısından oldukça sadedir. Çanağın alt kısmında üç şerit halinde rulet baskı ile yapılmış kare dizgiler bulunmaktadır. Çanak kısmı kazıma tekniği ile yapılmış kalın bir şeritle ikiye bölünmüştür. Silindir şekilli kısa duman yolu çanağa doğrudan bağlanmakta, bombeli bilezik ile sonlanmaktadır. Duman yolu üzerinde baskı tekniği ile yapılmış kuş ve rozet süsleme bulunmaktadır.</p>	

RESİM 3.23 Katalog No 9 Sol Profil

RESİM 3.24 Katalog No 9 Kaideden Görünüm

Çizim 3.12 Katalog No 9 Çizim

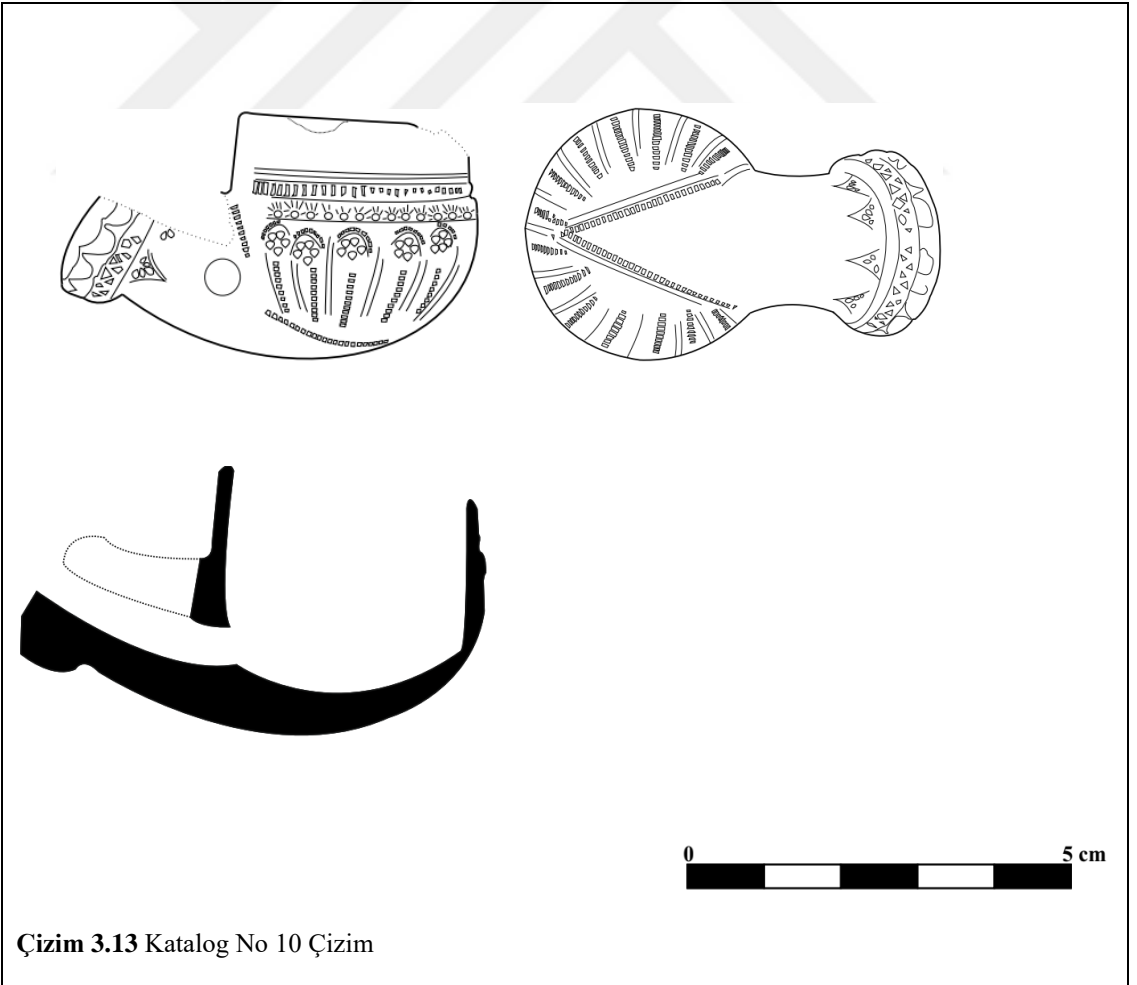
Katalog No	10	
Envanter No	378	
Çizim/ RESİM No	13/25-26	
Ölçüler	Uzunluk/ Yükseklik	5,1/2,7 cm
	Çanak Ağız Çapı	2,2 cm
	Duman Yolu Ağız Çapı	Kırık
Hamur/ Astar	Açık Kırmızımsı Kahverengi (5YR 6/4) / Açık Kırmızı (2.5YR 6/6)	
Süsleme Tekniği	Rulet Baskı, Baskı, Kazıma	
Mühür- Damga	?	
Tarihlendirme	18. Yüzyıl	
Tanım	<p>Duman yolunun büyük bir kısmı ve çanak ağız kısmında kırıklar bulunan lüle, yuvarlak çanaklı lüle tipindedir ve kalıp tekniği ile yapılmıştır. Üçgen şekilli bir omurga ile desteklenmiş olan çanak gövdesi en üstte rulet baskı tekniği ile yapılmış çubuk dizgi bordür, onun altında ışınlar saçan güneş motifi bulunmaktadır. Bordürü baskı tekniği ile oluşturulmuş yarım daire içe çevrelenen stilize damla motifleri, kareler ve kazıma tekniği ile oluşturulmuş çift çizgiden meydana gelen bir kompozisyon izlemektedir. Stilize damla motifi duman yolu ile bilezik birleşim kısmında üçgen çerçeve içerisinde tekrarlanmıştır. İki dilimli bilezik ise bir kısmı üçgenler ile süslenmiş, bir kısmı ile yaylarla dilimlenmiştir. Duman yolu üzerinde deforme olmuş ve okunamayan bir mühür bulunmaktadır.</p>	

RESİM 3.25 Katalog No 10 Sol Profil

RESİM 3.26 Katalog No 10 Kaideden Görünüm

Çizim 3.13 Katalog No 10 Çizim

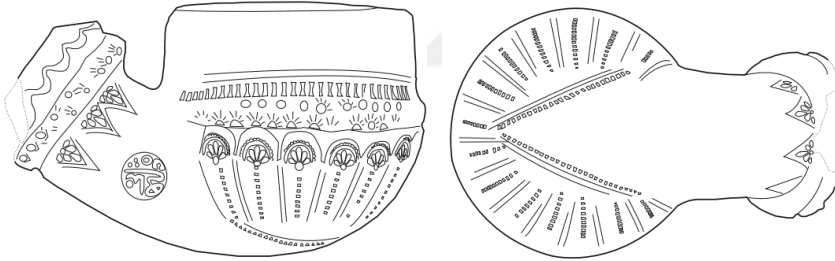
Katalog No	11	
Envanter No	426	
Çizim/ RESİM No	14/27-28	
Ölçüler	Uzunluk/ Yükseklik	5,1/2,9 cm
	Çanak Ağız Çapı	2,7 cm
	Duman Yolu Ağız Çapı	Kırık
Hamur/ Astar	Kırmızımsı Sarı (5YR 6/6) / Sarımsı Kırmızı (5YR 5/8)	
Süsleme Tekniği	Rulet Baskı, Baskı	
Mühür- Damga	Benahi Dede	
Tarihlendirme	18.Yüzyıl	
Tanım	<p>Bilezik kısmında büyük bir kırık bulunan lüle, yuvarlak çanaklı lüle tipindedir ve kalıp tekniği ile yapılmıştır. Üçgen şekilli bir omurga ile desteklenmiş olan çanak gövdesi en üstte rulet baskı tekniği ile yapılmış çubuk dizgi bordür, onun altında ışınlar saçan güneş motifi bulunmaktadır. Bordürü baskı tekniği ile oluşturulmuş yarım daire içe çevrelenen stilize damla motifleri, kareler ve çift çizgiden meydana gelen bir kompozisyon izlemektedir. Stilize damla motifi duman yolu ile bilezik birleşim kısmında üçgen çerçeve içerisinde tekrarlanmıştır. İki dilimli bilezik ise bir ışın saçan güneş motifi, bir kısmı ile yaylarla dilimlenmiştir. Duman yolu üzerinde “Benahi Dede” yazılı usta mührü bulunmaktadır.</p>	

RESİM 3.27 Katalog No 11 Sol Profil

RESİM 3.28 Katalog No 11 Kaideden Görünüm

Çizim 3.14 Katalog No 11 Çizim

3.2 Torba Biçimli Çanaklı Lüleler

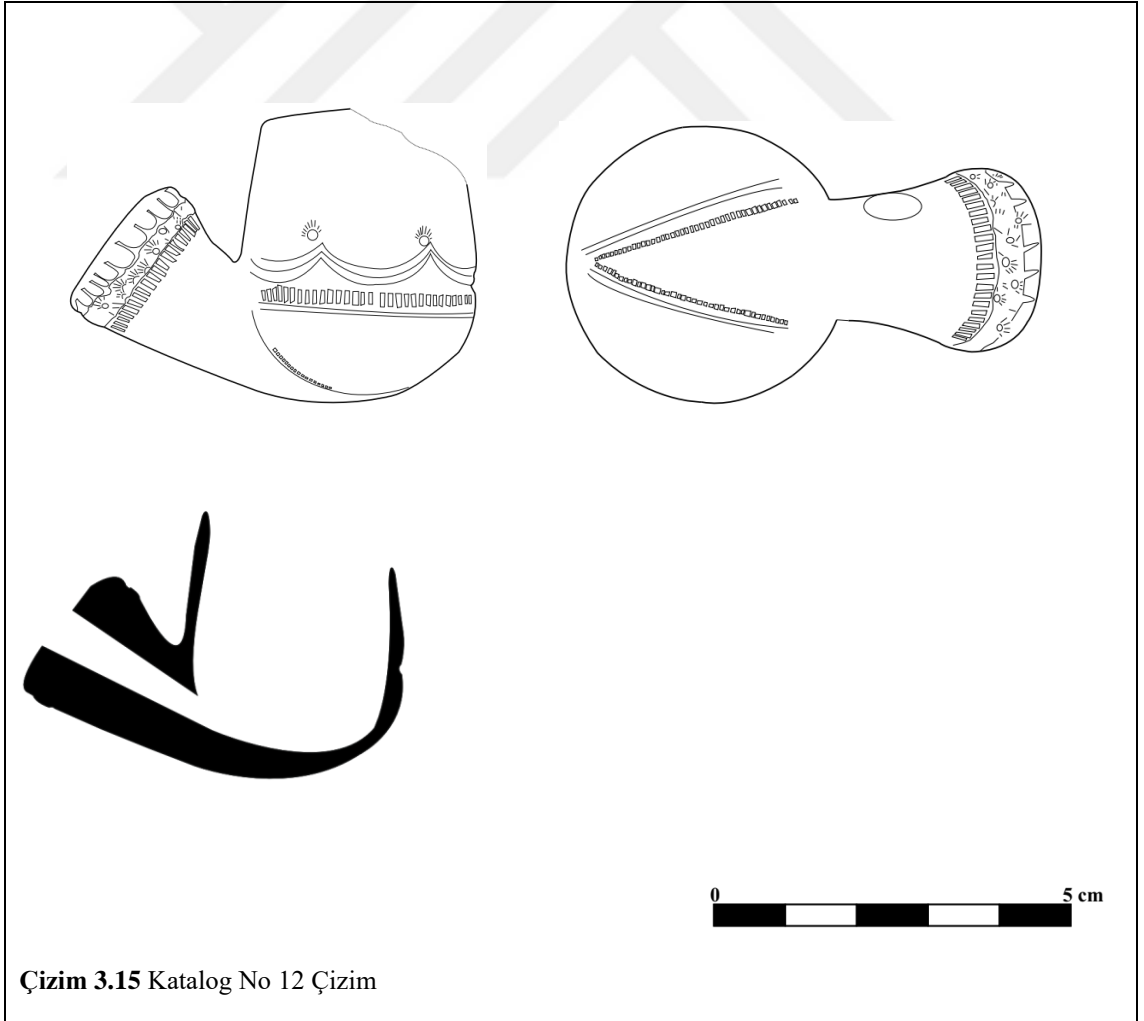
Katalog No	12	
Envanter No	377	
Çizim/ RESİM No	15/29-30	
Ölçüler	Uzunluk/ Yükseklik	5,3/3,7 cm
	Çanak Ağız Çapı	2,5 cm
	Duman Yolu Ağız Çapı	1 cm
Hamur/ Astar	Açık Kırmızı Hamur (2.5YR 6/6) / Koyu Kırmızı (10R 3/4)	
Süsleme Tekniği	Rulet Baskı, Kazıma	
Mühür- Damga	Âki	
Tarihlendirme	19. Yüzyıl	
Tanım	<p>Çanak ağız kısmında kırık bulunan lüle, torba biçimli çanaklı lüle tipindedir ve kalıp tekniği ile yapılmıştır. Çanak gövdesinde ve üçgen şekilli omurgayı çevreleyen rulet baskı tekniği ile oluşturulmuş çubuk dizgilerden oluşan bir bordür bulunmaktadır. Çanak çubuk dizgi bordürü üzerinde kazıma tekniği ile yapılmış çift sıra yayların sıralandığı ve yayların birleşme noktasında ışınlar saçan güneş motifi bulunmaktadır. Silindir şekilli duman yolu bilezik ile sonlanmaktadır. Bilezik süslemesi bir sıra dikdörtgenler, güneş motifli bir bordür ve yaylarla dilimlenmiş şekilde üç bölümden meydana gelmektedir. Duman yolu üzerinde “Aki” yazılı usta mührü bulunmaktadır.</p>	

RESİM 3.29 Katalog No 12 Sol Profil

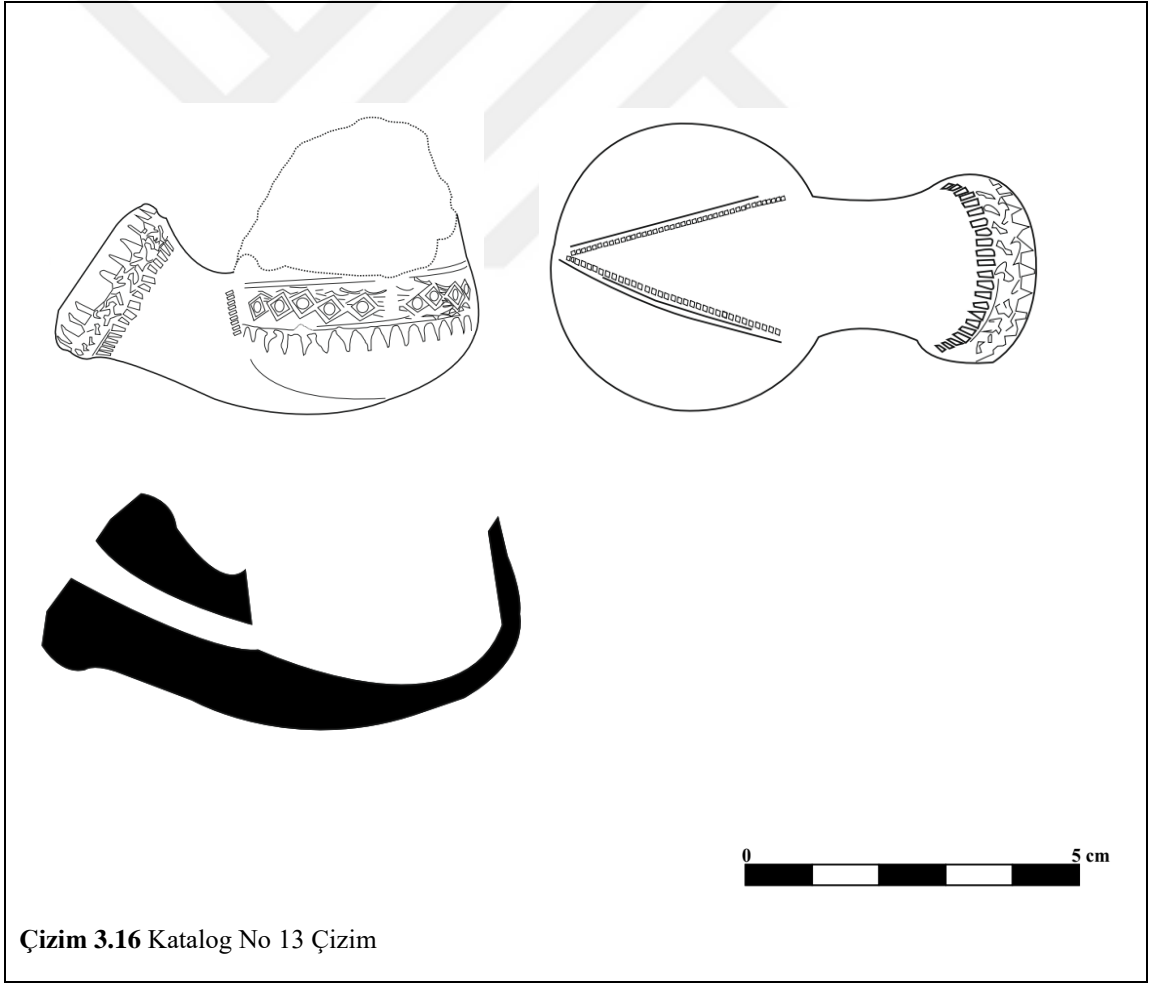

RESİM 3.30 Katalog No 12 Kaideden Görünüm

Çizim 3.15 Katalog No 12 Çizim

Katalog No	13	
Envanter No	379	
Çizim/ RESİM No	16/30-31	
Ölçüler	Uzunluk/ Yükseklik	5/3 cm
	Çanak Ağız Çapı	Kırık
	Duman Yolu Ağız Çapı	1,1 cm
Hamur/ Astar	Kırmızı (2.5YR 5/6) / Kırmızı (2.5YR 4/6)	
Süsleme Tekniği	Rulet Baskı	
Mühür- Damga	?	
Tarihlendirme	18.Yüzyıl	
Tanım	<p>Çanak gövde ve ağız kısmı kırık olan lüle, torba biçimli çanaklı lüle tipindedir ve kalıp tekniği ile yapılmıştır. Üçgen şekilli omurga ile desteklenmiş olan çanak, rulet baskı tekniği ile oluşturulmuş ortasında daireler bulunan iç içe geçmiş karelerden oluşan geniş bir bordür ile süslenmiştir. Silindir şekilli duman yolu çanağa doğrudan bağlanmakta ve bilezik ile sonlanmaktadır. İki bölüme ayrılmış olan bilezik süslemeleri yıpranma nedeniyle tanımlanamamıştır. Duman yolu bilezik birleşim noktası, çanak duman yolu birleşim noktası ve üçgen omurga çevresi rulet baskı tekniği ile oluşturulmuş kare dizgilerle süslenmiştir. Duman yolu üzerinden bulunan mühür yıpranma nedeniyle okunamamıştır.</p>	

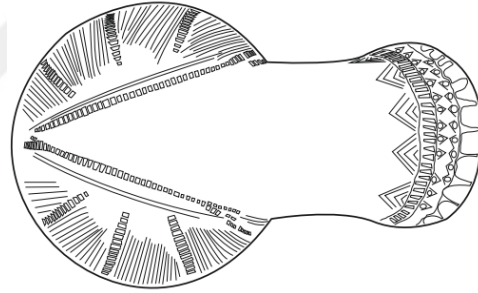
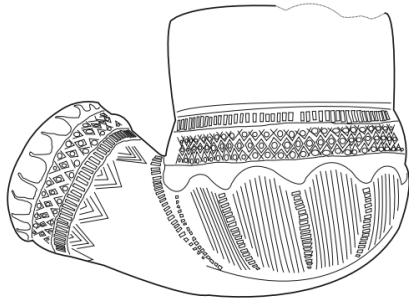
Katalog No	14	
Envanter No	422	
Çizim/ RESİM No	17/32-33	
Ölçüler	Uzunluk/ Yükseklik	5,5/3,6 cm
	Çanak Ağız Çapı	2,7 cm
	Duman Yolu Ağız Çapı	1,2 cm
Hamur/ Astar	Sarımsı Kırmızı (5YR 4/6) / Kırmızımsı Kahverengi (5YR 5/4)	
Süsleme Tekniği	Rulet Baskı, Baskı, Kazıma	
Mühür- Damga	-	
Tarihlendirme	18.Yüzyıl	
Tanım	<p>Çanak ağız kısmında kırıklar bulunan lüle, torba biçimli çanaklı lüle tipindedir ve kalıp tekniği ile yapılmıştır. Üçgen bir omurga ile desteklenen çanak kısmı sekiz dilimli düzenlenmiş, dilimler rulet baskı tekniği ile oluşturulmuş kareler ile bölünmüştür. Dilimlerin arası kazıma tekniği ile oluşturulmuş ince düz çizgilerle doldurulmuştur. Dilimli kısmın üzerinde rulet baskı tekniği ile oluşturulmuş, ortasında daireler bulunan kare ve üçgenlerden oluşan geniş bir bordür bulunmaktadır. Bu süsleme bilezik kısmında tekrar edilmiştir. Silindir biçimli duman yolu çanağa doğrudan bağlanmakta ve bilezik ile sonlanmaktadır. Duman yolu bilezik birleşim noktasında iç içe geçmiş üçgenlerden oluşan süsleme bulunmaktadır. Üç dilimli bilezik bölümünün dikdörtgenler dizgisi, çanakta uygulanan geometrik kompozisyon ve yarım yaylarla dilimlenmiş süsleme programı bulunmaktadır.</p>	

RESİM 3.33 Katalog No 14 Sol Profil

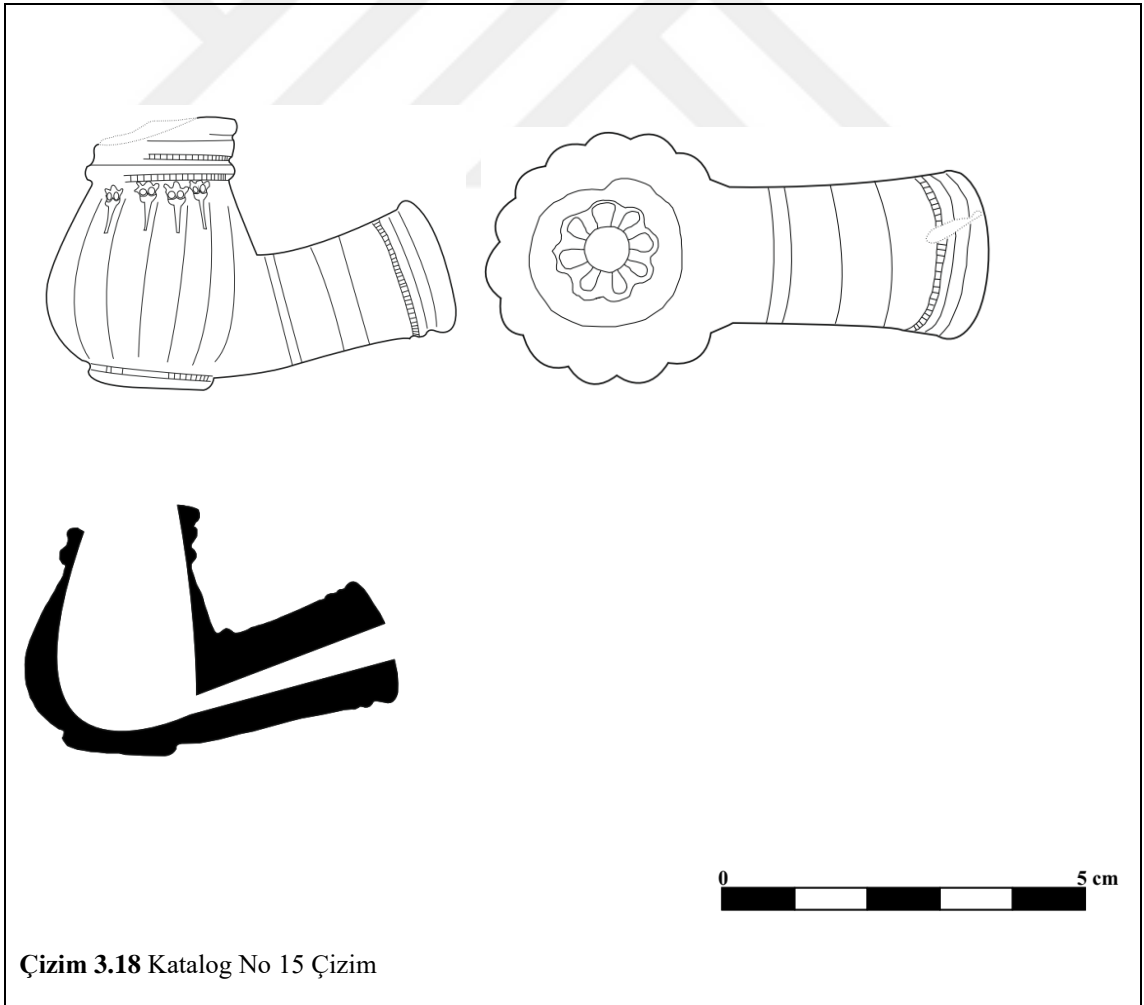
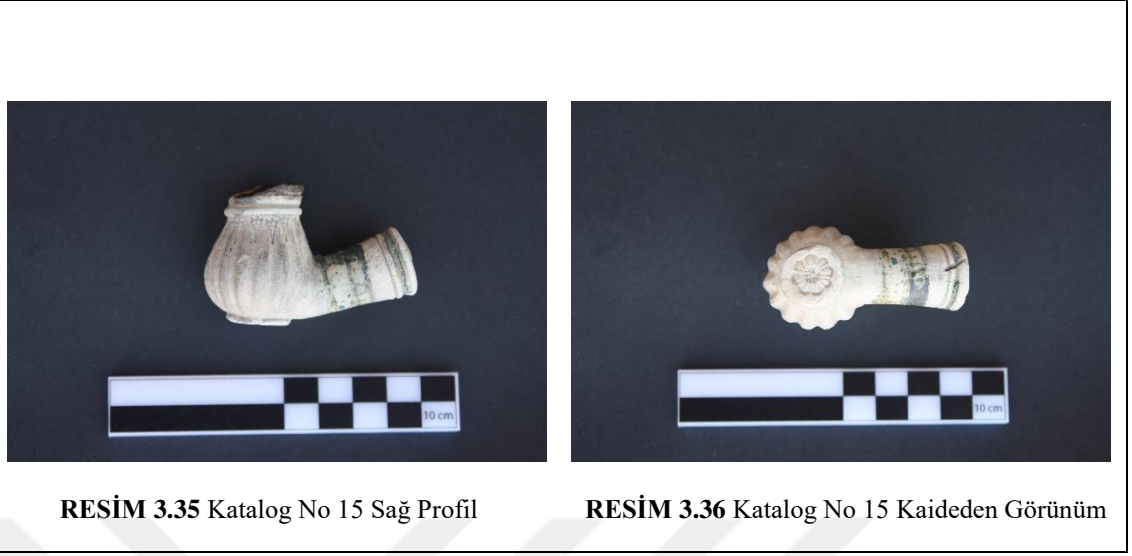

RESİM 3.34 Katalog No 14 Kaideden Görünüm

Çizim 3.17 Katalog No 14 Çizim

Katalog No	15	
Envanter No	424	
Çizim/ RESİM No	18/33-34	
Ölçüler	Uzunluk/ Yükseklik	5,8/3,8 cm
	Çanak Ağız Çapı	1,5 cm
	Duman Yolu Ağız Çapı	0,8 cm
Hamur/ Astar	Beyaz (5YR 8/1) / Beyaz (5YR 8/1)	
Süsleme Tekniği	Baskı, Kazıma	
Mühür- Damga	-	
Tarihlendirme	18.Yüzyıl	
Tanım	<p>Lüle, torba biçimli çanaklı ve kaidelidir. Çanak yivlerle dilimlenmiş ve baskı tekniği ile yapılmış tomurcuk motifi ile süslenmiştir. Çanak ağız kısmı üç bölümlü ve bombeli şekilde düzenlenmiş. Bombeli kısımların arası kazıma tekniği ile karelere bölünmüştür. Silindir şekilli duman yolu çanağa doğrudan bağlanmaktadır. Duman yolu üzerinde öncesinde madeni eklemelerin izleri olduğu düşünülen yosunlaşma ve şerit izleri bulunmaktadır. Silindir şekilli kaidenin altında baskı tekniği ile yapılmış sekiz yapraklı çiçek motifi bulunmaktadır.</p>	

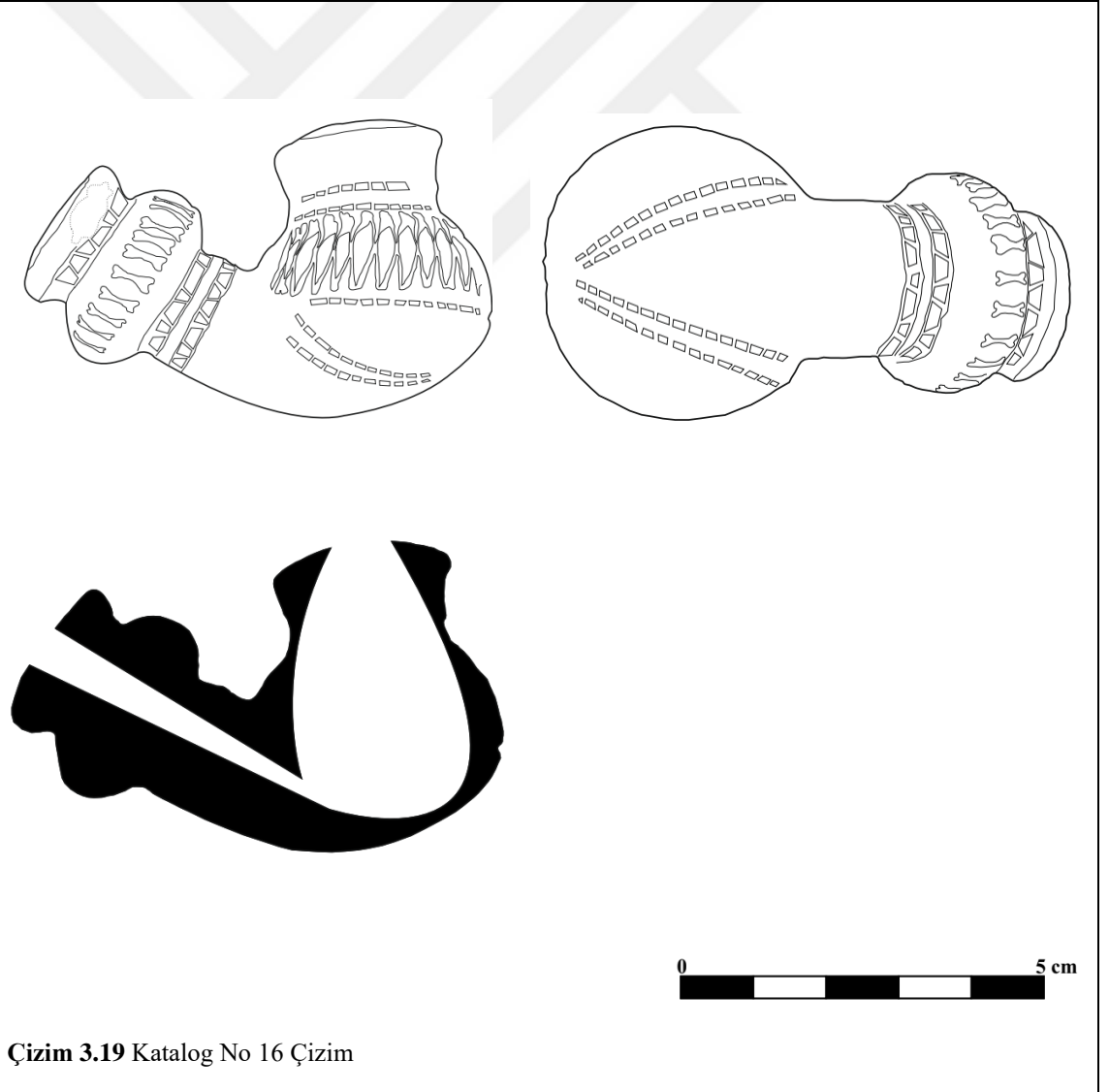
Katalog No	16	
Envanter No	427	
Çizim/ RESİM No	19/35-36	
Ölçüler	Uzunluk/ Yükseklik	5,6/3,3 cm
	Çanak Ağız Çapı	1,5 cm
	Duman Yolu Ağız Çapı	1 cm
Hamur/ Astar	Beyaz (5YR 8/1) / Beyaz (5YR 8/1)	
Süsleme Tekniği	Baskı, Rulet Baskı	
Mühür- Damga	-	
Tarihlendirme	18.Yüzyıl	
Tanım	<p>Lüle, torba biçimli çanaklı lüle tipindedir ve kalıp tekniği ile yapılmıştır. Çanak üzerinde geniş bir bordür içerisinde baskı tekniği ile yapılmış testere dişi motifi uygulanmıştır. Testere motifi iki taraftan rulet baskı tekniği ile yapılmış dikdörtgen şeritle çevrilidir. Üçgen şekilli omurga çanağı desteklemekte rulet baskıyla yapılmış dikdörtgen şeritlerle çevrilidir. Silindir şekilli duman yolu çanağa doğrudan bağlanmakta, bombeli bilezik ve basamak halkası uygulamasıyla sonlanmaktadır. Duman yolu bilezik birleşim kısmı ve basamak halkasında rulet baskıyla yapılmış dikdörtgen şekilli üç şerit bulunmaktadır. Bombeli bilezik kısmında stilize geometrik süsleme bulunmaktadır.</p>	

RESİM 3.37 Katalog No 16 Sol Profil

RESİM 3.38 Katalog No 16 Kaideden Görünüm

Çizim 3.19 Katalog No 16 Çizim

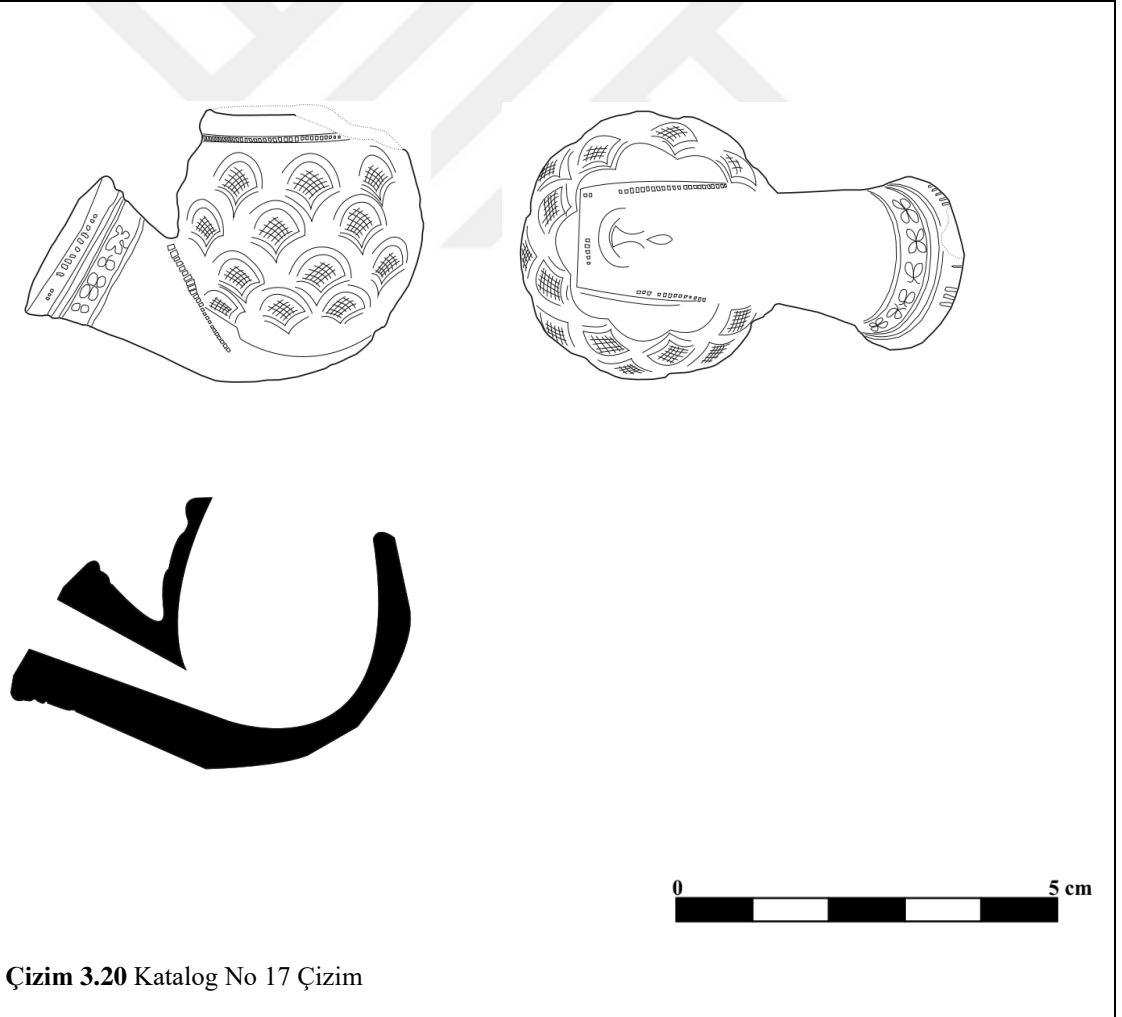
Katalog No	17	
Envanter No	428	
Çizim/ RESİM No	20/37-38	
Ölçüler	Uzunluk/ Yükseklik	4,9/3,8 cm
	Çanak Ağız Çapı	2,3 cm
	Duman Yolu Ağız Çapı	1,2 cm
Hamur/ Astar	Açık Kırmızı (2.5YR 6/6) / Kırmızı (10R 4/6)	
Süsleme Tekniği	Baskı, Rulet Baskı	
Mühür- Damga	-	
Tarihlendirme	18.Yüzyıl	
Tanım	<p>Çanak ağız kısmında kırık bulunan lüle, torba biçimli çanak tipindedir ve kalıp tekniği ile yapılmıştır. Çanak üzeri kabartma şeklinde düzenlenmiş ve baskı tekniği ile yapılmış stilize geometrik süslemeler bulunmaktadır. Dikdörtgen şekilli kaide çanağı desteklemekte ortasında baskı tekniği ile yapılmış stilize ağaç motifi bulunmaktadır. Silindir şekilli duman yolu çanağa doğrudan bağlanmakta ve bilezik ile sonlanmaktadır. Bilezik kısmı şerit halinde rulet baskı stilize çiçek motifiyle süslüdür.</p>	

RESİM 3.39 Katalog No 17 Sol Profil

RESİM 3.40 Katalog No 17 Kaideden Görünüm

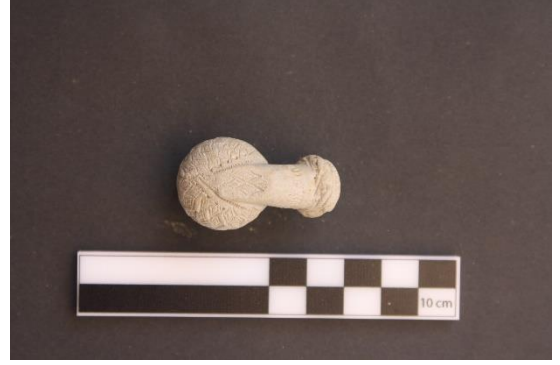

Çizim 3.20 Katalog No 17 Çizim

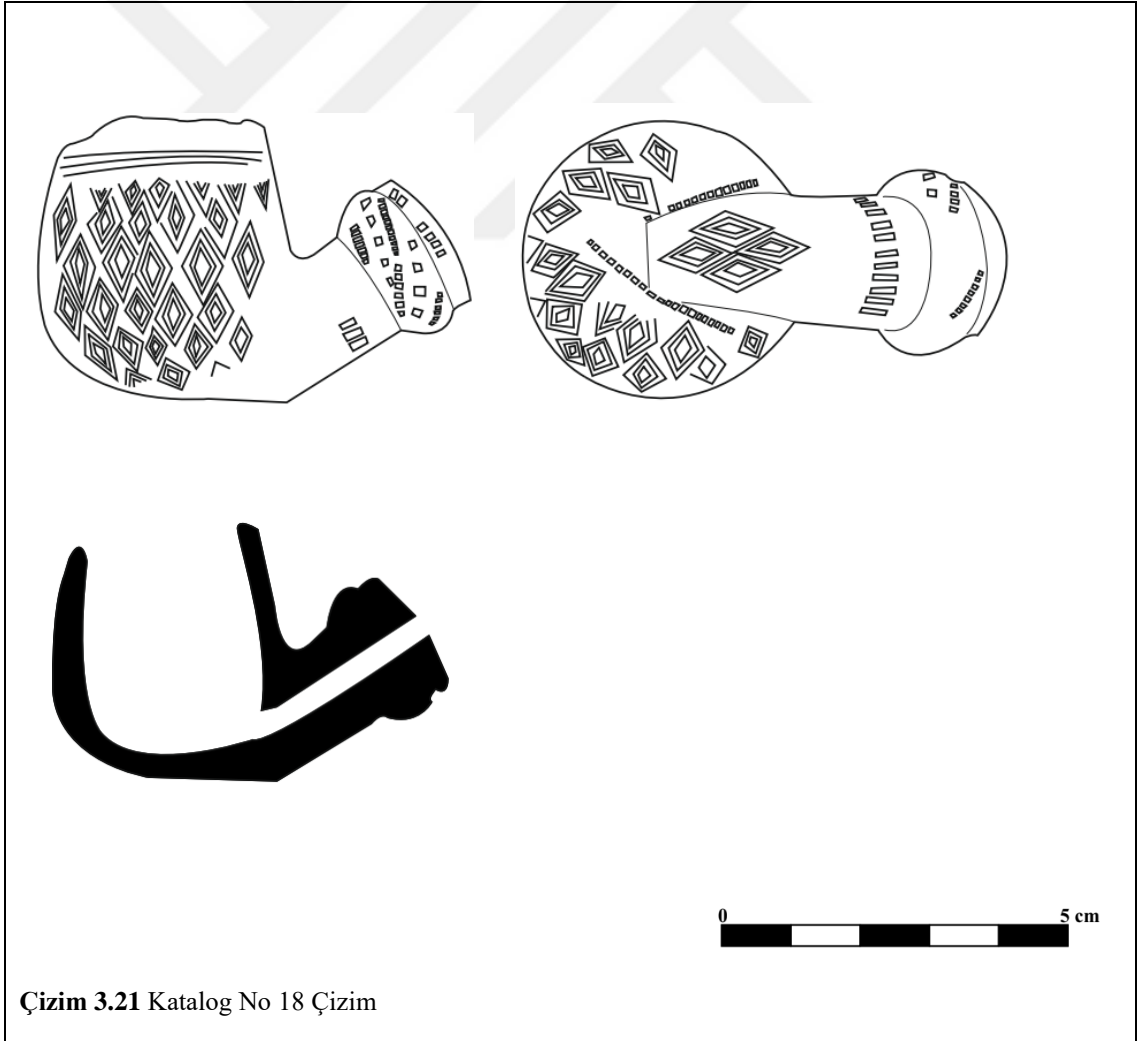
Katalog No	18	
Envanter No	431	
Çizim/ RESİM No	21/39-40	
Ölçüler	Uzunluk/ Yükseklik	3,8/2,4 cm
	Çanak Ağız Çapı	1,5 cm
	Duman Yolu Ağız Çapı	0,4 cm
Hamur/ Astar	Gri (5Y 6/1) / Gri (5Y 6/1)	
Süsleme Tekniği	Baskı, Rulet Baskı	
Mühür- Damga	-	
Tarihlendirme	18.Yüzyıl	
Tanım	<p>Çanak ağız kısmında kullanıma bağlı aşınmalar bulunan lüle, torba çanaklı lüle tipindedir ve kalıp tekniği ile yapılmıştır. Oldukça küçük boyutlu olan lüle, süsleme programı açısından zengindir. Çanak, baskı tekniği ile yapılmış iç içe geçmiş baklava şekilli desenle süslenmiştir. Süsleme ağız kısmında bulunan çift şeritle sınırlandırılmıştır. Üçgen biçimli omurga çanağı desteklemekte ve rulet baskı tekniği ile yapılmış kare dizgilerle çevrelenmektedir. Duman yolu çanak birleşim kısmı dışa çıkıntılı şekilde düzenlenmiş dört adet baklava desenli motifle süslenmiştir. Silindir şekilli kısa duman yolu çanağa doğrudan bağlanmakta, bombeli bilezik ve basamak halkasıyla sonlanmaktadır. Bombeli bilezik rulet baskı tekniği ile yapılmış şeritler halinde kare dizgilerle süslenmiştir.</p>	

RESİM 3.41 Katalog No 18 Sağ Profil

RESİM 3.42 Katalog No 18 Kaideden Görünüm

Çizim 3.21 Katalog No 18 Çizim

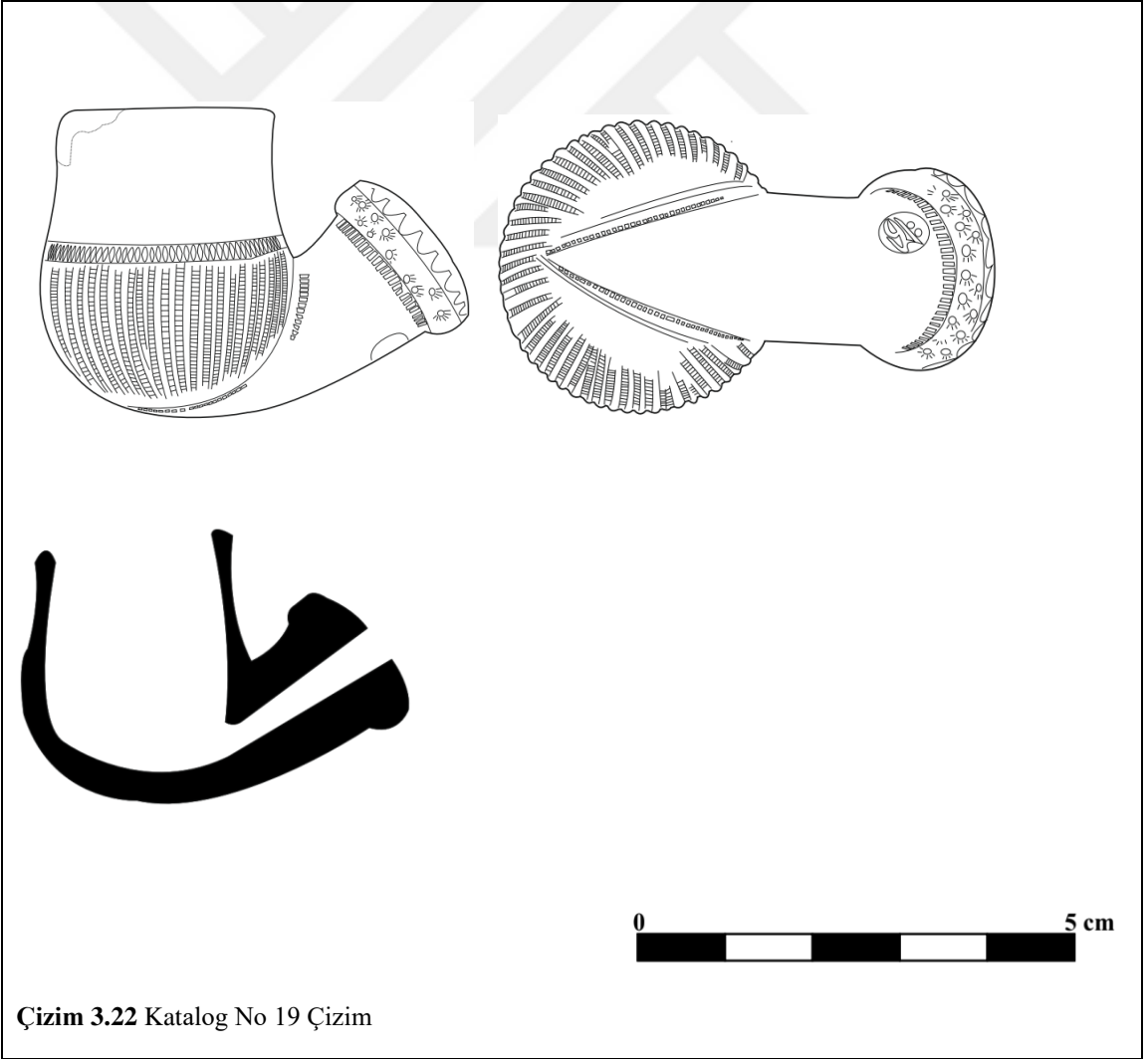
Katalog No	19	
Envanter No	432	
Çizim/ RESİM No	22/41-42	
Ölçüler	Uzunluk/ Yükseklik	5,4/3,9 cm
	Çanak Ağız Çapı	2,7 cm
	Duman Yolu Ağız Çapı	1,6 cm
Hamur/ Astar	Pembe (5YR 7/4) / Sarımsı Kırmızı (5YR 5/6)	
Süsleme Tekniği	Kazıma, Rulet Baskı	
Mühür- Damga	Ali	
Tarihlendirme	19.Yüzyıl	
Tanım	<p>Çanak ağız kısmında kırık bulunan lüle, torba biçimli çanaklı lüle tipindedir ve kalıp tekniği ile yapılmıştır. Üçgen şekilli omurga ile desteklenen çanak, kazıma tekniği ile oluşturulmuş kalın yivlerle süslüdür. Yivlerin arasına çizikler atılarak kare alanlar oluşturulmuştur. Yivli kısmın üzerinde rulet baskı tekniğiyle oluşturulmuş oval(beyzi) şekilli bir bordür bulunmaktadır. Üçgen omurga çevresi ve duman yolu bilezik birleşim kısmında rulet baskıyla yapılmış dikdörtgen şerit süsleme bulunmaktadır. Silindir şekilli duman yolu çanağa doğrudan bağlanmakta, bombeli bilezikle sonlanmaktadır. Bilezik süslemesi iki kısma ayrılmakta, ilki rulet baskıyla yapılmış etrafından ışınlar saçan güneş motifi, diğeri ise yaylarla dilimlenmiş şekildedir. Duman yolu üzerinde “Ali” yazılı usta mührü bulunmaktadır.</p>	

RESİM 3.43 Katalog No 19 Sağ Profil

RESİM 3.44 Katalog No 19 Kaideden Görünüm

Çizim 3.22 Katalog No 19 Çizim

3.3 Basık Yuvarlak Çanaklı Lüleler

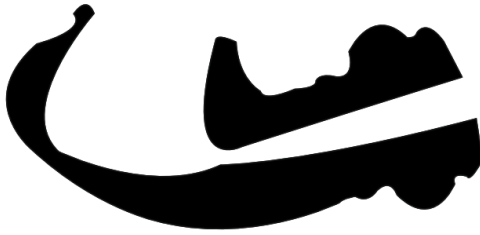
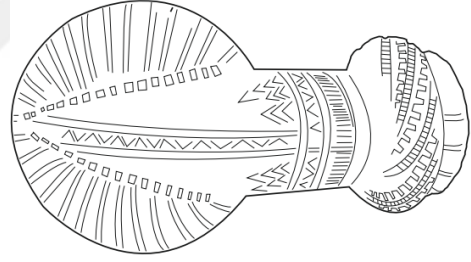
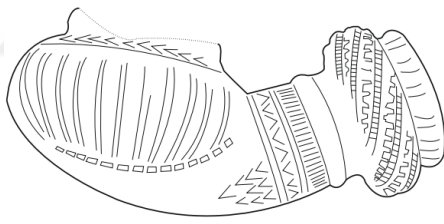
Katalog No	20	
Envanter No	434	
Çizim/ RESİM No	23/43-44	
Ölçüler	Uzunluk/ Yükseklik	4,9/1,8 cm
	Çanak Ağız Çapı	1,5 cm
	Duman Yolu Ağız Çapı	0,9 cm
Hamur/ Astar	Açık Gri (5Y 7/1) / Açık Gri (5Y 7/1)	
Süsleme Tekniği	Kazıma, Baskı, Rulet Baskı	
Mühür- Damga	-	
Tarihlendirme	18.Yüzyıl	
Tanım	<p>Çanak ağız kısmında kırıklar bulunan lüle, basık yuvarlak çanaklı lüle tipindedir ve kalıp tekniği ile yapılmıştır. Üçgen biçimli omurga ile desteklenen çanak, kazıma tekniği ile oluşturulmuş çift çizgi yivlerle dilimlenmiştir. Kırk olan ağız kısmında ise yatık üçgenlerden oluşan bir bordür bulunmaktadır. Silindir şekilli duman yolu çanağa doğrudan bağlanmakta, bombeli bilezik ve basamak halkasıyla sonlanmaktadır. Duman yolu rulet baskı ve baskı teknikleriyle oluşturulmuş üçgen ve düz çizgilerden oluşan şeritlerle süslenmiştir. Bombeli bilezik kısmı rulet baskı tekniği ile yapılmış karelerden oluşan şeritlerle süslenmiştir. Basamak halkası da yaylarla dilimlenmiştir.</p>	

RESİM 3.45 Katalog No 20 Sağ Profil

RESİM 3.46 Katalog No 20 Kaideden Görünüm

Çizim 3.23 Katalog No 20 Çizim

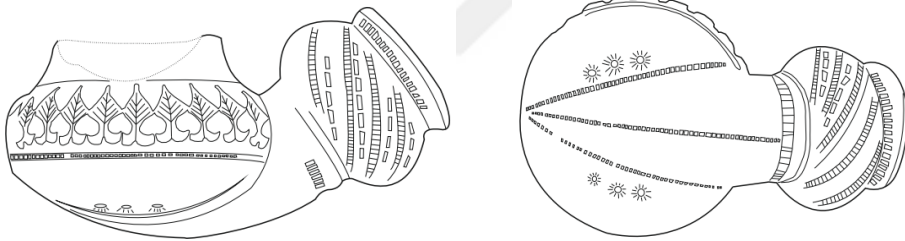
Katalog No	21	
Envanter No	433	
Çizim/ RESİM No	24/45-46	
Ölçüler	Uzunluk/ Yükseklik	5,6/2,4 cm
	Çanak Ağız Çapı	1,7 cm
	Duman Yolu Ağız Çapı	0,5 cm
Hamur/ Astar	Grimsi Kahverengi (10YR 5/2) / Gri (5Y 5/1)	
Süsleme Tekniği	Baskı, Rulet Baskı	
Mühür- Damga	-	
Tarihlendirme	18.Yüzyıl	
Tanım	<p>Çanak ağız kısmında kırık bulunan lüle, basık yuvarlak çanaklı lüle tipindedir ve kalıp tekniğiyle yapılmıştır. Çanak üzerinde geniş bir bordür içerisinde baskı tekniği ile yapılmış stilize ağaç motifleri bulunmaktadır. Çanak, üçgen şekilli omurga çanağa desteklemekte, omurga etrafında rulet baskı tekniği ile oluşturulmuş kare şeritler bulunmaktadır. Omurganın iki yanında ise baskı tekniği ile yapılmış etrafında ışınlar saçan altı adet güneş motifi bulunmaktadır. Silindir şekilli kısa duman yolu çanağa doğrudan bağlanmakta, bombeli bilezik ve basamak halkası uygulamasıyla sonlanmaktadır. Duman yolu bilezik birleşim noktası, bombeli bilezik ve basamak halkası rulet baskı tekniği ile yapılmış kare şeritlerle süslüdür.</p>	

RESİM 3.47 Katalog No 21 Sağ Profil

RESİM 3.48 Katalog No 21 Kaideden Görünüm

Çizim 3.24 Katalog No 21 Çizim

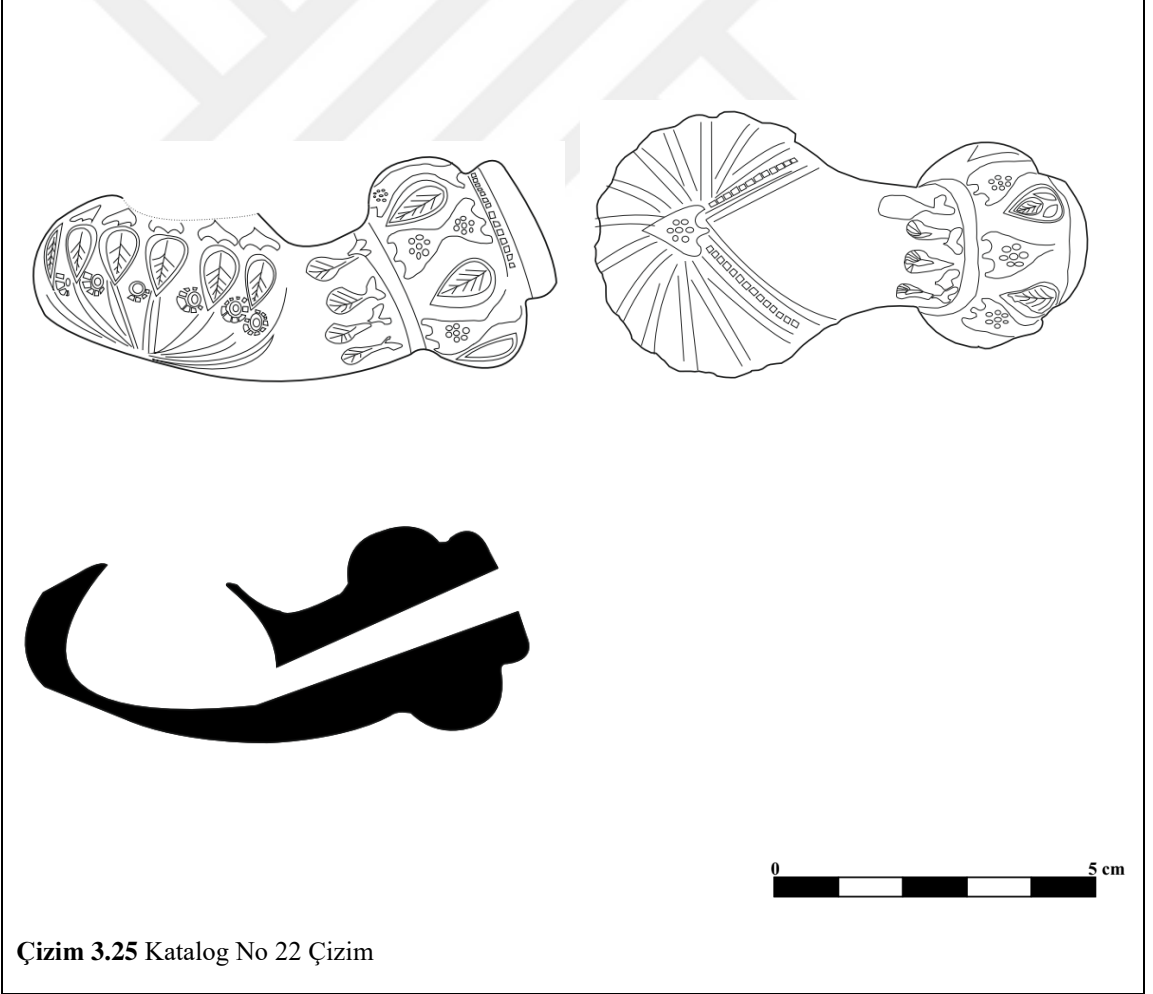
Katalog No	22	
Envanter No	436	
Çizim/ RESİM No	25/47-48	
Ölçüler	Uzunluk/ Yükseklik	5,2/1,4 cm
	Çanak Ağız Çapı	1,3 cm
	Duman Yolu Ağız Çapı	0,5 cm
Hamur/ Astar	Gri (5Y 6/1) / Gri (5Y 5/1)	
Süsleme Tekniği	Baskı, Kazıma	
Mühür- Damga	-	
Tarihlendirme	18.Yüzyıl	
Tanım	<p>Çanak ağız kısmında kırık bulunan lüle, basık yuvarlak çanaklı lüle tipindedir ve kalıp tekniği ile yapılmıştır. Süsleme açısından oldukça zengin olan lüle çanak kısmında baskı tekniği ile yapılmış rozetler, ters stilize lotuslar, stilize ağaç ve stilize üzüm motifleri bulunmaktadır. Çanağın geri kalan kısmı kazıma tekniği ile yapılmış çift şerif yivlerle süslenmiştir. Silindir şekilli duman yolu çanağa doğrudan bağlanmakta, bombeli bilezik ve basamak halkası uygulamasıyla sonlanmaktadır. Duman yolu üzerinde baskı tekniği ile yapılmış stilize ağaç motifleri yer almaktadır. Bombeli bilezik kısmı baskı tekniği ile yapılmış stilize ağaç ve üzüm motifleriyle süslenmiştir.</p>	

RESİM 3.49 Katalog No 22 Sağ Profil

RESİM 3.50 Katalog No 22 Kaideden Görünüm

Çizim 3.25 Katalog No 22 Çizim

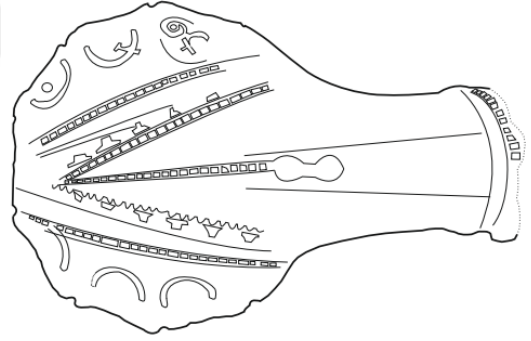
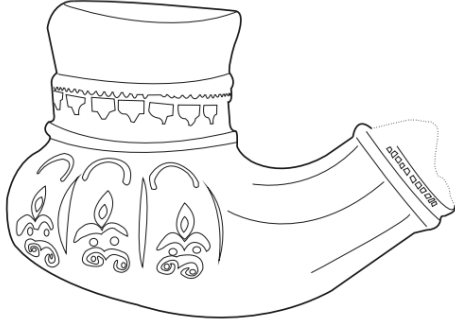
Katalog No	23	
Envanter No	437	
Çizim/ RESİM No	26/49-50	
Ölçüler	Uzunluk/ Yükseklik	4,7/3,4 cm
	Çanak Ağız Çapı	1,4 cm
	Duman Yolu Ağız Çapı	Kırık
Hamur/ Astar	Beyaz (5Y 8/1) / Beyaz (5Y 8/1)	
Süsleme Tekniği	Baskı, Rulet Baskı	
Mühür- Damga	-	
Tarihlendirme	18.Yüzyıl	
Tanım	<p>Bilezik kısmında kırıklar bulunan lüle, basık yuvarlak çanaklı lüle tipindedir ve kalıp tekniği ile yapılmıştır. Çanak kısmı yaylarla altı dilime bölünmüş, dilimlerin arası baskı tekniği ile yapılmış stilize palmet motifiyle süslemiştir. Palmetlerin alt ve üst kısmında c şekilli motifler bulunmaktadır. Çanağın geri kalanında stilize geometrik süslemeler bulunmaktadır. Silindir şekilli duman yolu yivlerle dilimlidir. Kırık bilezik kısmında kare şekilli şerit süsleme izleri görülmektedir.</p>	

RESİM 3.51 Katalog No 23 Sağ Profil

RESİM 3.52 Katalog No 23 Kaideden Görünüm

Çizim 3.26 Katalog No 23 Çizim

3.4 Krater Çanaklı Lüleler

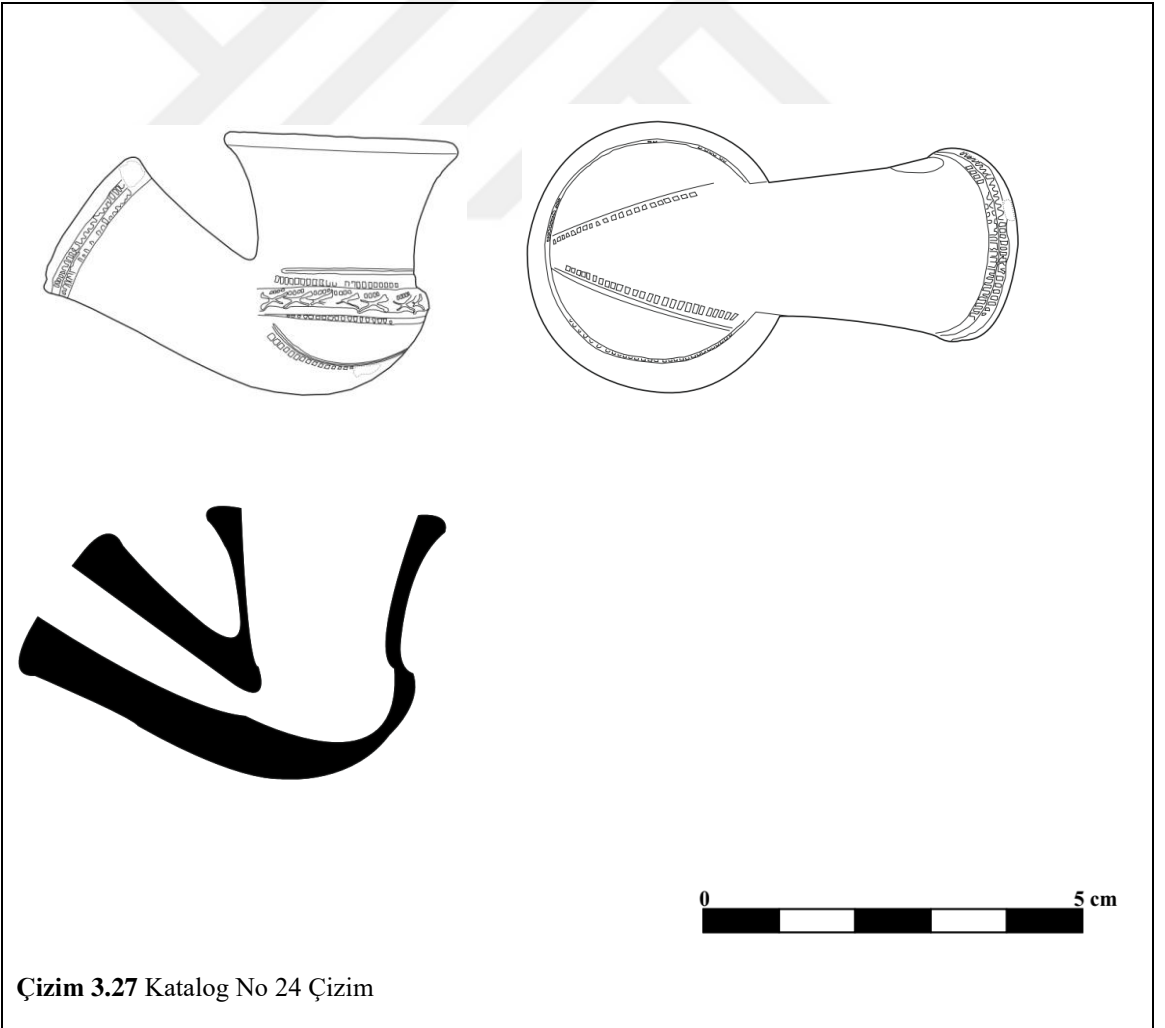
Katalog No	24	
Envanter No	438	
Çizim/ RESİM No	27/51-52	
Ölçüler	Uzunluk/ Yükseklik	6,3/4,1 cm
	Çanak Ağız Çapı	3,7 cm
	Duman Yolu Ağız Çapı	1,4 cm
Hamur/ Astar	Açık Kırmızı (2.5YR 6/6) / Kırmızı (10R 4/6)	
Süsleme Tekniği	Rulet Baskı	
Mühür- Damga	Çerag-i Urban	
Tarihlendirme	19. Yüzyıl	
Tanım	<p>Lüle, krater çanaklı lüle tipindedir ve kalıp tekniği ile yapılmıştır. Bütünlüğünü koruyan lülede kullanım kaynaklı yıpranma izleri kolayca görülmektedir. Çanak bölümü üçgen biçimli omurga ile desteklenmiş, ince çizgi bordür, diyagonal ve düz çubuklarla oluşturulmuş bir kompozisyon ile süslenmiştir. Omurga çevresi ve ağız kısmı kare şekilli çizgi dizgiler ile süslenmiştir. Duman yolu üzerinde “Çerag-i Urban” yazılı usta mührü bulunmaktadır.</p>	

RESİM 3.53 Katalog No 24 Sol Profil

RESİM 3.54 Katalog No 24 Kaideden Görünüm

Çizim 3.27 Katalog No 24 Çizim

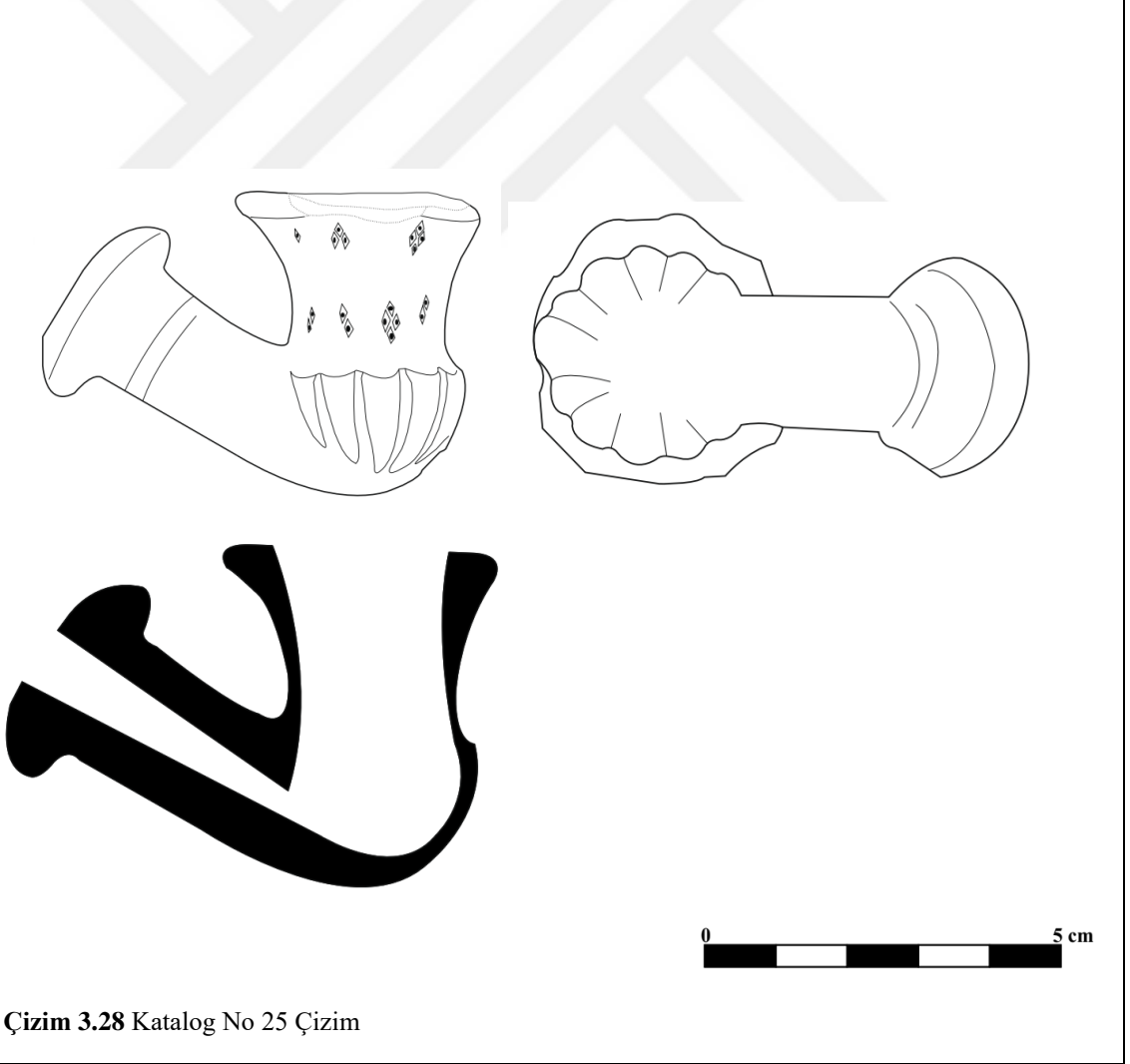
Katalog No	25	
Envanter No	440	
Çizim/ RESİM No	28/52-53	
Ölçüler	Uzunluk/ Yükseklik	6,4/4,5 cm
	Çanak Ağız Çapı	3,6 cm
	Duman Yolu Ağız Çapı	1,4 cm
Hamur/ Astar	Açık Kırmızı (2.5YR 6/8) / Kırmızı (10R 4/6)	
Süsleme Tekniği	Baskı	
Mühür- Damga	-	
Tarihlendirme	19.Yüzyıl	
Tanım	<p>Lüle, krater çanaklı lüle tipindedir ve kalıp tekniği ile yapılmıştır. Oldukça sade bir süslemeye sahiptir. Çanak üçgen biçimli omurga ile desteklenmekte, yaylar ile on dilime ayrılmış şekildedir. Çanak gövdesinde baskı tekniği ile yapılmış içerisinde daireler bulunan baklava şekilli desenler bulunmaktadır. Silindir şekilli uzun duman yolu çanağa doğrudan bağlanmakta, bombeli bilezik ile sonlanmaktadır. Duman yolu üzerinde çift çizgi şeridi bulunmaktadır.</p>	

RESİM 3.55 Katalog No 25 Sol Profil

RESİM 3.56 Katalog No 25 Kaideden Görünüm

Çizim 3.28 Katalog No 25 Çizim

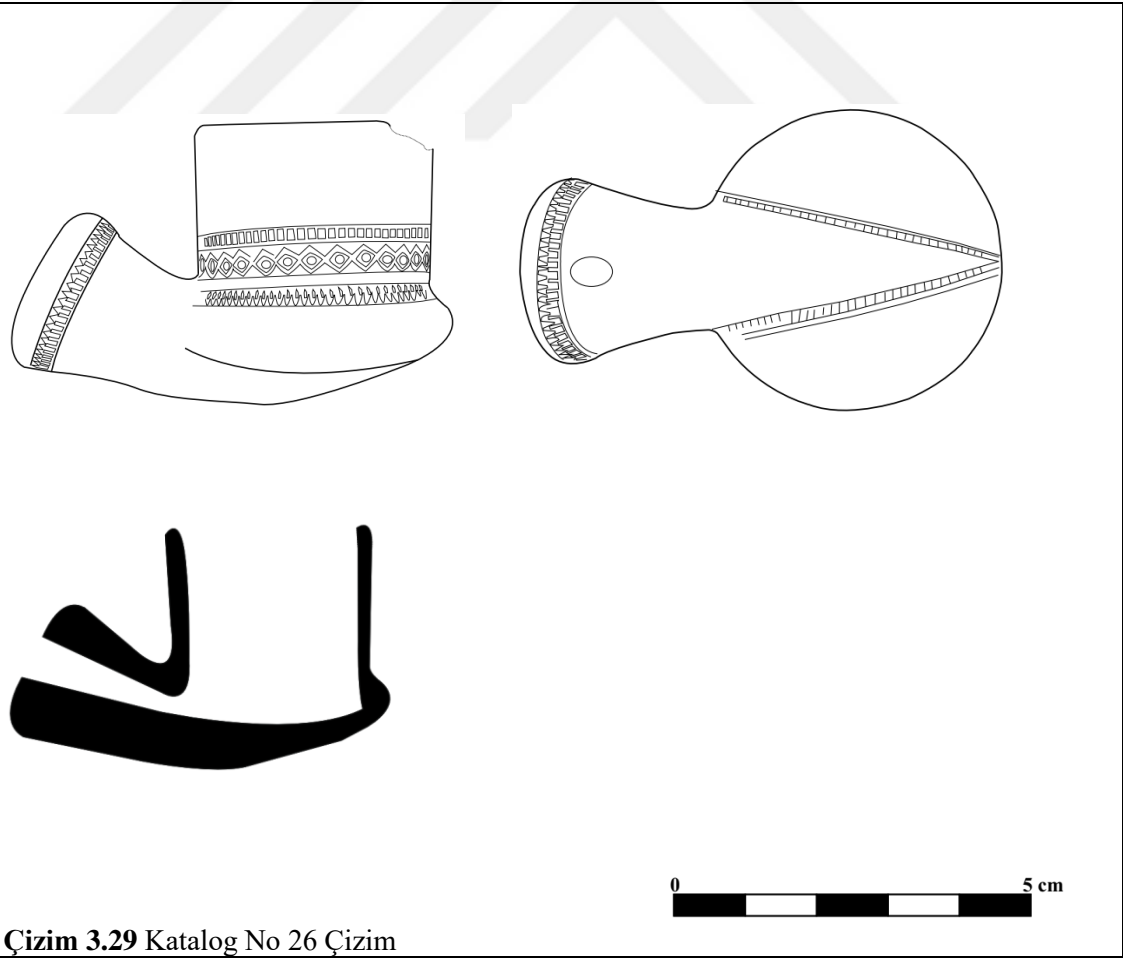
3.5 Basık Kaideli Lüleler

Katalog No	26	
Envanter No	373	
Çizim/ RESİM No	29/54-55	
Ölçüler	Uzunluk/ Yükseklik	5,6/3,4 cm
	Çanak Ağız Çapı	2,6 cm
	Duman Yolu Ağız Çapı	1,2 cm
Hamur/ Astar	Sarımsı Kırmızı (5YR 6/6) / Sarımsı Kırmızı (5YR 4/6)	
Süsleme Tekniği	Rulet Baskı	
Mühür- Damga	Hacı	
Tarihlendirme	18. Yüzyıl	
Tanım	<p>Çanak ağız kısmında kırık bulunan lüle, basık kaideli lüle tipindedir ve kalıp tekniği ile yapılmıştır. Çanağın gövdesi silindir şeklindedir ve çanak omurga ile desteklenmiştir. Silindir şekilli duman yolu çanağa doğrudan bağlanmaktadır. Omurgayı çevreleyen iki sıra bordür çizgi süsleme bulunmaktadır. Çanak süslemelerinde rulet baskı tekniği ile iki sıra bordür halinde kare ve dikdörtgenler, ortasında içerisinde daireler bulunan karelerle geometrik kompozisyon oluşturulmuştur. Dikdörtgen bordür duman yolu ağız kısmında tekrarlanmıştır. Duman yolu üzerinde “Hacı” yazılı usta mührü bulunmaktadır.</p>	

RESİM 3.57 Katalog No 26 Sol Profil

RESİM 3.58 Katalog No 26 Kaideden Görünüm

Çizim 3.29 Katalog No 26 Çizim

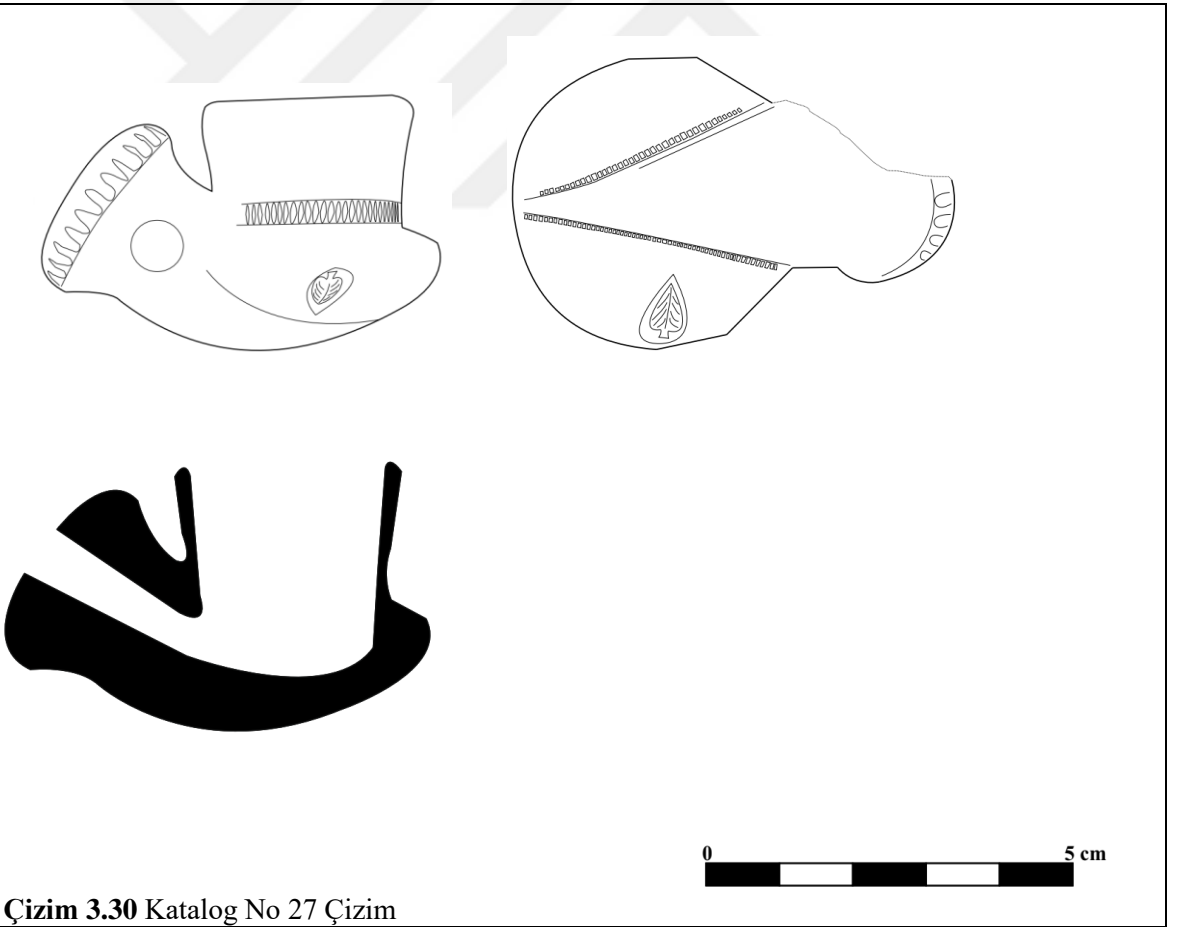
Katalog No	27	
Envanter No	376	
Çizim/ RESİM No	30/56-57	
Ölçüler	Uzunluk/ Yükseklik	6,1/3,6 cm
	Çanak Ağız Çapı	2,8 cm
	Duman Yolu Ağız Çapı	kırık
Hamur/ Astar	Açık Kırmızımsı Kahverengi (5YR 6/4) / Açık Kırmızımsı Kahverengi (5YR 6/4)	
Süsleme Tekniği	Rulet Baskı, Baskı	
Mühür- Damga	?	
Tarihlendirme	18.Yüzyıl	
Tanım	<p>Duman yolunun büyük kısmında kırık bulunan lüle, basık kaideli lüle tipindedir ve kalıp tekniği ile yapılmıştır. Silindir şekilli duman yoluna çanağa doğrudan bağlanmaktadır. Çanak gövdesinde rulet baskı ile oluşturulmuş çubuk dizgilerden oluşan bir bordür bulunmaktadır. Bilezik kısmı yaylarla dilimlenmiş şekildedir. Üçgen şekilli omurgayı çevreleyen rulet baskı ile oluşturulmuş kare şeklinde iki sıra bordür bulunmaktadır. Bombeli bilezik kısmı yaylarla dilimlenmiştir. Duman yolu üzerinde deforme olmuş ve okunamayan bir mühür ve çanağın bombeli kısmında baskı tekniği ile oluşturulmuş stilize ağaç motifi bulunmaktadır.</p>	

RESİM 3.59 Katalog No 27 Sol Profil

RESİM 3.60 Katalog No 27 Kaideden Görünüm

Çizim 3.30 Katalog No 27 Çizim

3.6 Disk Kaideli Lüleler

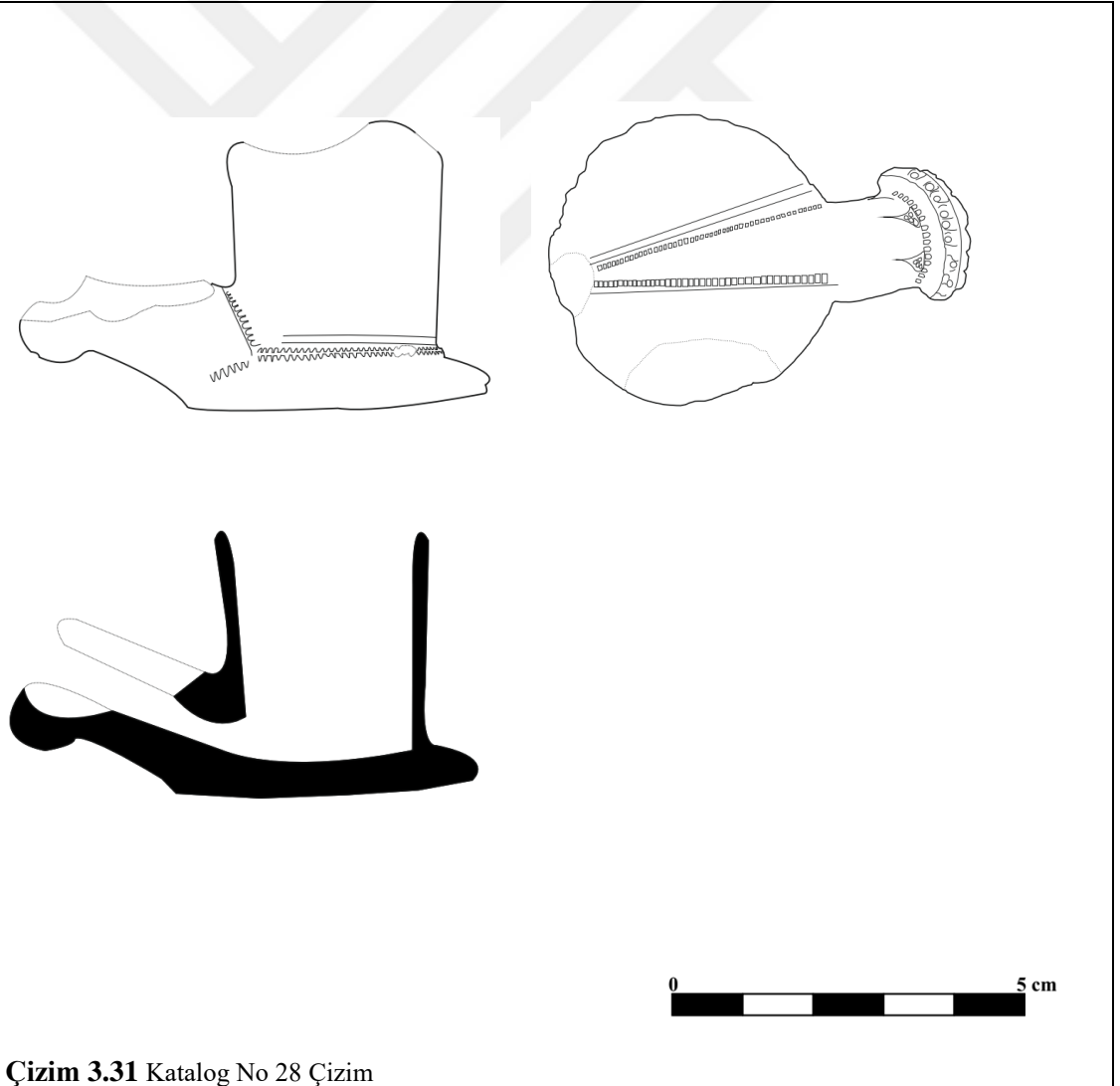
Katalog No	28	
Envanter No	374	
Çizim/ RESİM No	31/58-59	
Ölçüler	Uzunluk/ Yükseklik	6,4/3,9 cm
	Çanak Ağız Çapı	2,9 cm
	Duman Yolu Ağız Çapı	Kırık
Hamur/ Astar	Sarımsı Kırmızı (5YR 5/6) / Sarımsı Kırmızı (5YR 5/6)	
Süsleme Tekniği	Baskı, Rulet Baskı	
Mühür- Damga	-	
Tarihlendirme	19. Yüzyıl	
Tanım	<p>Çanak ağız kısmında ve duman yolunun büyük bölümünde kırıklar bulunan lüle, disk kaideli lüle tipindedir ve kalıp tekniği ile yapılmıştır. Duman yoluna yivlerle çokgen formu verilmiştir ve çanakla doğrudan bağlanmaktadır. Süsleme açısından oldukça sade olan lülede, duman yolu çanak bağlantısı ve kaideyi çevreleyen çizgi bordürler bulunmaktadır. Kaidenin alt kısmında iki sıra karelerle oluşturulmuş bordür bulunmaktadır. Duman yolunun bilezik kısmıyla birleşim noktasında üçgen çerçeve içerisinde stilize damla motifi bulunmaktadır. Bilezik kısmı ise yarım yaylar ve daireler ile dilimlenmiş ve süslenmiştir.</p>	

RESİM 3.61 Katalog No 28 Sol Profil

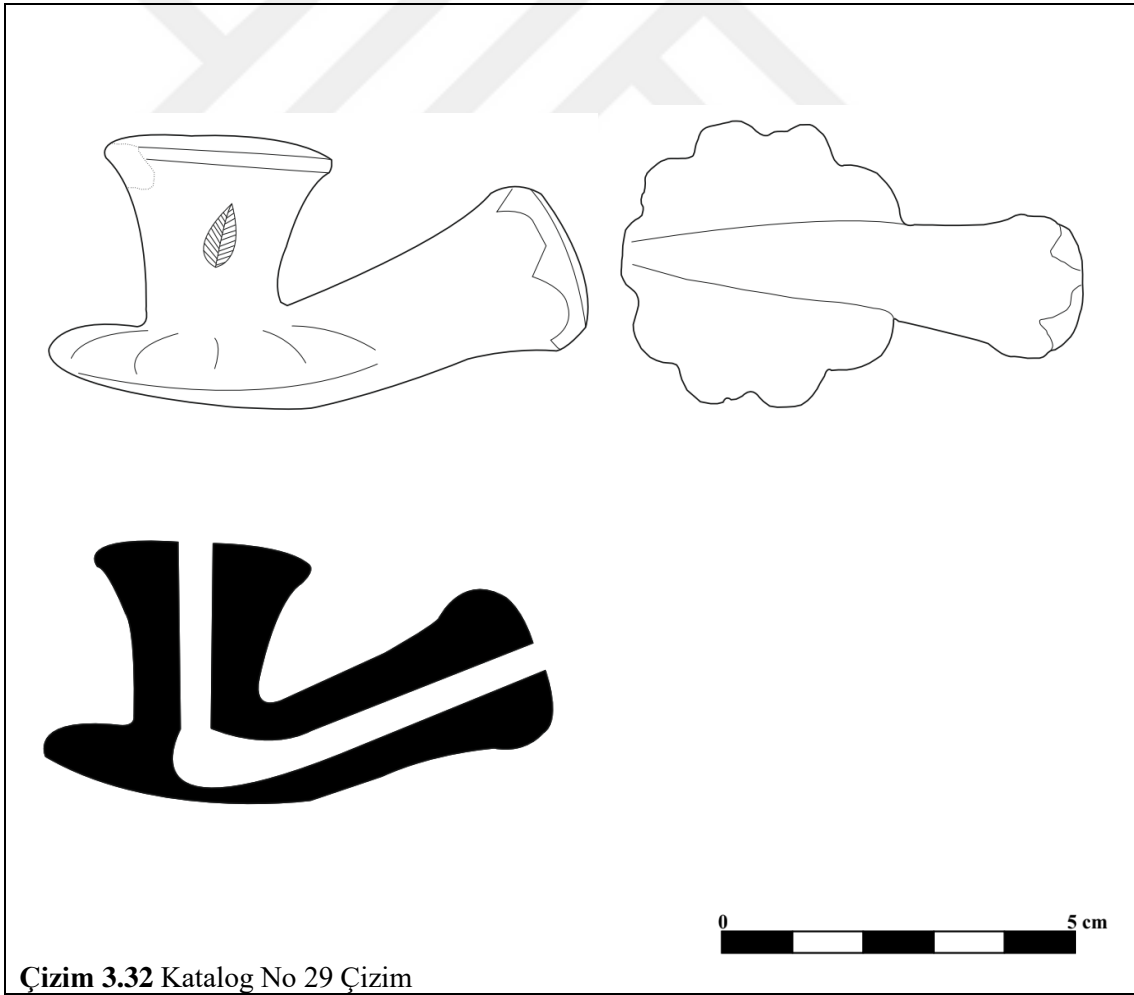

RESİM 3.62 Katalog No 28 Kaideden Görünüm

Çizim 3.31 Katalog No 28 Çizim

Katalog No	29	
Envanter No	439	
Çizim/ RESİM No	32/60-61	
Ölçüler	Uzunluk/ Yükseklik	6,1/3,1 cm
	Çanak Ağız Çapı	0,7 cm
	Duman Yolu Ağız Çapı	1 cm
Hamur/ Astar	Kırmızımsı Kahverengi (2.5YR 5/4) / Koyu Kırmızı (10R 3/4)	
Süsleme Tekniği	Baskı	
Mühür- Damga	-	
Tarihlendirme	20.Yüzyıl	
Tanım	<p>Lüle, disk kaideli lüle tipindedir ve kalıp tekniği ile yapılmıştır. Bu lüle tipi aynı zamanda çiçek kaideli lüle olarak adlandırılır. Lüle 20. yüzyılda ortaya çıkmış olan sigara lülesidir. Disk kaide bölümü dokuz dilime ayrılmış çiçek formu verilmiştir. Oldukça sade süslemesi bulunan lülenin çanak kısmında baskı tekniği ile yapılmış yaprak deseni bulunmaktadır. Çanak üçgen şekilli omurga ile desteklenmekte, silindir şekilli uzun duman yolu çanağa doğrudan bağlanmaktadır. Duman yolu ağız kısmı yaylarla dilimlenmiş şekildedir.</p>	

3.7 Silindir Kaideli Lüleler

Katalog No	30	
Envanter No	441	
Çizim/ RESİM No	33/62-63	
Ölçüler	Uzunluk/ Yükseklik	3,8/3,1
	Çanak Ağız Çapı	Kırık
	Duman Yolu Ağız Çapı	Kırık
Hamur/ Astar	Açık Gri (5Y 7/1) / Gri (5Y 6/1)	
Süsleme Tekniği	Baskı, Rulet Baskı	
Mühür- Damga	-	
Tarihlendirme	18.Yüzyıl	
Tanım	<p>Çanak ve duman yolu kısmında kırıklar bulunan lüle, silindir kaideli lüle tipindedir ve kalıp tekniğiyle yapılmıştır. Kandil formu verilmiş olan lüle küçük boyutludur. Çanak kısmında baskı tekniği ile yapılmış sekiz yapraklı çiçek, Selvi ağaçları ve rozetlerden süsleme programı bulunmaktadır. Sekiz yapraklı çiçek süslemesi silindir kaidenin altında tekrarlanmıştır. Silindir şekilli kısa duman yolu çanağa doğrudan bağlanmakta, bombeli bilezik ve basamak halkası uygulamasıyla sonlanmaktadır. Silindir kaide bölümü, Selvi ağaçlarını çevresi, duman yolu, bombeli bilezik ve basamak halkasında rulet baskı tekniğiyle yapılmış kare şekilli şerit süsleme bulunmaktadır.</p>	

RESİM 3.65 Katalog No 30 Sol Profil

RESİM 3.66 Katalog No 30 Kaideden Görünüm

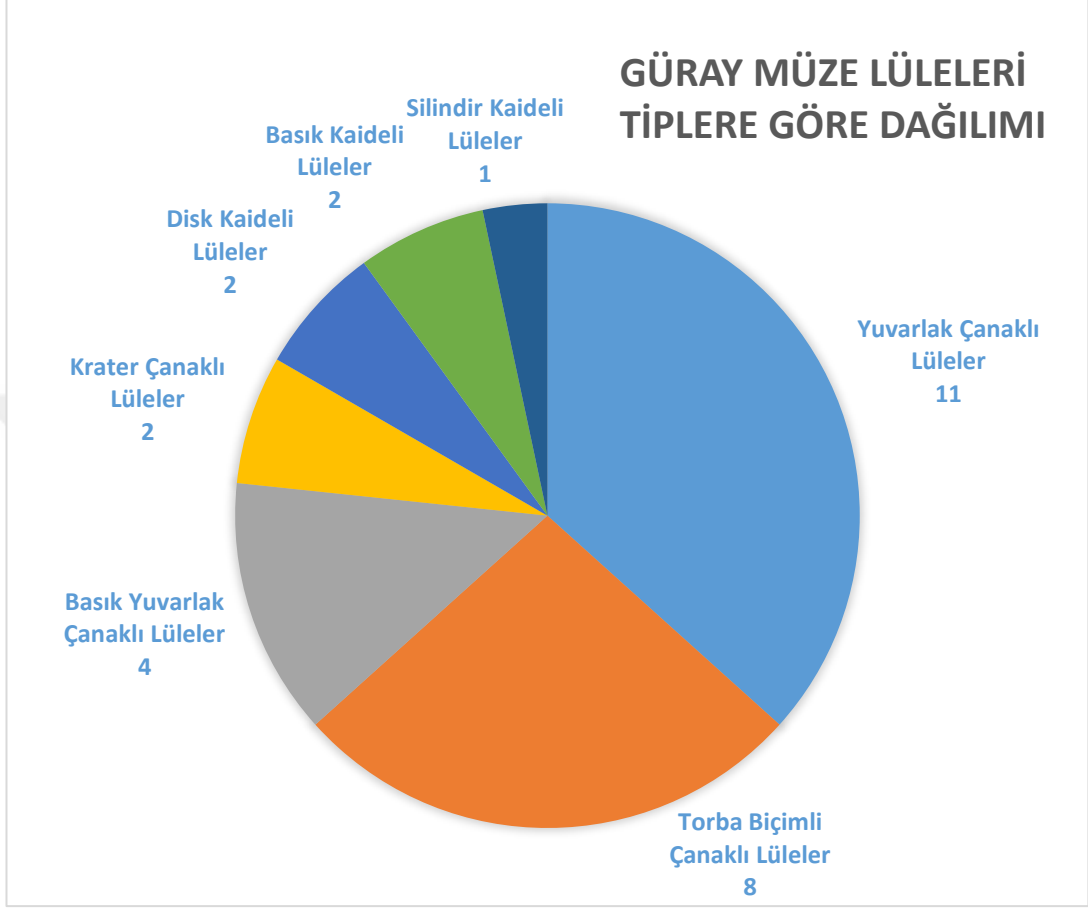

DEĞERLENDİRME

Güray müze envanterine bağış yoluyla kazandırılmış Osmanlı dönemine ait 30 adet lüle bulunmaktadır. Tez çalışması kapsamında lüleler tipoloji, süsleme ve tarihlendirme açısından incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

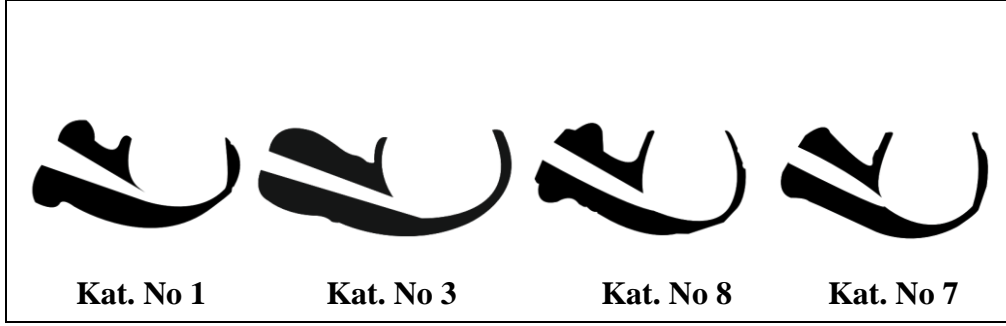
4.1 Tipoloji

Çalışma kapsamında incelenen lüleler çanak ve kaide biçimlerine göre gruplandırılmıştır. Müzede incelenen 30 adet lülenin 25 adedi çanak biçimine göre(Kat. No: 1- 25), 5 adedi ise kaide biçimine göre(Kat. No: 26- 30) gruplandırılmıştır. Lüleler çanak biçimlerine göre dört tip, kaide biçimlerine göre üç tipte ele alınmıştır. Lüleler çanak biçimlerine göre yuvarlak çanaklı, torba biçimli çanaklı, basık yuvarlak çanaklı, krater çanaklı, kaide biçimlerine göre ise disk kaideli, basık kaideli ve silindir kaideli oldukları tespit edilmiştir.

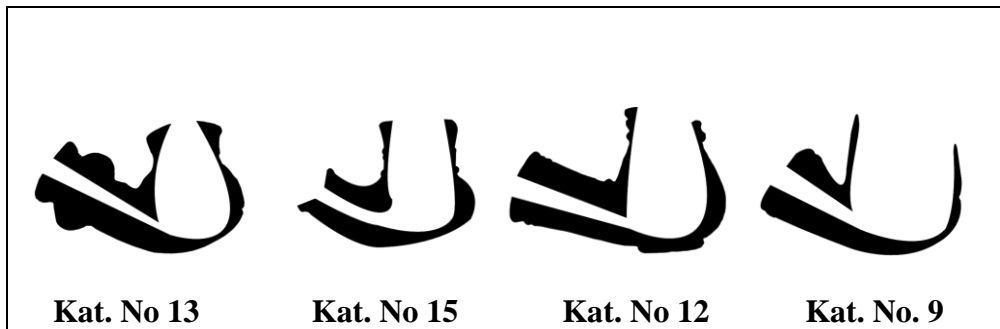
Tablo 4.1 Güray Müze Lüleleri Tiplere Göre Dağılımı

Çalışmamızda yoğun grubu on bir adet ile yuvarlak çanaklı lüleler oluşturmaktadır(Kat. No: 1-11). Yuvarlak şekilli çanak bu tipin belirleyici özelliğidir. Lülelerin hepsinde duman yolu çanağa doğrudan bağlanmaktadır. Dokuz lülede çanak omurga ile desteklenmektedir(Kat. No: 1-2-3-4-5-6-7-10-11). On lülede silindir şekilli duman yolunda bilezik(Kat. No: 1-2-4-5-6-7-8-9-10-11), beş lülede basamak halkası(Kat. No: 4-5-7-8-11) uygulaması bulunmaktadır. Lüle uzunlukları 4,8 cm ile 6,6 cm, yükseklikleri 2,2 cm ile 3,6 cm, çanak genişlikleri 2,2 cm ile 2,8 cm, duman yolu ağız açıklıkları ise 0,5 cm ile 1,5 cm arasında değişmektedir.

Çizim 4.34 Yuvarlak çanaklı lüleler

İkinci yoğun grubu sekiz adet ile torba biçimli çanaklı lüleler oluşturmaktadır(Kat. No: 12-19). Bu gruba ait lüleler, gövdesi hafif şişkin ve ağız kenarına doğru daralan, ilk bakışta silindirik şekilli lüleleri anımsatan lülelerdir. Gövde kısmında ki şişkinlik onları silindirik şekilli lülelerden ayırmaktadır. Lülelerin hepsinde duman yolu çanağa doğrudan bağlanmakta, beş lülede üçgen(Kat. No: 12-13-14-16-19), iki adet lülede dikdörtgen şekilli omurga ile çanak desteklenmiştir(Kat. No: 17-18). Bir adet lülede ise kaide (Kat. No: 15) uygulaması görülmektedir. Lülelerin hepsinde duman yolu silindirik şekillidir ve lülelerin hepsinde bilezik, iki adet lülede basamak halkası bulunmaktadır(Kat. No: 16-18). Lüle uzunlukları 3,8 cm ile 5,8 cm, yükseklikleri 2,4 cm ile 3,9 cm, çanak genişlikleri 1,5 cm ile 2,7 cm, duman yolu açıklıkları ise 0,5 cm ile 1,6 cm arasında değişiklik göstermektedir.

Çizim 4.35 Torba Biçimli Çanaklı Lüleler

Basık yuvarlak çanaklı lülelerde yuvarlak çanağın ağız kısmında doğru içbükey daralma görülmektedir. Yuvarlak çanakta ki içbükey daralmanın oluşturduğu basıklık bu lüle grubuna adını vermektedir. Çalışmamız kapsamında incelenen lüleler arasında bu gruba ait dört adet lüle olduğu tespit edilmiştir (Kat. No: 20-23). Lülelerin hepsinde duman yolu kısa ve çanağa doğrudan bağlanmaktadır. Üç lülede çanak omurga ile desteklenmiştir (Kat. No: 20-21-23). Lülelerin hepsinde duman yolu kısadır. Üç lülede bombeli bilezik ve basamak halkası uygulaması görülmektedir(Kat. No:20-21-22). 23 katalog numaralı lülede duman yolu kırık olduğu için bilezik kısmı bulunmamaktadır. Lüle uzunlukları 4,9 cm ile 5.6 cm, yükseklikleri 1,4 cm ile 3,4 cm, çanak genişlikleri 1,3 cm ile 1,7 cm, duman yolu ağız açıklıkları ise hepsinde 0,5 cm'dir.

Çizim 4.36 Basık Yuvarlak Çanaklı Lüleler

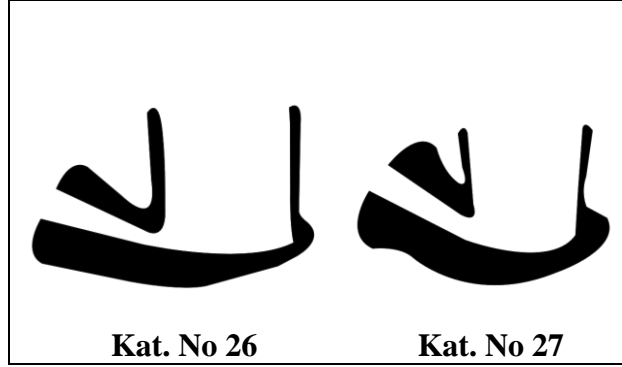
Çalışmamızda tespit edilen bir diğer lüle grubu 19. yüzyılın tiplerinden olan krater çanaklı lülelerdir. Dışa çıkıntılı kaide üzerinde krater gibi dışa açılan büyük boyutlu çanak bulunmaktadır. Krater biçimli lüleler genel olarak büyük boyutludur. (Kat. No: 24-25). İncelenen lülelerde silindir şekilli uzun duman yolu çanağa doğrudan bağlanmakta ve çanak üçgen şekilli omurga ile desteklenmektedir. Bir lülede silindir şekilli duman yolunda bombeli bilezik uygulaması görülmektedir(Kat. No: 25). Lüle uzunlukları 6,3 cm ve 6,4 cm, yükseklikleri 4,1 cm ve 4,5 cm, çanak genişlikleri 3,6 cm ve 3,7 cm, duman yolu açıklıkları ise 1,4 cm'dir.

Çizim 4.37 Krater Çanaklı Lüleler

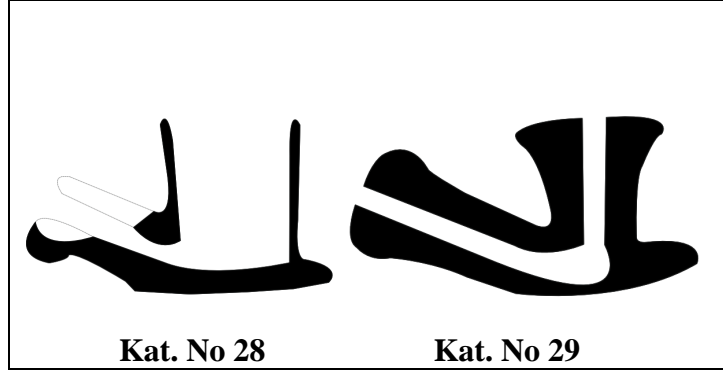
Basık kaideli lüleler, basık ve dışa çıkıntılı, çoğunlukla üçgen biçimli omurga ile desteklenmiş bir kaide üzerinde yükselen ve silindir şekilli kenarlardan oluşmaktadır. Çalışmamızda iki adet basık kaideli lüle tespit edilmiştir(Kat. No: 26-27). Gökben Ayhan'ın Smyrna Antik Kenti Kazıları 2007-2008 Lüle Buluntuları (Ayhan, 2009: 14-15) adlı çalışmasında basık kaideli lüleleri iki alt başlık altında incelemiştir. Çalışmamızda yer alan iki basık kaideli lüle bu iki grubun özelliklerini taşımaktadır. İlk lüle kaidesi dar ve basık olmasına karşın(Kat. No: 26) ikinci lüle kaidesi daha dışa taşkın ve keskin hatlara sahiptir(Kat. No: 27).

İki lülede de üçgen şekilli omurga uygulaması görülmekte, silindir şekilli duman yolu çanağa doğrudan bağlanmaktadır. İki lülede de bilezik bulunmakta, bir lülede ise bilezik bombelidir(Kat. No: 27). Lüle uzunlukları 5,6 cm ve 6,1 cm, yükseklikleri 3,4 cm ve 3,6 cm, çanak genişlikleri 2,6 cm ve 2,8 cm, duman yolu ağız açıklığı bir lülede 1,1 cm'dir(Kat. No: 26). Diğer lülede kırık nedeniyle ağız açıklığı tespit edilememiştir(Kat. No: 27).

Çizim 4.38 Basık Kaideli Lüleler

Disk kaideli lüleler, genellikle disk şekilli bir kaide ve bu kaide üzerinde yükselen silindir şekilli çanaktan oluşmaktadır. Kahve fincanlarını anımsatan bu tip 19. yüzyılın popüler tipleri arasındadır. Çalışmamızda iki adet disk kaideli lüle bulunmaktadır (Kat. No: 28-29). 28 katalog numaralı lüle tütün lülesi, 29 numaralı lüle ise sigara lülesidir. Sigara lüleleri II. Dünya savaşıyla beraber popüler hala gelen sigara kullanımına bağlı olarak lüle satışlarını olumsuz etkilemiş, bu sebeple lüle ustaları sigara lülesi üretmek varlıklarını sürdürmeye çalışmışlardır. 29 numaralı sigara lülesinin disk kaide bölümü yaylarla dilimlenmiş şekilde çiçek formu verilmiştir. Bu sebeple bazı çalışmalarda çiçek kaideli olarak adlandırılmaktadır. Her iki lülede de silindir şekilli duman yolu çanağa doğrudan bağlanmakta, 28 numaralı lülede çanak üçgen omurga ile desteklenmektedir. Her iki lülede de duman yolunda bilezik uygulaması görülmekte, 28 numaralı lülede bilezik bombelidir. Lüle uzunlukları 6,4 cm ve 6,1 cm, yükseklikleri 3,9 cm ve 3,1 cm, çanak genişlikleri 2,9 cm ve 0,7 cm, bir lülede duman yolu ağız açıklığı 1 cm'dir. Bir lülede duman yolu ağız açıklığı kırık olduğu için ağız açıklığı tespit edilememiştir.

Çizim 4.39 Disk Kaideli Lüleler

Çalışmamızda bir adet silindir kaideli lüle bulunmaktadır(Kat. No: 30). Silindir kaidenin üzerinde yükselen çanak bölümüyle beraber lüle, oldukça küçük boyutludur ve kandil şekli verilmiştir. Duman yolu çanağa doğrudan bağlanmaktadır. Duman yolu üzerinde bombeli bilezik uygulaması görülmektedir. Lüle uzunluğu 3,8 cm, yüksekliği 3,1 cmdir. Çanak ve duman yolu ağız açıklığı kırık sebebiyle tespit edilememiştir.

Çizim 4.40 Silindir Kaideli Lüleler

4.2 Süsleme

Lüleler üzerinde var olan süsleme kompozisyonları çeşitli tekniklerle karşımıza çıkmaktadır. Bu süslemeler lüle kalıbında hazır şekilde veya lüle kalıptan çıktıktan sonra hamur yaşken çeşitli aletler yardımıyla yapılmaktadır. İlk yöntemde lüle kalıbında hazırlanmış süslemeler hamur preslendiğinde kabartma halinde veya çukur şekilde lülenin üzerine kolayca uygulanır.

İkinci yöntem ise lüle kalıptan çıktıktan ve hamur hala yaşken çeşitli aletler yardımıyla baskı, rulet baskı, kazıma, kakma ve boyama şeklinde lülelere uygulanmaktadır. Lüle üzerine uygulanmış olan süslemelerin hangi teknik ile uygulandığı kolayca anlaşılmaz.

Lüleler üzerinde uygulanmış motiflere baktığımız zaman seramik süsleme sanatına ait geometrik ve bitkisel birçok motifle karşılaşmaktayız. Lülenin tipolojine göre farklılıklar olsa da süslemeler çanak kısmının tamamı, duman yolu, omurga çevresi ve bilezik kısımlarında yoğun şekilde uygulanmaktadır. Güray Müze Koleksiyonuna ait lülelerde geometrik süsleme olarak dikdörtgenler (Kat No: 12,16,18...), kareler (Kat No: 2,9,11...), daireler (Kat No: 26,8), üçgenler (Kat No: 14,20), baklava deseni (Kat No: 18), rozet (Kat No: 5), diyagonal çizgiler (Kat No: 24,5), çentik (Kat No: 26), beyzi (Kat No: 6), yivler (Kat No: 20,19,15...) ve ışın saçan güneş motifleri (Kat No: 19,12,10...) yer almaktadır. Bitkisel süslemelerde ise Selvi ağacı (Kat No: 30), sekiz yapraklı çiçek (Kat No: 4,15,30), stilize lotus (Kat No: 8,22), ağaç (Kat No: 17,21,22...), üzüm (Kat No: 22), palmet (Kat No: 23), damla (Kat No: 10,11) ve çiçekler bulunmaktadır. Figüratif süsleme olarak da kuş (Kat No: 5,9) ve teber (Kat No: 6) motifleri karşımıza çıkmaktadır.

Figüratif süslemelerden kuş motifi süsleme kompozisyonuna dahil olmadığı için bir atölye mührü olduğu söylenebilir. Robinson, 1985 yılında ki çalışmasında Varna'da ele geçirilen 26 adet silindir biçimli lülede kuş motifinin bulunmasından yola çıkarak kuş motifli lülelerin üretim yerinin Varna olabileceğini belirtmiştir (Robinson,1985: 164-176-195). Ancak bu lüle yoğunluğu bir yargıya varmak için yeterli değildir. Anadolu'da yapılan birçok kazıda da farklı tipte lülede kuş motifi görülmektedir. Katalog no'su 5 olan lüle Erdinç Bakla koleksiyonuna ait lüleyle benzerlik göstermektedir. Yuvarlak çanaklı lülede duman yolu üzerinde bulunan kuş motifinin kazıma tekniğiyle oluşturulduğu kanat, kuyruk ve ayaklarının da işlendiği görülmektedir (Bakla,2007: 280). Katalog no'su 9 olan silindir biçimli lüle Küçükçekmece Göl Havzası kazılarında ele geçirilen birebir aynıdır (Kaya ve Özmen,2017: 357)(Kat No: 12). Silindir biçimli lülede duman yolu üzerine kuş ve rozet figürleri birlikte uygulanmıştır.

Bir diğ er figüratif süsleme Teber(Balta) motifidir. Osmanlı'da asker taburlarının önünden giderek ellerindeki baltalarla asker in geçişini engelleyen ağaçları kesen erlere "Baltacı" ve Osmanlı sarayında iç hizmetleri gö ren bir sınıfa "Teberdaran", "Teberdaran-ı Hassa", "Zülüflü Baltacılar" denilmekteydi. Balta(Teber) motif iyle süslü lülenin bu sınıf için yapılmış özel bir lüle olma ihtimali vardır (Kat No: 6).

Teber motifli bir lüle Edirne Yeni Saray Kazılarında ele geçirilen lüle buluntuları arasında yer almaktadır (Cengiz,2011: 135) (Kat No: 55).

7 adet lülede süslemelere ek olarak genellikle duman yolunda baskı tekniğ i ile yapılmış mühürlerde tespit edilmiştir. Tespit edilen isimler Hacı, Ali, Fenni, Benahi Dede, Cerag-i Urban ve Aki' dir. Adı geçen halk ustalarının hepsi Erdiñç Bakla' nın çalışmasında sözü edilen halk sanatçılardır (Bakla,2007:130-136). Bununla birlikte usta Aki'nin eserleri Konya Etnografya Müzesi'nde (Kat.No:7), Erzurum Müzesi'nde (Kat.No:33) ve Bitlis Kale Kazısı' nda (Kat.No: 116) tespit edilen lüle buluntuları arasındadır. Hacı mühürlü bir örnek Divriğ i Kale Kazısı'nda (Kat.No:86), Ali mühürlü bir örnek ise Tarsus Müzesi'nde (Kat.No:30) bulunmaktadır. Koleksiyonda 1 adet Rusçuk mühürlü lüle bulunmaktadır. Günümüz Bulgaristan sınırları içerisinde yer alan Rusçuk, Balkanlarda önemli lüle üretim merkezlerinden biridir. Tuna nehri kıyısında yer alan kent kırmızı kil açısından elverişli olması nedeniyle lüle üretiminde ön plana çıkmıştır (Bakla,2007: 98-100).

4.3 Tarihlendirme

Lülelerin tarihlendirmesi hamur ve astar rengi, tipoloji, boyut ve duman yolu açıklık çapı göz önüne alınarak yapılmıştır. Erken dönem olarak kabul edilen 17. yüzyıl örneklerinde genellikle küçük boyutlu, süslemesi az, beyaz ve gri hamur rengine sahip lüleler bulunmaktadır. Bu dönemde duman yolu açıklıkları 1 cm ve altındadır (Hayes,1992: 391-395). Güray müze koleksiyonunda 17. yüzyıl sonu, 18. yüzyıl başlarına tarihlenen 1 adet (Kat No: 4) lüle bulunmaktadır. Erken dönem özelliğ i olan beyaz ve gri renkli hamur 9 adet lülede bulunmasına karşın lüleler tipolojik ve süsleme özellikleri açısından erken döneme tarihlenmemiştir.

18. yüzyıla gelindiğinde form, süsleme, renk ve boyutlarda artış görülmektedir. Bu dönemde tütünün yoğun şekilde kullanılması ve ulaşımındaki rahatlama neticesinde çanakların büyütüldüğü ve lülelerde kırmızı, kahverengi gibi toprak renklerinin tercih edildiği görülmektedir. Biçimler daha yuvarlaklaşmış, torba, silindir ve disk biçimli tipler ortaya çıkmıştır. 17. yüzyıla karşılaştırıldığında usta mühürlerinde bir artış olsa da usta mührü bu dönemde az rastlanılan bir durumdur. Bu dönemde duman yolu açıklıkları 1,2-1,5 cm arasındadır (Baram,2004:160) (Robinson,1983:270-273). 18. yüzyıla tarihlenen 20 adet lüle bulunmaktadır.

(Kat No:1,2,7,8,9,10,11,13,14,15,16,17,18,20,21,22,23,26,27,30)

19. yüzyılın başlarında da lüle tipolojisinde bir standardizasyon görülür. Kızıl kahverengi hamur dönemin hâkim rengidir. Tipik biçimler daha da büyümüş, yuvarlaklaşmıştır. Dönemin egemen modeli disk biçimli veya zambak biçimli çanaklardır. Süslemelerde azalma görülürken usta mühründe artış görülür. Yüzyıl sonunda artık bezemeler azalmış, kahverengi hamurun tercih edildiği ve daha çok zambak biçimlerin hâkim olduğu görülmektedir. Duman yolu açıklıkları 1.5 cm ve üzerindedir (Baram,2004:160) (Robinson,1983:270-273). 19. yüzyıla tarihlenen 8 adet (Kat No: 3,5,6,12,19,24,25,28) lüle bulunmaktadır.

20. yüzyılda süslemelerde azalma ve lüle boyutlarında büyüme görülür. Sigara kullanım alışkanlığının artmasıyla lüle ustaları yeni arayışlara girmiş, sigara lülesi üretmiştir. Güray müze koleksiyonunda 1 adet sigara lülesi bulunmaktadır (Kat No: 29).

4.4 Malzeme

Güray müze koleksiyonuna ait incelenen 30 lüle kil malzemeden imal edilmiştir. İncelenen lüleler arasında 9 adet kırmızı hamur (Kat No :7,12,13,14,17,24,25,26,28), 6 adet kahverengi hamur (Kat No: 2,3,10,21,27,29), 6 adet gri hamur (Kat No: 4,5,18,20,22,30), 4 adet beyaz hamur (Kat No: 8,15,16,23), 4 adet sarı hamur (Kat No: 1,6,9,11) ve 1 adet pembe hamur (Kat No: 19) tespit edilmiştir. Lülelerin hepsinde astar uygulaması görülmektedir. Genel olarak astar uygulaması hamur rengiyle aynıdır. Beyaz ve gri hamur genel olarak erken dönem lülelerinde görülmektedir.

Ancak 18. ve 19. yüzyıl da beyaz hamur kullanımı devam etmektedir. Beyaz lülelerin kadınlar tarafında tercih edildiği düşünölmektedir. Klasikleşmiş kırmızı lülelerle karşılaştırıldığında beyaz lüleler daha küçük boyutludur.

Kırmızı ve kahverengi hamura sahip olan lüleler yüzyıllar boyunca farklı boyut ve tipte karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı lülesinin karakterize rengini kırmızı hamura sahip lüleler oluşturmaktadır. Astar uygulamasıda lüle için önemli bir unsurdur. Tophane lülelerinde kullanılan ve “Gölbahar” adı verilen astar en ünlü astar çeşitidir. Astar lüleye sağlamlık ve parlak bir renk kazandırmaktadır.

SONUÇ

Güray müze koleksiyonuna ait müze envanterine kayıtlı 30 adet lüle çalışma kapsamında ayrıntılı olarak incelenmiştir. Osmanlı dönemine tarihlenen lülelerin hepsi halk tipi olarak tabir edilen gruba dahildir. Koleksiyona ait lüleler erken dönem olarak kabul edilen 17. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar geniş bir aralığı içinde barındırmaktadır. Lülelerin üzerinde bulunan yoğun süsleme programları, atölye damgaları ve usta mühürleri lülecilik sanatının tasarım zenginliğini yansıtmaktadır.

Müzeye bağış yoluyla kazandırılmış olan lülelerin üretim yeri hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ancak lülelerin kalıp tekniği ile yapılmış olmaları, kaliteli sayılabilecek hamur ve astarla yapılmış olmaları, zengin süsleme programına sahip olmaları ve 7 adet lülede usta mührünün bulunması göz önüne alınırsa Güray Müze Koleksiyonuna ait lülelerin Balkanlar ve İstanbul örnekleriyle benzer olduğu söylenebilir. Bu koleksiyona ait lüleler İstanbul içinde düşük kalitede halk tipi üretim yapan atölyelerde üretilmiş olabilir. Bununla birlikte üretim yeri Balkan şehirleri de olabilir. Rusçuk mühürlü bir lülenin koleksiyonda bulunması da bu öneriyi destekler niteliktedir.

Ülkemizde kazı çalışmalarının artmasıyla beraber sanat tarihi ve arkeoloji çalışmalarında lüle konusu ivme kazanmıştır. Türkiye sınırları içerisinde yapılan hemen hemen her kazıda lüle buluntusu ele geçirilmektedir. Bunun en büyük nedeni kil malzemeli lülelerin tütünün yoğun kullanımına bağlı olarak Anadolu'da seramik üretimi yapılan şehirlerde çok sayıda üretilmesidir. Halk tipi olarak nitelendirilen lülelerde usta mührü az rastlanılan bir uygulamadır. Ancak döneminde ün kazanan ve tercih edilen ustaların düşük kalitede ürettikleri lülelere de mühür uyguladıklarını görmekteyiz. Tamamı halk tipi lüle olan Güray Müze koleksiyonunda ait 7 adet lülede

usta mührü bulunmaktadır. Lülelere imzasını atan bu halk sanatçıları Hacı, Ali, Fenni, Benahi Dede, Cerag-i Urban ve Aki'dir. Usta Aki, Ali, Hacı'nın eserleri Konya, Erzurum, Bitlis ve Tarsus gibi geniş bir coğrafyada karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda adı geçen ustaların dönemlerinde tercih edildiklerini bunun beraber 18. ve 19. yüzyılda lülenin Osmanlı ticaretinde yer aldığını görmekteyiz.

Yapılacak yeni kazı ve lüle araştırmalarıyla Osmanlı dönemine ait önemli halk sanatlarından olan lülecilik sanatın daha iyi anlaşılacağı, döneminde ün kazanmış ve geniş bir coğrafyada izlerine rastladığımız halk sanatçısının sayılarının artması muhtemeldir.

KAYNAKÇA

- Akbay E (2017) Niğde, Nevşehir ve Eskişehir Müzeleri'nde Bulunan Lüle Örnekleri. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Kayseri.
- Arseven, C. E (1950) *Sanat Ansiklopedisi*. (Milli Eğitim Basımevi, İstanbul)
- Ayhan G (2011) 19. yüzyıla Tarihlenen Bir Grup Osmanlı Lülesi. *Kültürel Bellek ve Estetik Yansımalar*, 227-241
- Ayhan G (2006) Çeşitli Müzelerde Bulunan Örnekleriyle Osmanlı Lüleleri. *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları*
- Ayhan G (2011) Hasankeyf Kazısı Lüle Buluntuları. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, İzmir.
- Ayhan G (2014) Lüle Terminolojisinin Sorunları Üzerine Görüşler. *Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları*, 53-63.
- Ayhan G (2009) Smyrna Antik Kenti Kazıları 2007-2008 yılı Lüle Buluntuları. *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları*, 1-22
- Bakla E (1993) *Tophane Lüleciliği The Pipe Making Industry Of Tophane*. (Dışbank Yayınları, İstanbul)
- Bakla E (2007) *Tophane lüleciliği: Osmanlının Tasarımdaki Yaratıcılığı ve Yaşam Keyfi*. (Antik A&Ş Kültür Yayınları, İstanbul)
- Bakla E (1985) Unutulmuş Bir Halk Sanatı Lülecilik , *Antika*, 4-8.
- Baktır M. (1988) *Türk İslam Ansiklopedisi*, 442-443.
- Baram U (2004) *Osmanlı Arkeolojisi: "Filistin Geçmişinden Dolaşık Objeler"*. (Kitap Yayınevi, İstanbul)

- Baram U (1995) Notes On The Preliminary Typologies Of Production And Chronology For The Clay Tobacco Pipes Of Cyprus. *Report Of The Department Of Antiquities Cyprus*, 299-309
- Barışta H. Ö (2001) Ankara Yıkık Hamam (Eyne Bey Hamamı) 1999 yılı kazısı. 22. *Kazı Sonuçları Toplantısı* ,397-410.
- Bayraktar N (1990) Tütün Lüleleri, Tophane işi Eserler. *Türkiyemiz Dergisi*, 19-25.
- Baytop T (1997) *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 403. 1997.
- Berge S (2020) Hoşap Kalesi Kazısı Tütün Lüleleri (2007-2015). Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Van.
- Abdülaziz B (1995) *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri*. Düzenleyen: Duygu Ansan Günay, Prof. Dr. Kâzım Arısan (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul)
- Bilkan A. F (2016) *Fakihler ve Sofuların Kavgası "17.yüzyılda Kadızadeler ve Sivasiler"*. (İletişim Yayınları, İstanbul)
- Cantay G (2005) Edirne Sarayı Kazısı Lüle Buluntuları. *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 108-120.
- Cengiz A (2011) Edirne Yeni Saray Kazılarında Ele Geçen Lüleler. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara.
- Corti E. C. C (1946) *Tütün Keyfi, Tütün İçmenin Menşei, Mücadele ve Zaferi*. Çeviren: Cemal Çağlar. (Tekel Tütün Enstitüsü Yayınları, İstanbul)
- Evliya Ç (2011) *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine*. Düzenleyen: Seyit Ali Kahraman. (Yapı Kredi Yayınları, İstanbul)
- Katip Ç (1957) *The Balance Of Truth*. Düzenleyen: Geoffrey Lewis. London

- Çıtır B (2015) Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Afyon Ziraati Ve Ticareti (1900-1939). Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Develioğlu F (2010) *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. (Aydın Kitapevi, Ankara)
- Doğanay M (2019) Tarsus Müzesi'nde Bulunan Lüleler. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Konya.
- D'Ohsson I. M (2020) *XVIII. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Adetler*. Çeviren Kadir Ürün. (Köprü Kitap, İstanbul)
- Hazarfen Hüseyin E (1998) *Telhîsü'l-Beyan fî Kavânîn-i Âl-i Osman*. Düzenleyen: Sevim İlgürel. (Türk Tarih Kurumu, Ankara)
- Peçevi İbrahim E (1981) *Peçevi Tarihi*. Düzenleyen: Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal. (Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara)
- Erdoğan A. K (2019) Mardin Müzesi'nde Bulunan Lüleler. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara.
- Evren B (1996) *Eski İstanbul Kahvehaneleri*. (Milliyet Yayınları, İstanbul)
- Evren B (1999) *Osmanlı Esnafı* (Doğan Kitapçılık, İstanbul)
- Faroqhi S (1995) *Hacılar ve Sultanlar*. Çeviren: Gül Çağalı Güven. (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul)
- Faroqhi S (2000) *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*. Çeviren: Elif Kılıç. (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul)
- Goodman J (1993) *Tobacco in History: The Cultures of Dependence*. London.
- Göktaş E (1999) Osmanlı Döneminde Kahvehaneler, Kiraathaneler ve Bunların İşlevleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*.

- Göktaş U (1994). *İstanbul: Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* “Lüleçilik”.
- Hattox R. S (1996) *Kahve ve Kahvehaneler*. Çeviren Nurettin Elhüseyni. (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul)
- Hayes J. W (1992) Excavations on Saraçhane in İstanbul. *The Pottery*, 391-395.
- Hayes J. W (1980) Turkish Clay Pipes: A Provisional Typology. *The Archaeology of Clay Pipe*, IV: 3-10.
- Kağıtçı M. Ali (1960) *Afyon* (Vakit Matbaası, İstanbul)
- Karaaslan G (2019) Cizre İçkale Kazısı Lüle Buluntuları (2013-2016). Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara.
- Kılıç R (2015) Osmanlı Toplumunda Kahvehaneler. Yüksek Lisans, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Nevşehir.
- Kocabaş H (1963) Tophane Lüleçiliği. *Türk Etnografya*, 12-13.
- Köknel Ö (1976) *İnsanlık Tarihi Boyunca Uyuşturucu Madde Sorunları*. (Gelişim Yayınları, İstanbul)
- Kuşoğlu M. Z (1991) Bir Zamanlar Çubuk Vardı. *İlgi*, 32-35.
- Lecomte P (1903) *Türkiye'de Sanatlar ve Zeneatlar*. (Tercüman Yayınları)
- Lewis B (2006) *Ortadoğu*. (Arkadaş Yayınevi, Ankara)
- Mat A (2009) Osmanlı İmparatorluğu'nda Afyon Tarihi. *Osmanlı Bilim Araştırmaları* 11, No. 1:285-290.
- Kalaycı M, Öztürk E (2017) 18. Yüzyıl Osmanlı Coğrafyasında Tütünün Sosyo-Kültürel Zeminine Dair Bir Metin: Ebü Sehl Numân Efendi ve Tahtılı'd-

- Duhan Adlı Risalesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 58, No. 1: 1-45.
- Sözen M, Tanyeli U (1996) *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. (Remzi Kitapevi, İstanbul)
- Naima (1968) *Naima Tarihi*. Çeviren: Zuhuri Danışman. (Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul)
- Önce N (2011) Erken Dönem Hanefi Mezhebi Eserlerinde ve Osmanlı Dönemi Nüküllü Fetva Mecmualarında "Kitabu'l-Eşribe. *Usul Dergisi*, no. 15: 91-124.
- Pakalın M. Z (1993) *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü*. (Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul)
- Robinson R (1983) Clay Tobacco Pipes from the Kerameikos. *Mitteilungen des Deutschen Archaologischen Institutes Athenische Abteilung* 98: 265-285.
- Robinson R (1985) Tobacco Pipes Corinth and Athenian Agora (plates 33–64). *Hesperia*, no. 54: 149-203.
- Saçcan K (2019) Bitlis Kalesi Kazısı Tütün Lüleleri (2011-2015). Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Van.
- Schivelbusch W (2000) *Keyif Verici Maddelerin Tarihi: Cennet, Tad ve Mantık*. Çeviren: Zehra Aksu Yılmaz. (Dost Kitabevi, Ankara)
- Şahbaz S (2007) Geçmişten Günümüze Kahvehaneler Kahvehanelerin Sosyal Yasamdaki Yeri Ve Önemi: Aydın Merkez Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı. Aydın
- Taşçı H (1996) Topkapı Sarayındaki Tophane Lüleçiliği Eserleri. *Antik ve Dekor*, 148-150.

Taştan Y. K (2009) Sufi Şarabından Kapitalist Metaya Kahvenin Öyküsü. *Akademik Bakış* 2, no. 4: 53-86.

Tunç Ş (2014) Osmanlı Payitahtında Kahvehane ve Kahvehane Kültürünün Yeri. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Araştırmaları Ana Bilim Dalı, İstanbul.

Uluçay Ç (1941) Tütün ve Kahveye Dair. *Gediz*, 9-14.

Yener A (2005) Tütün Lüleleri ve Antalya-Kaleiçi'nde Bulunan Örnekler. *Arkeoloji ve Sanat*, No. 119: 94-113.

Yılmaz A (2010) Bitlis Kazısı'nda Ortaya Çıkarılan (2004–2008) Tütün Lüleleri. Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Çanakkale.

Yılmaz F (2005) Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasî Ve Ekonomik Tahlili (1600-1883). Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.